# GÉCZI LAJOS

# CIVILEK HADIFOGSÁGBAN

MADÁCH

MADÁCH

GÉCZI LAJOS
CIVILEK HADIFOGSÁGBAN

Géczi Lajos

# Civilek hadifogságban

Madách

ISBN 80-7089-154-8

*Miklós bátyám emlékére*

# BEVEZETÉS

1

Négy évtized után idézem meg múltamat és vallatom meg a másokét, hogy reményeim szerint még az emlékezet lassú megromlása előtt elszámoljak életem legmegrázóbb élményével, amely a későbbiekben meghatározta egész pályámat, föltehetően gondolkodásmódomat és magatartásomat is. De nemcsak az enyémet. Azokban a megrázó élményekben, amelyeknek részese voltam, osztozott velem az egész Ung-vidék népe, sőt a Kárpátalja és Délkelet-Szlovákia magyarjai is, tehát az ide-oda csatoltak ezrei. A közelmúltunkat jobban ismerők talán már ki is találták: a beregi, ungi, zempléni és abaúji magyar férfiak tömeges deportálásáról van szó, amelyről eleddig nem sokat mondott a krónika. Csupán szépirodalmi próbálkozások érintették hébe-hóba ezt a sokáig tabunak számító témát; elsőnek Dobos László regénye, a Messze voltak a csillagok és néhány egyéb írás. Újabban a béklyóitól szabaduló közírás és filmkrónika mind többször szól a témáról.

Mindig is szent meggyőződésem volt, hogy egy rekviem kijár a hazulról, otthonukból elhurcoltaknak, a Donbasz* földjében és másutt pihenő százaknak, akiknek még a háborúban elesetteket megillető végtisztesség sem adatott meg. Az elhunytak emlékét csupán a család, a faluközösség emlékezete őrzi egy darabig. Aztán egyszer csak örökre lehunyja szemét a legmakacsabbul emlékező is. És nincs tovább, a jeltelenül elföldelt ember örökre kihull az emlékezetből.

Betöltöttem már tizennyolcadik életévemet, amikor tanúként szemlélhettem a magyar zsidók holocaustjának első felvonását. Szemem előtt vitték a zötyögő szekerek szülőfalum zsidó családjait. Kis batyujaik között elárvultan, összehúzódva lapultak meg, és az idősebbek talán már akkor sejtették, hogy soha többé nem látják viszont azokat az alacsony falusi házakat, amelyek évszázadok során nekik is otthont nyújtottak. De mi ott csak némán, döbbenten néztünk, anyám hangosan zokogott, és sírtak a szomszédasszonyok is, még a mindig hancúrozó gyerekhad is elnémultan bámulta ezt a különös kálváriajárást. De nem akadt senki, aki a fogatok elé állt volna, aki legalább félhangosan sziszegte volna a bakon ülőnek, a hatalom képviselőjének, hogy „hóhérok”! Csak álltunk ott szótlanul, el borzadva, ám akkor még nem is sejtve, hogy alig pár hónap múlva megis-

* A Don-medence orosz nevének rövidítése.

métlődik a kép, csak akkor majd minket fognak hajtani más hatalom fegyveres képviselői.

Néznek tehát rám a holocaustra ítéltek túlélői, a felperzselt falvak megmenekültjei és mindazok, akik az emberiség e pokoli színjátékának szenvedő alanyai voltak, és én csupán az egész emberiség egyetemleges bűnbánatát érzem, mert úgy vélem, egyszerre voltam bűnös és áldozat, mert magamat is, sorstársaimat, a velem együtt elhurcoltakat is a vesztesek, a mártírok, a megpróbáltatásoknak, megalázásoknak kitett népek táborához sorolom. Az igazságtalan büntetésnek, sommás számonkérésnek durva ténye zavar engem abban, hogy fennhangon meakulpázzak, mert miérettünk, az oktalanul elhurcoltakért egy könnycseppet sem hullajtott a világ, bennünket ez idáig senki sem követett meg. Ezért vegyül a rám meredő vádak nyomán is megbánásomba mindig az a keserű gondolat, hogy vajon a mi halottainkért ki mond egy rekviemet, ki ejt egyszer értük is néhányat a megbánás könnycseppjeiből...

Tudom, nagyon jól tudom, hogy a mi szenvedésünk nem ér fel a föntebb már említett tragikus sorsú nép golgotájával, sem annak a sokmilliónyi szovjet embernek a tragédiájával, akiket saját despota vezérük kegyetlen parancsára küldtek a halálba vagy a Gulag poklaiba. De hát van-e, lehet-e egyáltalán mérce, amellyel mérni lehet az oktalanul, tehát jogtalanul meghurcoltak, kivégzettek megpróbáltatásainak, kínszenvedéseinek és megöletésének fokozatát? Bizonyára nincs ilyen mérce. A vétlenek és védtelenek legcsekélyebb megbántása is vérlázító, embertelen, elítélendő cselekedet. És ezért számba kell vennünk, rögzítése kívánatos, hogy legalább a jövő okuljon belőle, hogy emlékezetben tartassék.

2

Hazatérésem után évekig küszködtem a felejtéssel. De bárhogy igyekeztem is kimosni még az emlékét is életem legszomorúbb öt évének, az álmok elől nem menekülhettem. Néha húsz év múltán is gyötrődve, megkínzottan ébredtem olyan álomképek után, hogy valahol, valamilyen meghatározhatatlan alakulatnál szolgáltam, ám soha nem derült ki, katonaság vagy hadifogság volt-e. A pokoli az egészben az volt, hogy a velem lévők többsége hazafelé készülődött, én viszont néhány társammal maradásra kényszerültem. A másik álmom még ennél is kínzóbb volt, akár egy lidérces kafkai vízió: tudtam, hogy jogtalanul tartózkodom otthonomban, hamarosan be kell vonulnom, de itt sem derült ki soha, hogy hová, milyen alakulathoz. És még egy harmadik: álmomban is tanár voltam, ugyanakkor szorongásra késztetett a tudat, mintha jogtalanul bitorolnám azt a címet, hisz nem fejeztem be az iskoláimat sem, még érettségim sincs.

Ez a magánjellegű indok tehát a második érv arra, hogy kiírjam magamból mindazt, amit az említett óvintézkedések ellenére emlékeim legmélyén megőriztem, hátha így végleg megszabadulhatok lidérceimtől. Két ok indított tehát visszaemlékezéseim megírására. A másodikról éppen az imént szóltam. Az első, a legnyomósabb indok pedig az, hogy a szemtanú, a résztvevő, a hírmondó jogán elmondhassam, „milyen baj esett a magyarban” itt, az északkeleti peremvidéken, és mondhassak egy rekviemet elhunyt rokonaimért, ismerőseimért és minden elhurcoltért.

3

Ha történész volnék, mindjárt a bevezetőben azokat a történelmi, azaz az akkori politikai meggondolásokat kutatnám, amelyek végül is az első Csehszlovák Köztársaság területén élő magyar férfiak egyetemleges deportálásához vezettek. Azonban nem vagyok történész, és így eleve nem állt szándékomban ilyen jellegű okmányok után kutatni. Ha azonban vállalkoznék is ilyesmire, nehezen elképzelhető, hogy éppen énelőttem nyílnának meg azok a korabeli katonai levéltárak, amelyek hivatásos kutatók előtt sem igen tárulnak fel. Remélem azonban, egyszer ezt is tudni fogjuk, mégpedig tényszerűen, nem csupán találgatásokra hivatkozva.

Ám laikus létemre sem nehéz kitalálnom, hogy a szálak a felszabadítandó Csehszlovákia magyar lakosságának jövőjét érintő megállapodásokig ágaznak, illetve innen eredeztethető az a szovjet parancs, amely az érintett magyar férfilakosság elviteléről rendelkezik. E falvak fölött, azaz a magyar települések fölött alighogy túljutott a front, a férfiakat másnap már hadi munkára rendelték ki, s pár hét leforgása alatt begyűjtötték és elhurcolták őket.

Ki kell még azt is deríteni, mi történhetett menet közben, mert ez a gyakorlat csak Kassa előteréig folyt, aztán valamilyen egyéb politikai konstelláció következményeként abbahagyták. Én itt csupán találgatásra szorítkozhatom, mégpedig azt gyanítom, hogy közben a magyar lakosság felszámolásának valamilyen más, átfogóbb változata fogalmazódott meg, minek következtében Kassa után felhagytak a férfiak elhurcolásával.

Ennyit tehát a nagyobb összefüggésekről, a történelmi tényszerűségekről. Mondandóm személyesen megélt tapasztalatok és egykori fogolytársaim vallomásai alapján fogalmazódott. Ezért a szubjektív elemek teljes mellőzése szinte lehetetlen, továbbá 40-45 év emlékei szükségszerűen megkopnak. Mindezek tudatában igyekeztem csak a fontosabb és gondosan ellenőrzött adatokat rögzíteni, hogy krónikám minél hűségesebben számoljon be az eseményekről.

# A „FELSZABADULÁS"

Falunkba, Mokcsakerészbe 1944. november 24-én kora reggel vonultak be a szovjet csapatok. Előzőleg a magyar hadsereg szétszóródott egységei kószáltak itt céltalanul, riadtan, búvóhelyet, menekvést keresvén és óvatosan kerülve a tábori csendőröket. A környék falvainak lakosai segítették őket, ahogy csak tudták: kenyérrel, civil ruhával, búvóhellyel, mintha mindenki saját fiát, férjét támogatta volna a menekvésben. Soha nem feledem el azokat a meggyötört katonaszemeket, amelyek egy szakasznyi legénység soraiból rebbentek a köröttük csoportosuló asszonyokra, gyerekekre. A katonák ugyan tiszti vezénylettel, de igencsak rendezetlen sorokban, elcsigázva, lerongyolódva érkeztek valahonnan Kapos felől a faluvégre, s onnan mindjárt a földeken át déli irányba, Vaján felé folytatták útjukat. Megható volt, ahogy a kiéhezett emberek mohón markolták a feléjük nyújtott kenyeret, szalonnát, kolbászt.

Legvégére a mogorva, kevélységüket vesztett németek maradtak. Az utolsó esték egyikén már éppen lefekvéshez készülődtünk. Harsányi Zsolt Ecce homóját olvastam, megvárván, míg mama is lefekszik, mert akkor el kellett oltanom a lámpát. Egyszer csak kicsapódott az ajtó, s 4-5 fős német csapat zúdult a konyhába, azaz a pitvarba. Köszönés helyett egyikük káripakodott mamára:

— Du, bring uns Stroh!

Ekkor már én is ott álltam a pitvarban, s meghökkenve néztem a félhomályban az ázott, csapzott németeket. Az előbbi durva parancsoló hang megismételte, most már ingerültebben:

— Bring uns Stroh!

Mama halálra rémülten kérdezte:

— Mit mondanak, fiam?

— Hogy szalmát hozzon nekik — fordítottam, s közben valami különös harag lobbant fel bennem, látván az állig felfegyverzett katonákat szemben az én megszeppent anyámmal, s hallván a durva, parancsoló hangot.

— Mindjárt megyek — készségeskedett szegény, s mozdult volna, hogy valamit magára kapjon, és elhozza a szalmát.

— Sehova se menjen! — szóltam neki fiatalos daccal, s máig se nagyon értem akkori vakmerőségemet, amellyel hetykén a németekhez fordultam:

— Gehen sie allein und holen sie das Stroh!*

*Menjenek maguk, és hozzanak szalmát!

A németek egy pillanatra meghökkentek, nyilván meglepte őket ez a váratlan fordulat, de nemsokára závár csattanása jelezte felocsúdásukat, és az előbbi parancsoló most rám fogva fegyverét újból megismételte:

— Holt ihr uns gleich das Stroh!*

— Jaj, fiam, ne ellenkezz velük! — jajdult közbe mama, mire a többiek morogtak valamit, s az addig parancsolgató katona leeresztette a fegyvert. Egyikük most már békülékenyebb hangon mondta:

— Zeig mal uns, wo ist das Stroh!**

Kiléptem a pitvarból, s mutattam a csűr felé. Erre hangos verfluchtezések közepette sarokba rakták a felszerelésüket, egyikük bennmaradt, a többiek meg hordták a szalmát a pitvarba, befűtöttek a kemencében, majd levetkőzve egész éjjel szárítkoztak.

A németek még másnap is nálunk maradtak. A fenyegetőző vasvillaszemekkel nézett rám, ha közel kerültem hozzá, de többé nem szóltunk egymáshoz. Egyikük aztán elmondta, hogy előző nap szinte megállás nélkül futottak az oroszok elől, este meg átgázoltak egy jéghideg folyón. Ez a folyó tulajdonképpen jelentéktelen kanális Kapos és Mokcsa határa közt, amelynek vizét nyáron át lehet lépni, de az esőzések hatására hirtelen megduzzad. Szöszmötöltek, morogtak egész nap, aztán estefelé végleg elkotródtak.

Egyébként azokban a napokban mintegy páholyból figyelhettük a háború eseményeit. A német repülők büntetésből — állítólag partizánok rejtegetésének ürügyén — felgyújtották a szlovák Pálócot. A szovjetek porrá bombázták Csap állomását és környékét. De jutott a légi gépfegyverezésből Deregnyőnek és nekünk is. Szerencsére több emberéletet nem oltott ki a légből kapott „ajándék". A Sztálin-gyertyák ijesztő görögtüze pedig ott fénylett éjszakánként a környék égboltján.

Őszintén be kell vallanom, hogy bennünket, 15-18 éveseket nem ijesztett különösképpen a körülöttünk zajló kegyetlen játék. Kíváncsi izgalommal lestük a Csap fölött villódzó Sztálin-gyertyákat, hallgattuk a bombák, ágyúk rémítő hangorkánját, és eszünkbe sem jutott, hogy véletlenül közénk is becsapódhat egy eltévedt lövedék. A véres színjátéknak olykor humoros jelenetei is voltak, legalábbis a mi szemszögünkből nézve. Egy ízben a hirtelen támadt fényzuhatag és bombarobbanások hatására a faluszéli cigánytáborból egy testes cigányasszony, Hanyo néni, kezét fejére kulcsolva, jajgatva futott el mellettünk, egyenesen be a faluba. Mi persze hangosakat röhögtünk a fura látványon. Mint később kiderült, egyenesen a mi nyitott házunkba szaladt be, és a kamarában rejtőzött el, a szuszékok mögött. Ott

* Hozzatok nekünk azonnal szalmát!

** Mutasd meg, hol van a szalma!

talált rá nagyanyám, s lelket öntve belé, hazaküldte. Mikor ezt megtudtuk, megint csak jókat derültünk Hanyo néni riadalmán.

Dúlt tehát a háború körülöttünk, mi pedig utolsó jeleneteit szemlélhettük. Aztán egyik délután, a közvetlen közelünkben, hatalmas robbanás rezegtette meg a falut. A visszavonuló németek levegőbe röpítették az Udacson átívelő Csorgó-hidat és a mellette lévő vasúti hidat. Kis idő múlva ugyanez megismétlődött nyugatabbra a Csicseri-híddal és társával, a vasúti híddal, amely a Kanálisnak nevezett keskény csatornát ívelte át. Az utóbbiak levegőbe röpülését már láttuk is, hiszen az első robbanás hallatán nyomban a kertek alatt termettünk. Iszonyatos látvány volt, amint a vasdarabok a levegőbe emelkedtek, majd tehetetlenül visszahulltak a földre, vízbe. Természetesen ugyanerre a sorsra jutottak a Laborcon átvezető hidak is. Szemtanúi voltunk tehát a németek utolsó „csodatettének" is.

Aztán néhány műszaki katona kapkodva leszerelte a faluba bevezetett telefondrótot. Sietve feltekerték, bedobták a kocsiba, és elhajtottak. Személyükben visszavonhatatlanul eltűnt a német haderő Mokcsakerészből. Mindez délután történt. Utána idegesítő csönd következett. Egy éjszakára senki földjévé változott a falunk. Aznap éjjel jött az első fagy is. A dagadós sár hirtelen megmerevedett, kopogtak a lépések az utcán.

Korán reggel hatalmas csörömpölésre, dobogó léptek zajára ébredtünk. Futótűzként terjedt a hír: itt vannak az oroszok! Aknavetőket, nehéz gépfegyvereket vontató lovak rohantak végig az úton a falu közepe felé, utánuk géppisztolyos katonák, sokan ásót szorongatva a kezükben. És mikor már öcsémmel a kapu előtt álltunk, s szemünket tágra nyitva figyeltük a vad rohanást, éppen akkor futott elénk egy könnyű alkotmány, hasábszerű fonott kas, benne jajveszékelő, hánykolódó sebesült katonával. A menet a torlódástól kissé megtorpant, így a sebesültszállító kas éppen előttünk állt meg néhány pillanatra. A harcos arcát nemigen láthattuk, de hallottuk jajgatását, és borzalommal szemléltük kínlódó hánykolódását.

Kint állt az egész falu a kapuk előtt, az arcokból, megjegyzésekből ítélve szorogva figyelte mindenki a had vonulását. Az emberek szótlanul nézték az előttük pergő történelmet, zajt most csak a rohanó sereg csapott; kerekek nyikorgása, katonák és lovak lábainak dobogása, kurta parancsszavak hangzottak szerte az utcán. Egyik-másik katona olykor odafutott valamelyik kapuhoz, bekukkantott az udvarra, s megkérdezte a kapunál ácsorgókat:

— Germana nyet?

Nemigen értették az asszonyok, gyerekek, mit kérdeznek, csak még félénkebben húzódtak egymáshoz. Lejátszódott egy groteszk jelenet is mindjárt előttünk, az utca túlsó oldalán. Az öreg Majoros János bácsi, aki jócskán süket is volt, nyilván nagyon várta a szovjet csapatokat, mert

világéletében cselédeskedett, mások földjén gürcölt; joggal bízott tehát egy jobb jövőben. Nézte, nézte a vonulókat, valamit motyogott is magában, aztán váratlanul két kezét kitárva odalépett egyikükhöz:

— Isten hozott, kedves testvírek! — és ölelte volna a katonát.

Ez vagy a mozdulatot értette félre, vagy ami valószínűbb, szabályellenesnek ítélte az ellenséggel való bratyizást, így hát jót taszított szegény János bácsin, aki megtántorodva a lökéstől majdnem befordult a sáncba. Valami „az anyja mindenit!"-félét morgott, miután fölocsúdott meglepetéséből, és megszégyenülten visszasomfordált övéihez, akik ijedten vették körül.

A gyors vonulás egyszerre véget ért, a katonák balra fordultak, apró csoportokban fel az udvarokra, ahol fürgén széttekintgettek, s minduntalan a „Germana nyet? Nyemca nyet?" kérdéseket ismételgették, s miután megértettük, mit is keresnek valójában, az asszonyok élénken gesztikulálva integettek, bizonygatták, hogy nincs, már nincs német.

A mi udvarunkba felfutók egyike egykettőre felszaladt a padlásra, majd csakhamar jött is vissza a létrán, vöröshagymát dugdosva a zsebeibe. Társa az udvaron szüntelenül kérdezgetett tőlünk valamit, amit persze nem értettünk. Ekkor hátrább húzódtunk az udvaron, és ő is megpillantotta a létrán lefelé igyekvő társát. Nyomban odarohant, elkapta a létrát és a csűrünkhöz támasztotta. Ügyesen felkúszott a csűr tetejére, ahol lehasalva távcsövén rövid ideig nézegetett Vaján felé, s pár perc múlva az udvarokba özönlők a kert alatt csatárláncba fejlődtek, s géppisztolyukból sorozatokat leadva vonultak dél felé, Vaján irányába. Vonulásuk zavartalan volt, most a túloldalról nem válaszoltak tüzelésükre, így csakhamar eltűntek a szemünk elől. Vaján alatt állítólag volt egy kisebb összetűzés, halottak is maradtak a harctéren.

Délután újabb egység érkezett, ez aztán megtelepedett a faluban. Hozzánk is beköltözött két telefonista. Egyetlen szobánkban két ágy volt: egyikben mama aludt, a másikban az öcsém és én. Ők minden teketória nélkül birtokba vették a mama ágyát, így ő kénytelen volt átmenni a konyhába, ahová közben már a nagynéném néhány családtagja is beköltözött.

Első éjjel öcsém rögtön mélyen elaludt, én azonban sokáig ébren figyeltem a katonák „hancúrozásait". Először arra lettem figyelmes, hogy egyikük az ágy közelében, a székre lerakott ruhám zsebeiben kotorászik. Felültem és magyarul rászóltam, hogy mit akar, mit keresgél. A katona éppen zsebkésemet tartotta a kezében, ám megszólalásom után szó nélkül visszacsúsztatta a zsebbe. Csak nagy sokára bújtak ágyba, úgy ruhástul, csupán a csizmájukat dobták le. Nagy nehezen én is elaludtam.

A *katonák maradtak még pár napig, de már valamelyest szelídebben* viselkedtek, mint első nap. Sőt némi barátkozást is kezdeményeztek. Alapjában véve kedélyes fickók voltak, gyakran próbáltak beszélgetni velem és öcsémmel, sajnos, kevés eredménnyel. Emlékszem, egy ízben orosz újságot mutattak nekem, rajta az ismerős bajuszos portré: őt már Horthyék propagandájából ismertem. Mutatták a képet és röhögve kérdezgették, „kto eto?". Persze az orosz szöveget csak utólag reprodukálom helyesen, akkor csupán sejtettem, mit kérdeznek. Azonnal rávágtam:

— Sztálin.

Ezen ismét jót röhögtek, valamit még magyaráztak, aztán az újságpapírból egy szabályos téglalap alakú cetlit letéptek, és tölcsért formálva belőle megtöltötték dohányféleséggel. Később tudtam meg, hogy ez az a híres mahorka, amelynek csípős ízét aztán jómagam is élvezhettem. Boszorkányos gyorsasággal csavarták, nyálazták meg a papírt, s máris vidáman pöfékeltek, megtöltvén kesernyés mahorkafüsttel egyébként sem tágas szobánkat, azaz az első házat. Nekem is nyújtogatták a papírt, sűrű „Davaj, zakuri!" biztatással. Akkor még nem dohányoztam, így csak a fejem ingattam, hogy nem kell. Ezen ismét nagyokat nevettek, én viszont meglepődve láttam, hogy a bajuszos vezér fényképe is áldozatul esett a cigarettacsavarásnak.

A mi „vendégeink" tehát megszelídültek, valahonnan húst kerítettek, mamától pedig elvették a tepsit, noha ő a serpenyőt adta volna. Aztán folyton sütögettek, váltig kínálgatva bennünket is, ám egyikünk sem volt hajlandó megkóstolni pecsenyéjüket. Viszonylag jól viselkedtek, ám igen sűrűn „jibijomatyoztak", jószerint minden második, harmadik szavuk ez volt.

A nyelvismeret hiánya majdnem tragédiát okozott a szomszédunkban, Tóth Jánosnénál, a mi kedves Julis néninknél. Náluk a ház mindig tömve volt katonákkal, akik iszogattak, füstöltek és kártyáztak, többnyire durákot játszottak. Egyszer jajgatva szalad be hozzánk az egyik Tóth gyerek:

— Boris néni, gyöjjön azonnal, mamát le akari lűni az orosz!

A síró kislány után mindjárt kirohant mama is, és ha jól emlékszem, az egyik vagy tán mindkét oroszunk szintén. Nemsokára mi is megtudtuk a veszedelem okát. Az egyik jócskán ittas katona néhányszor egymás után „durák", azaz „bolond" lett. Társai csipkedték, durákoztak és jókat röhögtek rajta. Valamiért Julis néni is szólt hozzá, és véletlenül a „Na, te durák" is belekeveredett a mondatába, mire a dühös katona fölkapta a géppisztolyát, és erőnek erejével le akarta lőni Julis nénit. Persze hogy felbolydult a ház, sikítozás, dulakodás támadt; társai az utolsó pillanatban fogták le a

dühöngő kezét. Mire mamáék odaértek, kezdett helyreállni a rend, csak a minden ízében reszkető Julis nénibe kellett lelket önteni.

Néhány nap pihenő után ez a csapat is elvonult, s most már csak néhány idősebb, nyilván rendfenntartó célra küldött katona maradt a faluban. Ezek feladata az volt, hogy naponta fogatokat, embereket hajtsanak ki a felrobbantott hidak gyors pótlására, majd a tankok és egyéb nehéz járművek által tönkretett országút folytonos javítására.

A kisbíró minden reggel végigdobolta a falut, hogy a férfiak 18 évtől 55-ig lapáttal, kapával felszerelve kötelesek megjelenni a Csicseri-hídnál. A nyomaték kedvéért a falubeliek közül kiválogatott néhány milicista karján vörös karszalaggal és töltény nélküli karabéllyal reggelente végigjárta a házakat, noszogatva a férfiakat. Hozzánk rendszerint anyám unokaöccse, Balogh Ferenc járt el ilyen indítékkal.

Természetesen a milicistának beálló embereket is meg lehet érteni. Olyan időket éltünk. Olyan időket éltünk, amikor mindenki elsősorban a saját bőrét mentette, ha menthette. Persze milicistának csak volt kommunistákat és szociáldemokratákat válogattak be.

*Jártunk tehát lapáttal a hídhoz, ahol lényegében a szovjet utászok* munkáját segítettük. A híd elkészülte után az országúton kapirgáltunk, legtöbbször a vajáni legelőn át, azaz déltájt hazaszivárogtunk. Sok volt az ember, szinte észre sem vették, hogy néhányan felszívódtunk. Akkor még nem volt létszámellenőrzés, reggel a milicisták kihajtottak bennünket, átadtak az oroszoknak, afféle öreg harcosoknak, akik aztán jól-rosszul irányították a munkát. Ez most csak annyiból állt, hogy a gödröket megtömtük kaviccsal, földdel, a nagy habarékot az útszélre kapartuk, meg hasonlókból.

Akkortájt még fel sem ötlött senkiben annak a lehetősége, hogy a dolgok rosszabbra fordulhatnának. Tette mindenki a dolgát, jobban mondva tette, amit parancsoltak neki. Természetesen beszélgettünk jövőnkről, sorsunk alakulásáról, de biztos fogódzót sehol sem találtunk. Terjedtek ugyan kósza hírek erről-arról, de az a gondolat, hogy bennünket egyszer kollektívan elhurcolhatnak, még legrémesebb álmunkban sem fordult elő.

A fronton lévőkről híreket most már egyáltalán nem kaptunk, csupán az terjedt suttogva és futótűzként, ki került haza, tehát ki úszta meg a háborút ép bőrrel. Ekkor tudtuk meg azt is, hogy viszonylag sokan már a front átvonulása előtt itthon rejtőztek, rejtekhelyen várták ki a pokoli játék múlását. Testvérbátyámról, Miklósról viszont semmi hír nem jött. Nyáron találkoztam vele utoljára az újhelyi Ronyva-hídon, ahol sebesülése után könnyebb szolgálat címén őrszolgálatot teljesített.

Jöttek hírek naponta a megszálló katonák viselt dolgairól. Ezeket az értesüléseket többnyire a vajáni híd környékén kapirgáló emberek cserélték ki egymás között. A legrémísztőbb egy csicseri embernek a kivégzése volt. A szerencsétlen gazda valamilyen célból átvágta a kertjén átvezető telefonhuzalt, és tekerte volna fel későbbi hasznosítás végett. Az oroszok azonban észrevették, levezették a kert alá, s nyomban agyonlőtték. Nem tudom miért, de a környékünkön látott, hallott, tapasztalt háborús emlékek közül ez az eset rázott meg a leginkább, pedig nem ismertem az illetőt. A hatás nyilván az eset banalitásából ered: adott egy háborút viselő hadsereg, amely ősi, íratlan törvények értelmében fegyverrel torol meg minden olyan cselekvést, amely ellene, harci sikerei ellen irányul. A másik oldalon áll egy szerencsétlen balek, aki apró, egyáltalán végig nem gondolt lopást követ el; talán kerítését akarta megerősíteni, vagy ki tudja, milyen célra szánta a drótot, s tettéért pár perc múlva életével fizetett.

Így teltek tehát a napok, s közben hallottam, hogy egyik-másik osztálytársam Ungvárra ment, mert állítólag hamarosan megkezdődik a tanítás. Én akkor Ungvár kereskedelmi középiskolájának 3. osztályában folytattam volna tanulmányaimat, de valami béna egykedvűség, megmagyarázhatatlan letargia mozdulatlanságra kárhoztatott. Sehová nem mentem, délután, ha megjöttem a „hadi" munkából, vettem Harsányi Zsolt Ecce homóját, és olvastam lámpaoltásig. Évek múlva hallottam, hogy közben az emberek hová mindenüvé futottak, bújtak, hogy elkerüljék a még rosszabbat. Voltak olyanok, akiknek szlovák községben lévén valamilyen ismerősük, rokonuk, ott húzták meg magukat. Balogh Ferenc nagybátyám öccse, megtérve a frontról, hetekig, sőt azt hiszem, hónapokig dunna alatt rejtőzködött. Ez okozta a vesztét is. Tavasszal, mikor már végleg eltávoztak az oroszok, s helyüket a közigazgatásban a komisszárok vették át, ő is előjött a búvóhelyéről. A melegben és tétlenségben elpetyhüdt test nem bírta elviselni a rázúduló hideget: tüdőgyulladást kapott, és csakhamar meghalt. Osztálytársaim legtöbbje csakugyan Ungváron kódorgott ez idő tájt. Meg is úszták az elhurcolást.

Gyakori volt ezekben a napokban a dobolás. Hol ilyen, hol olyan rendeletet, parancsot hozott tudomására a falu népének a kisbíró. Folytonosan ismétlődött a közmunkára, fegyverek és lőszerek beszolgáltatására felszólító közlemény. Az utóbbinak nem nagy foganatja volt, mert a tizenéves fiúk továbbra is óriási lelkesedéssel gyűjtötték és dugdosták a fegyvereket, lőszert. Egy ízben öcsémmel mi is színig megrakott lőszeresládát cipeltünk a csűrbe. Mama azonban pont akkor jött oda, amikor éppen el akartuk rejteni a ládát a szénába, és addig perelt velünk, még el is sírta magát, hogy lelövetjük magunkat, míg végre duzzogva ugyan, de visszavittük

a ládát, ha nem is a kanálishoz, ahol hátrahagyott lőszerek garmadája volt, hanem a temető úti kökénybokrok közé. Öcsém egy karabélyt dugdosott, ám a szomszéd fiúknak aknavetőjük is volt.

December közepének egyik szürke délutánján egyetlen közleménnyel járta be a kisbíró a falut:

— Közhírré tétetik: Hónap reggel minden 18 és 55 év közötti fírfi jelenjen meg a pálóci iskolába háromnapi ílelemmel!

A hír nyomán ideges futkosás támadt. Tanácstalan emberek szaladgáltak egymáshoz tanácsért, valamilyen megnyugtató hírért. Utóbbi nem is késlekedett sokáig, szárnyra kelt ez is: háromnapi munkára viszik a férfiakat; Nagymihály alatt repülőteret fognak építeni. Ezt megerősítette Balogh Ferenc is, aki milicista szolgálatából hazatérőben bejött hozzánk, karján még mindig a vörös szalaggal.

Mama nyomban hozzá is látott a csomagoláshoz. *Valahonnan előkotorta* elemistakoromból származó vászontarisznyámat, élelmet rakott bele, szerencsémre jókora darab füstölt szalonnát is, amely talán első megmentőm lett. Hosszas tanakodás után azt tanácsolták, ne a rövid szárú árkászcsizmában menjek, mert azt el találják venni az oroszok. Pedig arra a lábbelire különösen büszke voltam, életem első bőrcsizmája volt; a visszavonuló magyar katonák hagyták nálunk valami ellenében. Végül is beleegyeztem, hogy Miklós bátyám bakancsát húzom fel.

Különösképpen nem nyugtalankodtam, de néhányszor szóba hoztam, hogy én inkább mennék Ungvárra, hátha csakugyan megkezdődött a tanítás. Érdekes, hogy anyánk, aki gondolkodás nélkül életét adta volna bármelyikünkért, nem érezte meg a rám leselkedő veszélyt. Folyvást azzal nyugtatott, hogy csak bajt hoznék magamra, láthatom, milyenek az oroszok, meg „Ferenc bátyád is mondta, hogy csak három napra mígytek, csak kibirod, fiam". Aztán ebben maradtunk, s nyugovóra tértünk.

Reggel már anyám odakészítette a ruhát az ágyamhoz, még egy szürke pokrócot is mellékelt, hogy legyen mivel takaróznom. Én még olvastam egy keveset a Harsányi-könyvből, majd beletettem a könyvjelzőt, és feltettem a szekrény tetejére azzal a megjegyzéssel, hogy „ne bántsák a könyvet, hogyha visszajöttem, tudjam, hol hagytam abba". Amikor azonban már majdnem menetkészen álltam, elfogott a nyugtalanság, sehogy sem akaródzott útnak indulni. Most mintha mamára is átragadt volna valami a félelmemből, ingadozott, hogy „mit tudom én, fiam, mi vóna a jó?". Tanakodásunknak azonban véget vetett Ferenc bátyám, aki jött a vállán lötyögő karabéllyal, hogy ideje indulni. Neki is mondtam gondjaimat, hogy én inkább maradnék, hisz mit tudják az oroszok, hány éves is vagyok tulajdonképpen. 18 és fél voltam akkor, de akár két évet is letagadhattam a koromból. Ferenc bátyám

akkor replikázni kezdett, hogy ilyet ne tegyek, csak bajt hoznék az egész családra, az oroszok nemsokára végigmennek minden házon, és aki férfit otthon találnak, kiviszik Oroszországba. Erre mama is megijedt, és újból kérlelni kezdett, hogy csak menjek, mert magamnak ártanék a maradással. Elindultam hát kelletlenül, oldalamon a lötyögő tarisznya, rajta a kétrét hajtott pokróc. A szemközti ház kertjén mentünk kisebb-nagyobb csoportokban Mogyorós felé, innen Tegenyén át Pálócra. Velünk tartottak a karszalagos, karabélyos milicisták is. Csöndes beszélgetésben, mások viszont hallgatásba burkolózva baktattunk az ösvényeken, mezei utakon Pálóc felé, amely nemrégen fáklyalángként lobogott az Ung folyó fölött.

Pálócon átvágtunk az egykori Hadik-Barkóczi kastély tönkretett parkján, s mindjárt ott is találtuk magunkat a Viszoka felé vezető út mentén lapuló iskola előtt. Földszintes, két tantermes iskola, még ma is az oktatás szolgálatában. Álltunk tehát az iskola előtt, vártuk a bebocsátást. És itt ért bennünket az első meglepetés. A bennünket kísérő hazai milicistáktól a félrészeg katonák elszedték a fegyvert, karszalagot, és betessékelték őket is közénk. Aztán mindannyiunkat behajtottak az üres tanterembe, ránk zárták az ajtót, s ezután csak egy pisztolyos pálóci embernek, az ottani milicistának a kíséretében léphettünk ki az épületből. Megérkeztünk tehát. Foglyok lettünk, bár értelmünk tiltakozott e tény tudomásulvétele ellen, ám némán tűrtük a fogságba vetést. Igaz, akkor még bíztunk abban, hogy ez csupán valami félreértés, s nemsokára mehetünk haza.

# LÁGEREK ITTHON ÉS A KÁRPÁTOKON TÚL

A pálóci iskolába két falu férfiait zsúfolták be: Mokcsakerészét és Ungmogyorósét. Egész nap jószerével semmi nem történt. Délután átkutatták a batyuinkat, főként a késeket szedték el. Akkor még sikerült elrejtenem kis zsebkésemet, amelyet a szovjetek bevonulásának első estéjén a hozzánk beszállásolt katona akart elemelni. Később egy altiszt a neveinket is próbálta összeírni. Itt érdekes jelenet játszódott le, amely majdnem jóra fordította sorsomat. Mikor én kerültem sorra, az altiszt hosszan rám meredt, és tolmácsa útján azt kérdezte, hogy én mit keresek ott. Mondtam, hogy mivel már betöltöttem a 18. évemet, engemet is idevezényeltek. Mondott valamit, valami káromkodásfélét, egy „jobtvojumatyot" bizonyára, s kijelentette, hogy holnap hazamehetek. Bennem fölcsillant a szabadulás reménye, s buzgón magyarázni kezdtem, hogy már mennék is, diák vagyok, s indulnék Ungvárra. Ha akkor tudok oroszul, talán meg tudom győzni, hogy azonnal engedjen el. De ő türelmetlenül máshoz fordult, bár még egyszer megismételte:

— Zavtra domoj.

Örültem persze, mondtam is mindjárt Ferenc bátyámnak, hogy „látja, nem kellett volna engem annyira küldeni". Egyelőre azonban maradtam. Besötétedett már jócskán, mikor ki kellett mennem. Ahogy kinyitottam az udvarra nyíló ajtót, a pálóci milicista azonnal pisztolyt szegezett rám, és intett a fejével, hogy induljak. Nem az udvar végében álló deszkatákolmányhoz irányított, csak a kerítés mellé. Itt guggoltam le, s míg dolgomat végeztem, ő pisztolyát folyvást rám szegezve cigarettázott. Groteszk helyzet volt, igen furcsán éreztem magamat. A nevetés és szorongás, illetve félelem egyszerre voltak jelen.

Fogságom első napjának krónikájában kell elmondanom, hogy az iskolai kötelező leventegyakorlatokon kívül soha semmilyen katonai kiképzésben nem részesültem, légpuskán és töltény nélküli leventepuskán kívül egyéb fegyver nem volt a kezemben — leszámítva azt a pár napos hancúrozást a front elvonulása után talált lőszerekkel és fegyverekkel, melyekkel azonban soha nem lőttünk. De ugyanígy nem volt hasonló kiképzésben része a többi velem egykorúnak, sőt a 25-ben születetteknek sem. Bár keringtek hírek a környékünkön, hogy összegyűjtik a leventéket, és elviszik őket fegyveres kiképzésre vagy munkaszolgálatra, erre soha nem került sor. 44 nyarán a felsős középiskolásokat összehívták egy ízben Ungvárra, a gimnázium udvarába, de egy tiszt mindjárt az elején fennhangon kihirdette, hogy

akinek szülei a mezőgazdaságban dolgoznak, hazamehetnek. Mondanom sem kell, hogy néhány percen belül alig maradt valaki az udvaron. Nem teljesítettünk tehát katonai szolgálatot sem mi, tizennyolc évesek, sem pedig a tizenkilenc évesek. Ennek ellenére egy idegen katonai hatalom röviddel a front elvonulása után összegyűjtött bennünket, és megkezdte fegyveres őrzésünket.

Mindez persze ott, a pálóci iskola udvarán guggolva nem jutott eszembe. Csupán azt éreztem, hogy szánalmas látványt nyújtok, de hát ezzel kezdődött igazi kálváriajárásunk, és sejtettem, hogy valami igen rossz vár még ránk. Engem ugyan éltetett a remény, az altiszt délutáni ígérete. Igen nyugtalan éjszakám volt, hisz a padlón, egymás mellé kuporodva kellett aludnunk, kabáttal, pokróccal takarózva. Életem első ilyen éjszakáját éltem meg, s akkor nem sejthettem, hogy lesz ennél rosszabb is. Az éjszakát elviselhetetlenné tette a lehúzott bakancsokból áradó áporodott szag és a büdös dohányfüst. Reggel korán ébredtünk, összetörve, meggyötörten, mogorva hangulatban. Alig haraptunk valamit, a dohányosok éppen hogy meggyújtották első cigarettájukat, az őrök éktelen ordítozás közepette kiparancsoltak bennünket az iskola előtti utcára, és megpróbálták valamilyen rendben, talán hármas, esetleg ötös oszlopban felsorakoztatni.

Kint volt az az altiszt is, aki előző nap a hazamenetelt ígérte. Szorongva bár, de kiléptem a sorból, hozzámentem, s valamilyen keverék nyelven megpróbáltam emlékeztetni tegnapi szavára. Igen ám, de az én altisztem jócskán be volt rúgva, folyton ordítozott valamit, s a kezében tartott pisztollyal állandóan hadonászott. Egy pillanatra rám bámult, de nem is engedte befejezni a mondókámat, „jobtvojumatyozva", élénk taglejtésekkel mutatta, parancsolta, hogy álljak vissza a sorba. Megsemmisülve, reményt vesztve somfordáltam vissza a többiek közé. Tegnapi reményem egyszerre szertefoszlott. Pálócról egyébként csak a református pap fiait szabadíttatta ki a pap káplánja, Brányik Sándor. Ez valamilyen szlovák vagy vegyes lakosú faluból származott, folyékonyan beszélt szlovákul, és állítólag az első perctől kezdve szoros kapcsolatot tartott a Mokcsakerészben állomásozó szovjet egység parancsnokával. Kiügyeskedett tehát valamilyen bumázskát, amelyet itt, Pálócon is respektáltak, s elengedték a két fiút.

Akkorra mi már igen nyugtalanok, idegesek voltunk. A szigorú katonai őrizet tényéből nem volt nehéz kikövetkeztetni, hogy nem háromnapi munkára visznek bennünket, hanem többre. Összerendeztek minket nagy nehezen, aztán néhányszor átszámoltak, majd útnak indítottak. A mellékútról a főútra fordulva azonban újabb meglepetés fogadott mindannyiunkat. A sarkon mogyorósiak és mokcsakerésziek tömege ácsorgott, főleg asszonyok, de voltak gyerekek is és néhány öregember. Többségükben mogyoró-

siak voltak, hisz az ő falujuk közelebb fekszik Pálóchoz, de akadtak jócskán Mokcsából is. Az asszonyok sírtak, hangosan kiabálták férjük vagy fiuk nevét, hozzájuk akartak menni, hogy még egyszer átöleljék az elmenőt, hisz úti célunkat senki sem ismerte. Az őrök csak üggyel-bajjal tudták eltaszigálni őket a férfiaktól.

És akkor hirtelen különös jelenet játszódott le előttünk. Az ácsorgók, búcsúzkodók közül váratlanul előlépett Mokcsakerész bírája, Verba András, és térdre hullva a menetoszlop mellett, kezét összekulcsolva az ég felé dobta, és hangosan, sírva ismételgette:

— Bocsássatok meg nekem, emberek! Én semmiről sem tehetek!

Minden bizarrsága ellenére megrendítő jelenet volt, ahogy a sovány, kiálló ádámcsutkájú ember ott térdepel mellettünk, és kezét az égre emelve bocsánatunkérr esedezik. Valaki aztán oda is szólt neki a mokcsaiak közül:

— Nem haragszunk mink magára, András bácsi, csak álljon fel!

Mint később megtudtam, elvitelünk után azonnal elterjedt a hír, hogy a bíró beleegyezésével szedtek bennünket össze és adtak át az oroszoknak. Verba András talán hat-hét évig volt bíró a falunkban, kisgazda volt, és nem sok vizet zavart a közéletben, esetleg azzal keltett olykor feltűnést, ha rózsás hangulatban vonult végig a falun. A front átvonulása után egy ideig még megmaradt tisztében, s ha esetleg aláírt is valamit, nyilván nem nagyon tudta, mit.

Megindult aztán a menet, a várakozók egy darabon még kísértek bennünket, de a falu után az őröknek sikerült végre elzavarni a síró asszonyokat a férfiaktól. Egyébként nagy volt a csodálkozásunk, amikor a templom előtt nem Nagymihály, azaz észak felé fordultunk, hanem délkelet felé, tehát a Pálóc és Tegenye közti úton mentünk. Találgattuk is egész idő alatt, hogy vajon hová kísérnek most minket.

A Mokcsából kivezető útkereszteződésnél újabb csoport fogadott bennünket. A 18 éven aluli fiúk népes csapata bámulta vonulásunkat. Akinek apja, bátyja volt a sorok közt, most kissé megszeppent, megilletődött hangon odaszólt:

— Apa, Jani, Pityu...!

A megszólított csak szomorúan ránézett a fiára vagy öccsére, s mindössze ennyit morgott:

— Szervusz! Menj haza, és vigyázz magadra!

Közöttük volt a nálam két évvel fiatalabb Sanyi öcsém is. Én hozzájuk érve szó nélkül kiléptem a sorból, valamit röviden beszéltünk, a fiúk gyűrűje pedig szorosan körülfogott. Még hallottam, hogy Balogh Ferenc utánam szólt:

— Ne lípj ki, mer az orosz észreveszi!

Én azonban oda sem figyeltem, pár pillanatra önfeledten elegyedtem el a fiúk között. Fel is pillantottam egy ízben, s láttam, hogy a hátul baktató katona hátranézett, de sem nem szólt, sem nem intett. Ácsorogtunk egy darabig, aztán bandukoltunk a gyorsabban haladó menet után. Egyre nőtt a távolság köztünk, jobbra pedig ott volt a szülőfalum, alig egy karnyújtásnyira. A fiúk pedig elkezdték a győzködést:

— Maradj, Lajcsi, látod, nem szólt az orosz semmit sem!

Azóta is ezerszer visszapergettem ezt a jelenetet, akár egy haloványra koptatott filmet. Talán akkor kínálkozott a legutolsó alkalom, hogy leszakadjak a lágerba vonulóktól. De mint általában a találgatásoknál, ebben az esetben sincs biztos válasz, mert nem tudhatjuk, mi történt volna, hogy reagáltak volna az oroszok a lemaradásomra.

Bandukoltunk tehát a vonulók után, s egyszer csak a menetből visszakiáltott valaki, talán újból Ferenc bátyám:

— Gyere mán, Lajcsi!

S én, mint akit megbabonáztak, gyorsan kezet fogtam a fiúkkal, és a menet után futottam. Futás közben még hallottam öcsém bátortalan hangját:

— Ne menj, Lajcsi!

S hogy folytassam az előbbi tűnődést: az orosz hátranézett ugyan, mikor látta, hogy leszakadtam, de nem szólt semmit. Lehet, hogy óhajtotta: bárcsak lemaradna ez a buta kölyök. Ha valakinek, neki nyilván tudnia kellett, hová, milyen körülmények közé vezetnek bennünket. Ha nem tudta is, mivégre. Akkor és ott azonban a kínálkozó lehetőséget elszalasztottam, jobban mondva, nem mertem kockáztatni. Így nemsokára az én lépteim alatt is dobogott a gyorsan összetákolt Csicseri-híd pallója.

Utunkat tehát nem Nagykapos, illetve Ungvár felé vettük, ahogy azt induláskor latolgattuk, hanem délnyugat felé, Váján irányába. Délre aztán megoldódott a rejtély. Deregnyőbe érve jobbra kanyarodtunk, be egyenesen a Lónyay-kastélyba. A Lónyay grófok kastélya volt a környék egyetlen rendben tartott, szépen gondozott kúriája, amely épen maradt a háború végéig.

Betereltek bennünket a kastély legnagyobb szobájába. Már lakókat is találtunk ott, a Váján környéki falvak férfiait. E nagyterem mellett volt a Lónyayak tékája, itt-ott halomban a könyvek, a könyvespolcokon csupán néhány példány árválkodott, a legtöbb könyv szerteszórva a kastély minden zugában. Úgy hírlett, hogy a magyar könyveket, főleg a szépirodalmat a helybeliek már előzőleg „elmenekítették".

Nézegettem a megcsúfolt, megtépett könyveket; német, francia, lengyel és egyéb nyelvű nyomtatványok voltak. Sárosan, összetaposva hevertek

szerteszét. Az alagsori konyhában is ezeket a könyveket használták gyújtósnak. Elszoruló szívvel, sajnálkozva emelgettem fel a parkettra dobált könyveket, válogattam, mit is menekíthetnék meg közülük. Egyetlen magyar nyelvűt sem találtam, így hát rövid fontolgatás után egy kis formátumúra esett a választásom. Rousseau Les Confessions-jának 1832-es kiadását tettem el emlékül, bár akkor sem tudtam, s azóta sem tanultam meg franciául. Tudat alatt nyilván valamelyik történelem- vagy irodalomóra emléke kísértett, amikor azt választottam. De egész fogságom idejéből ezt az egyetlen tárgyat őrzöm, amelynek helyenként besározott lapjai a kultúra elleni merényletre is mementóként figyelmeztetnek.

Délután már a frissen elkészült szögesdrót kerítés mellett sorakoztak asszonyaink. Hozták az élelmet, a pótlás meleg ruhát. Mama is eljött, s mikor a drótkerítés felé közeledtem, sírni kezdett, és bizony az én szemem sem maradt száraz. Elmondta, hogy a pap fiait föltehetően azért engedték el, mert diákok, és folytatni akarják az iskolát; akkor én azt tanácsoltam neki, vigye el a bizonyítványomat Ungvárra, az iskolába, s írasson be engemet is a 3. osztályba, hátha az ennek ellenében adott igazolásra hazaengednek.

Estefelé én is ott ácsorogtam a mosókonyhából átalakított borbélyműhelyben. Az egyik borbély kopaszra nyírt mindenkit, a másik a hónalj alatti és a szeméremtest körüli szőrzetet borotválta. Még ebben a megalázó szituációban is hahotázva tréfálkoztak egyesek. Utólag ezt úgy magyarázom, hogy talán szándékosan folytatták a durva csipkelődést, hogy valamiképpen föloldják ennek a szégyenteljes helyzetnek a komorságát.

Az a pár éjszaka, amelyet a deregnyői kastélyban töltöttünk, előjátéka volt a későbbi megpróbáltatásoknak. A nagyteremben összezsúfolódott tömegben az emberek egymás hegyén-hátán, felöltözve aludtak, csak néhányan húzták le a lábbelijüket s tették a fejük alá a biztonság kedvéért. Ha éjjel valamelyikünknek ki kellett mennie, bármily óvatosan is lépdelt az összekuporodott emberi testek között, óhatatlanul rálépett valakinek a kezére, lábára. Ilyenkor káromkodás vagy jajgatás kísérte a kifelé igyekvő botorkálását.

Dolgozni itt még nem jártunk, ehelyett egész nap további esélyeinket latolgattuk. A legélénkebb Oláh Jóska volt köztünk, aki akkortájt kezdett hevesen udvarolni leendő feleségének. Váltig bizonygatta, hogy ő pedig megszökik, nem megy sehová, megnősül, mert mi lesz az ő Margitjával, ha esetleg pár évre távol kell tőle maradnia. A legtöbben csak nevettünk folytonos hőbörgésén, ám ő valóban betartotta fogadkozását. A Kárpátoknál Tóbiás Sándorral együtt otthagyott minket, s már csak hazatértemkor

tudtam meg, hogy hosszas bujdosás, rejtőzködés után szerencsésen hazaérkezett, és meg is nősült.

Harmadnapra megérkezett mama is a várva várt papírral. Gyalogosan megjárta Ungvárt, beíratott engem az iskolába, kapott is erről igazolást. Mama távozása után mindjárt szaladtam is a lágerparancsnokhoz, mutattam neki a papírt, és a tolmács segítségével közöltem, illetve dehogy közöltem, remegő hangon kértem, hogy most már csakugyan szeretnék elmenni innen, mert iskolai tanulmányaimat akarom folytatni. A parancsnok elvette az igazolást, morgott valamit, hogy majd meglátja, aztán elküldött. Csalódottan hagytam el az irodáját, mert azt hittem, reméltem, hogy nyomban mama után eredhetek, s talán még valahol a Laborcnál utol is érhetem. Nem tudhattam, hogy nem engednek el, és már itthon keserűen kellett tudomásul vennem, hogy a bizonyítványom is odaveszett.

Tehát egyelőre ott lötyögtünk céltalanul Deregnyőben, s helyzetünk egyre kilátástalanabbnak mutatkozott. Különös esetként tartottuk számon azt a tényt, és természetesen hosszan meg is vitattuk, hogy a környező magyar falvak valamennyiéből összeszedték a férfiakat, csak Deregnyőből nem. Már akkor is sokat találgattuk, hogy vajon miféle furfangot eszeltek ki a deregnyőiek. Sejtettük, hogy a község elöljárói valamilyen módon lekenyerezték a szovjet katonai parancsnokságot. Ez a feltevésünk be is igazolódott. Évek múlva megtudtam, hogy csakugyan etették, itatták a katonákat, s föltehetően egyébbel is ellátták őket. Ennek fejében a deregnyői férfiak otthon maradhattak, bár feltételezem, hogy azért szorongva pillantgattak a szögesdróttal övezett Lónyay-kastély felé mindaddig, amíg véglegesen el nem múlt a veszély.

Néhány napig őrlődtünk még az istállóvá züllesztett kastélyban, aztán egyszerre híre kelt, hogy továbbmegyünk. Aznap délután az asszonyok, gyerekek serege újból ott zsibongott a drótkerítés mellett. Ott volt mama is, s letörten vette tudomásul, hogy ungvári fáradozása hasztalannak bizonyult. Könnybe lábadt szemmel ácsorgott a kerítés túlsó oldalán. Az én torkomat is egyre fojtogatta a sírás. És volt egy szomorú híre is: Miklós bátyám szintén fogságban van Szolyván, ha teheti, őt is meglátogatja valahogy.

A hír kétféle érzést váltott ki belőlem: örültem, hogy bátyám él, ugyanakkor tapasztalván a lágerélet viszontagságait és ismervén Miklós egészségi állapotát — hisz alig épült fel a sebesülés után —, komolyan aggódtam miatta. Most aztán rajtam volt a sor, hogy mamát óvatosságra intsem, ha vállalkoznék az útra, hisz az akkori közlekedési és biztonsági viszonyok mellett még a szomszéd faluba is merészség volt átmenni. Szolyva pedig elég messze volt a falunktól.

Aztán elérkezett addigi életem legkeservesebb pillanata, amelynek emléke még ma is könnyeket csal a szemembe. Az őrök érdes hangja távozásra szólította fel a látogatókat. Anyám odatartotta arcát a drótkerítéshez, a résen át megcsókoltuk egymást, ő megfordult, és zokogva, görnyedt háttal, megroggyant léptekkel távozott. Én meg álltam ott a fájdalomtól megmerevedve, sós könny csorgott végig az arcomon. Csak néztem apró alakját, míg csak el nem nyelték a kastély környéki bokrok.

Nyugtalan éjszakánk volt, ki-ki a hozzátartozójától kapott csomagot bontogatta, le-lecsípve néhány falatot a hazaiból, s rendezte a tarisznyát, készülődött az ismeretlen útra. Voltak olyanok is, akik először nem hoztak magukkal pokrócot, akkorra azonban mindannyiunk batyuja kiegészült ezzel a kellékkel is. Sokan háziszőttes pokrócot hoztak el, most azt tekergették gondosan. Ekkorra már szertefoszlott az első napok éltető illúziója; most már véglegessé vált, hogy nem a nagymihályi repülőteret fogjuk építeni.

Reggel korán ébresztettek bennünket, majd valamilyen reggeli löttyöt szolgáltak fel, amit akkor még a hazai birtokában undorral utasítottak el egyesek; később emlegettük is ekkori finnyásságunkat. Aztán fölsorakoztattak bennünket, most már ötösével. Én mindjárt az elején újból odasomfordáltam a parancsnok elé, és „student, skola, bumazska" meg hasonló szavakkal próbáltam ismételten figyelmeztetni, hogy átadtam neki egy igazolást, miszerint én az ungvári kereskedelmi középiskola teljes jogú diákja vagyok, s szeretném már az iskolát látogatni. Ő azonban jószerével végig sem hallgatott, hanem türelmetlenül rám ripakodott, hogy „igyi!", s még valamiféle cifra káromkodással is megtoldotta a parancsot.

Újból csak megszégyenülten kullogtam vissza az enyéimhez, tudatosítván, hogy szabadulásomnak immár véglegesen befellegzett.

Csakhamar kiadták a parancsot: „Sagom mars!" — és a különös menet kelletlenül, mogorván nekilódult, a templom előtt jobbra kanyarodva északnyugatnak. Pár éve olvastam az Irodalmi Szemlében Koncsol Lászlónak gyermekkorára emlékező versét. Kisfiúként szemtanúja volt a mi szomorú vonulásunknak, valahol a református paplak kerítése, bokrai között meghúzódva figyelt bennünket. Igen, úgy volt, ahogy látta, csak akkor még nyilván nem nagyon érthette meg, hogy történelmünk egyik tragikus epizódja vonul el ijedt, csodálkozó kisfiúszeme előtt.

Meglódult tehát a most már hosszúra duzzadt menetoszlop Budka irányába, végleg magunk mögött hagyva az Ung-vidéket. A mi két falunk férfiain kívül velünk meneteltek a vajániak, bésiek, iskeiek is. És kibővült a létszám néhány igazi hadifogollyal, tehát olyan katonával, akit rejtőzködés, a front előli menekülés közben fogtak el és löktek közénk. Igaz, ilyennel

mindjárt az első napon, pálóci fogságunk napján találkoztunk. Egy átázott, meggémberedett és iszonyúan ijedt német katonát hoztak be hozzánk az iskolába. A mogyorósiak mindjárt felismerték: az előző napok egyikén találtak rá az oroszok egy elhagyatott lövészárokban. Riadtan és kissé csodálkozva tekintett szét köztünk, bezárt civilek között. Mivel tudtam valamelyest németül, az emberek azonnal működtetni kezdtek mint tolmácsot: kérdezném meg tőle ezt meg azt. A német szóra valamelyest megenyhült a fiú. Talán velem egyidős, vagy egy évvel idősebb lehetett. Az történt vele, hogy megfigyelőállásba küldték, aztán elfelejtették visszahívni. Mikorra gyanúsnak vélte a hosszú várakozást és széttekintett, már oroszok vonultak körülötte. Pár napig kuporgott a búvóhelyén, élelmiszerét lassan elmorzsolta, végül az éhség győzött a félelmén, elővánszorgott, és így találtak rá az oroszok, akik egyelőre valamilyen pincébe zárták, majd odahozták közénk, Pálócra.

Emlékszem, a halálra rémült német fiú megjelenése közöttünk nagyobb riadalmat keltett egyesekben, mint a fiú félelme. A német hadifoglyokkal való azonosítás ténye ijesztő volt, mert képzettársításra sarkallt néhányunkat: elénk vetítette az esetleges szomorú jövőt. Deregnyőben még jó néhány magyar katonával, tehát egyenruhás emberrel is bővült a táborunk, és ez a tény lényegesen megnövelte kételyünket a hamari szabadulást illetően.

A mostani már igazi katonai, azaz hadifogoly-menetelés volt, nem az a civil lötyögés, mint amikor még Pálócról tartottunk Deregnyőbe, pár katona kíséretében. Itt már az őrök alaposan gyűrűbe fogtak bennünket, fegyverüket kezükben tartották, minden pillanatban lövésre készen. Folytonosan parancsokat osztogattak, hangosan nógattak gyorsabb menetelésre, szigorúan, tehát puskatussal is megtorolták az oszlopból való kilépést. Rövid szüneteket tartva késő este érkeztünk egy Nagymihály előtti faluba, ahol az egykori uradalmi juhakolban töltöttük az éjszakát. Fanyar istállószag járta át tüdőnket, ruhánkat, ám finnyáskodásra nemigen jutott időnk. Az egész napi menetelés fáradalma csakhamar álomba taszította a kimerült embereket.

Másnap még az előzőnél is sietősebben meneteltünk úti célunk felé. Estefelé érkeztünk Szinnára, és egyenest az egykori bárói kastélyba vonultunk be. Itt már készen állt a láger, szögesdrót kerítéssel övezve, őrökkel, őrtoronnyal ellátva, ahogy ezt a klasszikus lágertörvény előírta. Bebocsátás előtt hosszas számláláson estünk át, aztán bent az udvaron újból megszámláltak bennünket. Uram, teremtőm, hányszor kellett még a következő években hallgatnom a „Po pjaty, po pjaty!” őrjítő sürgetését, amikor az embereket naponta többször ellenőrizték, mint a vásárra hajtott jószágot.

A szinnai kastélyban az emeleti nagyteremben helyeztek el minket, akárcsak Deregnyőben. Az előző napi istállóhoz képest ez már majdnem kényelmet jelentett, bár fekvőhelyként itt is a parkettra terített pokróc szolgált. Ebben a lágerban már igazi hadifoglyok vártak bennünket, többségükben tegnapi magyar katonák. Természetesen azonnal esélyeink latolgatására terelődött a szó. A hosszú frontéletet, rövid, ám keserves fogságbeli hányattatást megélt katonák semmilyen reményt nem tápláltak hamaros szabadulásunk iránt. El voltak készülve a legrosszabbra: hosszas hadifogságra. Helyzetüket még súlyosabbnak ítélték meg, miután látták a civil lakosok begyűjtését. Az esélyek fontolgatásában külön hangsúlyt kapott a Szibériától való félelem. Ez a szó: Szibéria, vészteljes kísértetként lebegett mindannyiunk fölött, említése is borzadályt váltott ki bennünk. Habár közülünk senki nem járt Szibériában, s így nem is ismerhette azt, de az I. világháború apai, nagyapai emlékei és a Horthy-féle propaganda kellően befolyásolták a rettegett tájról alkotott elképzelésünket.

A következő napokban itt is folytatódott az egészségügyi beavatkozás, tehát a hajvágás és szőrtelenítés. És Szinnán kezdődött el igazában a begyűjtött emberek adatainak a felvétele. Valamilyen csomagolópapír-félére vezették rá a nevünket, a születési adatokat, lakhelyünket, állampolgárságunkat, nemzetiségi hovatartozásunkat és fogságba esésünk körülményeit. Ez aztán a későbbiek során többször, másutt is megismétlődött, ám a zavart az emberek tudatában ez az első lajstromba vétel okozta. Egy magyarul jól beszélő ruszin fiú volt a tolmács, maga is fogoly volt. A feltett kérdéseket tehát mindenki jól érthette, hisz magyarul hangzottak el. Igen ám, de bizonyos bonyodalmat okozott a nemzetiségi hovatartozás bevallása. A civilek legtöbbje csehszlovák nemzetiségűnek vallotta magát. A tolmács majd mindenkinek elmagyarázta, hogy ilyen nincs, valaki vagy cseh, vagy szlovák, esetleg más, tehát magyar, illetve egyéb nemzetiségű. Az emberek komoran néztek maguk elé, nagyokat hümmögtek, de makacs kitartással továbbra is azt hajtogatták, hogy ők pedig csehszlovákok.

A vallatók pedig pokoli módszert találtak ki az igazság kiderítésére: megimádkoztatták azokat a hadifoglyokat, akiknél kételyek merültek fel nemzetiségi hovatartozásukat illetően. Paradox módon éppen egy ateista katonai vezetésnek támadt ilyen ötlete. Valakinek nyilván eszébe jutott az a régi igazság, hogy az ember imádkozni és számolni rendszerint az anyanyelvén szokott. Az Otče nášt, azaz a Miatyánkot kellett elmondaniuk szlovák nyelven. Az újdonsült szlovákok túlnyomó többsége természetesen megbukott ezen a keresztényi vizsgán.

Ma sem tudom pontosan megmagyarázni, miért, talán mert tizennyolc és fél éves fejjel hallgattam az előttem valló földijeim, a fajtámbeliek hebegő,

pirulástól sem mentes kínlódásait, mindez igen különös érzést váltott ki bennem. Akkor és ott nem tudtam persze olyan pontosan megfogalmazni, hogy az a groteszk komédia, amely előttem zajlik, szintén a menekvés, a túlélés egyik fajtája. Csupán a megfoghatatlan szégyent éreztem valahol belül, amint láttam és hallottam ezeknek a sokat próbált és munkában oly sokszor kifáradt embereknek a vergődését. Szégyenérzésemet csak fokozta, hogy a kihallgatást, lajstromozást vezető tisztek, altisztek és maga a tolmács is hangos röhécselések, csúfolódó megjegyzések, olykor pedig dühös kifakadások közepette végezték dolgukat. Természetesnek tartom viszont, hogy az én lajstromba vételem igen gyorsan megtörtént, miután azonnal közöltem, hogy magyar nemzetiségű vagyok, ám állampolgárságomat illetően azt válaszoltam, hogy föltehetően újból csehszlovák állampolgár leszek, mert lakóhelyem a volt Csehszlovák Köztársaság területén fekszik. A tolmács gyorsan fordított, a tiszt jegyzetelt, s pár perc múlva intettek, hogy mehetek. Egy darabig még ácsorogtam bent, s tapasztaltam, hogy utánam még néhány falumbeli hasonlóképpen vallott magáról.

A szovjet parancsnokság minden óvintézkedése ellenére néhány embernek valamilyen ürüggyel sikerült megtalálnia a szabadulás kiskapuit, s elengedték őket a szinnai lágerből. Pár éve mesélte el hosszadalmasan a kaposi Géczi Kálmán, hogy őt és László öccsét hogyan készítette fel erre a beszélgetésre egyik jó ismerősük, aki afféle bennfentes volt a lajstromozást végző irodában. Igaz, az Otče nášt nekik is egész éjjel magolniuk kellett, de végül mindkettőjüket hazaengedték Szinnáról.

Szinnán az egyedüli teendőnk az volt, hogy a reggeli sorakozó és többszöri számlálás után az őrök kíséretében kivonultunk az erdőbe, ahonnan mindenki egy-egy darab ölfával a vállán tért vissza a lágerba. Ezt az utat olykor kétszer is megjártuk naponta. Az erdő alatti tisztáson német katonai temető volt, talán a duklai, illetve az azt követő harcok halottait temették oda. Mértani pontossággal kimért sírhantok sorakoztak egymás mellett, mindegyiken frissen ácsolt fakereszt volt, rajta az elesett neve. Egy ízben hazatértünkkor a kissé rózsás kedvű őrök azzal szórakoztak, hogy ezekre a fakeresztekre adtak le géppisztolysorozatokat, mintegy halál utáni büntetésként immár szimbolikusan terítve le az ellenséget.

Olykor a romos városközpontba mentünk, ahonnan ki-ki két téglával a kezében tért meg a lágerba; a téglát valamilyen építkezéshez használták fel. Szinnán találkoztam először a háború pusztításának borzalmaival. Környékünkön csak a hidak rogytak térdre, de lakóházakban különösen nagy kár nem esett. E kisváros központja azonban merő romhalmaz volt.

A szinnai lágerban tartózkodott odaérkeztünkkor egy volt zsidó munkaszolgálatos is, Lantosnak hívták. Gyűlölettel beszélt a németekről és a

magyar keretlegényekről. Az igazi hadifoglyok körében azonban azzal váltott ki igen nagy érdeklődést, hogy elmondása szerint állítólag valahol már megalakult a csehszlovák légió, s nemsokára ő is belép ennek soraiba; s úgy tudta, készülődik hasonló magyar viszonylatban is, tehát egy magyar légió felállítása, amelyet rövid átképzés után bevetnének a németek ellen.

Ezekkel az elbeszélésekkel Lantos alaposan felcsigázta a magyar hadifoglyok érdeklődését, akik egyre kérlelték őt, érdeklődjék a szovjet parancsnokságon, lehet-e és mikor lehet az új hadseregbe jelentkezni. Lantos biztató híreket hozott, s a katonák egyre izgatottabban reagáltak az új helyzetre. Egyszer azonban Lantos vadonatúj egyenruhában jelent meg: a csehszlovák hadsereg uniformisában, prémes orosz sapkában, amelynek elejét a csehszlovák címer díszítette. Sietősen elbúcsúzott a hadifoglyoktól, és csakhamar véglegesen elhagyta a lágert. A felajzott katonák azonnal küldöttséget menesztettek a lágerparancsnokhoz, hogy ők is harcolni szeretnének a németek ellen. A küldöttség azzal az üzenettel tért vissza, hogy várni kell. Erre a hadifoglyok katonás rendben, hármas oszlopban felsorakoztak, s szabályos menetelésbe kezdtek a lágerudvaron, hangosan skandálva: „Harcolni akarunk! Fegyvert akarunk!”

Mi szent borzadállyal figyeltük a katonák körbevonulását és fegyelmezett tüntetését, amelyet jó ideig az őrség is tétlenül szemlélt. Ám később a tolmács az egyik tiszttel odament hozzájuk, mondott nekik valamit, mire a hadifoglyok morogva bevonultak a körletbe. Ez a sötétbe nyúló demonstráció mindig eszembe jut, valahányszor a magyar légió kudarcáról olvasok.

Szinnán töltöttem a karácsonyt is, életem első szomorú karácsonyát. Hadifogolyéletünk ugyanúgy folyt, mint a hétköznapokon, talán annyi változás volt, hogy az ünnepben a szokottnál is csüggedtebbek voltunk. Ekkortájt történt egy majdnem tragikus kimenetelű epizód. Járt az őrökkel egy hat-hét éves orosz kisfiú, csinos katonaruhába, csizmába bújtatva, afféle liliputi szovjet katona. Állítólag valamelyik elesett parancsnok kisfia volt. A gyerek apró pálcát suhogtatva kísérgette az őröket, valahányszor azok bennünket felsorakoztatva számlálgattak. Mint valami kis herceg feszített a felnőttek között, s harsányan ismételgette azok parancsait. Történt egy ízben, már sötétedéskor, hogy mindjárt előttem egyik fogolytársam hosszas harákolás után éppen akkor köpött ki, amikor a kisfiú eléje ért. Nem találta el, de hisz nem is szándékosan tette, föltehetően nem vette észre a közeledő Hüvelyk Matyit. Ám a kisfiú valamit kiáltott, mire az őrök a szerencsétlen emberhez ugrottak, püfölni kezdték, egyikük a pisztolyát is markolászta. Amikor az áldozat mentegetőzni próbált, hogy ő nem szándékosan tette, még dühösebben ütlegelték. A parancsnok vetett véget a megtorlásnak. A pórul járt foglyot társai alig tudták betámogatni az épületbe.

Karácsony után mindjárt megjelentek az asszonyok. Csoportosan jöttek, nyilván jó előre összeszervezkedtek, mert csak így érezték magukat valamelyes biztonságban. Mama nem jött el, helyette a 16 éves Margit unokahúgom hozott nekem is, s természetesen az apjának is csomagot. Ő mondta, hogy mama Miklós bátyámhoz ment Szolyvára. Hazatértem után tudtam csak meg, hogy itt látta a fiát utoljára, a flekktífusz következményeként csontig lesoványodva. A csomagok az őrbódén át egyesével vándoroltak be hozzánk, természetesen kibontva, átkutatva. A hozzátartozókkal csak a drótkerítés kapuján át beszélgethettünk. Az unokahúgom látogatása, illetve mama távolmaradása ismét csak kettős érzést váltott ki bennem. Búsultam anyám távolléte miatt, de valamelyes megnyugvással töltött el a tudat, hogy Miklós életben van, s talán egyszer ő is hazakerül.

Az ünnepek után felgyorsultak az események. A kihallgatások eredményeképpen egy csoportot valóban elengedtek. Az elengedettek a szemmel láthatóan betegek, teljesen lesoványodottak közül kerültek ki, kisebb részük azonban az imádkoztatáson és családfavizsgálaton sikeresen megfeleltek csoportja volt. Mint utóbb megtudtam, olyanok is szabadultak, akik az orvosi viziten azt vallották, hogy éjjel maguk alá vizelnek. Egyik falubelim is így került haza, s talán magas kort él meg, ha egy vonat halálra nem gázolja. Mi, az ott maradók végtelenül irigyeltük a távozókat. Ezek, leplezvén örömüket, sietősen vigasztalgattak bennünket:

— Ne fíljetek, tik is hazagyösztök nemsokára.

Margit unokahúgom apja is a hazatérők közé került. Mikor ezt megtudtam, ceruzával sietősen egy papírcetlire írtam néhány sort, amelyben biztosítottam anyámat: nem baj, hogy nem jött, tudom én, hogy fájós lábával nemigen járhat. Aztán kifejeztem abbeli reményemet, hogy az Isten majd engem is hazavezérel. S mivel a látogatók mondták, hogy legközelebb esetleg szekéren küldenek csomagot, kértem, küldjön nekem is, ám ő maga ne fárassza magát ilyen nagy úttal.

Másnap komiszkenyeret osztottak szét, majd ötösével felsorakoztattak bennünket az udvaron, s oldalunkon, hátunkon a kisebb-nagyobb tarisznyával minket is útnak indítottak. Csak hát a mi menetoszlopunkhoz a kapun túl kétoldalt fegyveres őrök csatlakoztak, s elindultunk Homonna felé, most már visszafordíthatatlanul ki a Kárpát-medencéből.

A hosszas szinnai bezártság, az őrjítő bizonytalanság után már-már pihenésszámba ment az újabb menetelés, bár otthonunktól ellenkező irányban. A szülőföld elvesztésének ténye, személyes sorsom kilátástalansága miatti fájdalmam utoljára Homonnán sajdult fel bennem olyan iszonyú erővel, hogy csak nagy erőfeszítéssel tartottam vissza a torkomat fojtogató, feltörni kívánkozó zokogást. Reggel nyolc előtt kopogott léptünk alatt a

főutca kövezete, amikor a diákok éppen iskolába siettek, egyenként és csoportosan, hallgatagon vagy vidám nevetgélés közepette. Szinte ügyet sem vetettek ránk, csupán rövid oldalpillantással nyugtázták vonulásunkat. Nyilván nem először voltak tanúi efféle parádénak. Bennem viszont elemi erővel tört fel mindaz, amire ezekben a lidérces hetekben szinte gondolni sem akartam. Pillanatok alatt megjelentek előttem Ungvár ismerős utcái, a kopott ungi híd, amelyen naponta legalább kétszer átkocogtam, fölrajzottak képzeletemben az ismerős diák- és tanárarcok, a számomra immár — akkor úgy hittem — örökre bezáruló iskolakapu. Hősiesen gyürkőztem a könnyeimmel, föltehetően igen sápadt voltam, de gépiesen emelgettem a lábam a gyászos, céltalan menetben.

A szlovák és ruszin falvakon majdnem némán vonultunk át. A civilek látszólag ügyet sem vetettek ránk, férfit alig-alig láttunk az utcán. Úgy látszik, biztos, ami biztos alapon ők jobbnak látták távol tartani magukat a nézelődőktől. Ha akadtak is bámulóink, azok inkább asszonyok és gyerekek voltak.

Mindenütt behavazott tájon haladtunk, amely nekünk, sík vidékieknek csodálatos látványt nyújtott: sűrű, kies erdei tisztások, meredező sziklák és enyhe hullámzású dombhátak, rajtuk meséskönyvekből ismert faházikók váltották egymást. E látványt persze észleltük, jobban mondva szándékunk ellenére elviseltük, de hát kinek volt kedve akkor gyönyörködni a hegyvidéki panorámában?

Estefelé egy kisebb ruszin faluba értünk, itt egy tágasabb, üres épületbe tereltek bennünket éjjeli szállásra. Bent azonnal megindult a tülekedés a fal menti helyekért, ahol viszonylag biztonságosabban lehetett elnyújtózni. Mire bejutottam, ezek a „jobb" helyek már foglaltak voltak. Ám a terem végében színpadszerű tákolmány volt, annak elülső részében üres helyet vettem észre. Gyorsan odafurakodtam, s fáradtan nyújtóztattam végig a deszkán meggyötört lábamat. Már a tarisznyámban kotorásztam valami harapnivaló után, mikor éreztem, hogy erős kezek ragadnak meg hátulról, és ledobnak az emelvényről. Alig ocsúdtam fel meglepetésemből, hát látom, hogy azok az olasz hadifoglyok dobtak le, akiket pár nappal indulásunk előtt hoztak Szinnára. Pergő karattyolásuk nyilván méltatlankodást fejezett ki amiatt, hogy oda merészeltem furakodni a közelükbe. Némelyikük még az öklét is rázta felém, mintegy végső figyelmeztetésül.

A jelenetnek szemtanúi voltak a színpad mellett megtelepedett magyar hadifoglyok is, akik a légió helyett velünk együtt meneteltek az ismeretlen cél felé. Egyikük, egy tagbaszakadt tisztes, látván az olaszok ítélkezését, ingerülten felugrott:

— Az anyjuk talján istenét, verjük ki őket innen!

Erre a társai is fölugráltak, s már indultak volna az olaszokra, ekkor azonban Balogh Ferenc elébük állt:

— Hagyják, emberek, ne csináljanak bolondságot, mert az oroszok még idelőnek, ha észreveszik a verekedíst!

A magyar katonák megtorpantak, aztán káromkodva visszatelepedtek a helyükre, de most már ők rázták öklüket fenyegetően az olaszok felé. Ezek megszeppenve a magyarok haragjának hirtelen fellobbanásától és az idegen káromkodásoktól, most már igen szűk helyen húzták meg magukat a színpad szögletében, és a megüresedett helyre felmászókat egy szóval sem illették. Én pedig Ferenc bácsihoz húzódtam, aki némi forgolódás, motoszkálás után helyet szorított nekem is, közben persze nem feledkezett meg a korholásról sem:

— Te meg máskor ne maradj le! Látod, hogy ölekedik itt mindenki.

A zsúfolásig megtelt, bűzös teremben a legtöbben csak ülve tudtak szunyókálni, mert kinyújtózni nemigen volt hol. A legkellemetlenebb az volt, hogy meggyötört térdünk rövid időn belül sajogni kezdett, de lábunkat nem tudtuk kinyújtani. Sokan lehúzták a bakancsukat, s az áporodott kapcaszag szinte fojtóvá tette a levegőt. Ekkor már második napja meneteltünk, meglehetősen erőltetett tempóban. Sokaknak feltört a lábuk, s most aggódva tapogatták a véres hólyagokat. Jobb lábam sarkán nekem is ott éktelenkedett egy hatalmas hólyag, véres aláfutásokkal, s én tanácstalanul nézegettem, tapogattam.

— Ezzel most mit csináljak? — kérdeztem Ferenc bácsit.

Ő figyelmesen megvizsgálta a törést, s azonnal kihirdette a gyógymódot:

— Ha van még egy kis szalonnád, hát annak a bőri vagy egy darabka szalonna kell rá. Attul elmúlik.

Engem persze elszomorított ez a recept, mert féltett kincsem utolsó darabkáját rágcsáltam esti pihenéskor. Ám a lábam most fontosabb volt, föláldoztam hát szalonnámat a gyógyítás érdekében. Másnap aztán örömmel tapasztaltam, hogy az „orvosság" csodákat művelt: a hólyag kifakadt, a fájás meg érezhetően szűnni kezdett.

Hajnaltájt lövöldözésre, kiabálásra ébredtünk, s csakhamar minket is fölvertek, sorakoztattak. A szokásosnál is idegesebb lökdösődés közepette többször átszámolták az ötös sorokat, közben folyton ismételgetve a „po pjaty" vezényszót. Csakhamar megtudtuk a lövöldözés és az őrök ingerültségének az okát. A foglyok szájról szájra adták a hírt, hogy állítólag néhányan kereket oldottak. Mi pedig halkra fogott beszéddel találgattuk esélyeiket. Egyesek tudni vélték, hogy csakhamar elfogják őket, hisz nincs papírjuk. Mások viszont szentül meg voltak győződve, hogy sikerül nekik.

Bennünket azonban hajtottak tovább a Kárpátok szerpentinjein. A

szökés következményeként őreink a szokásosnál is gorombábbak lettek, gyakoribbá váltak a puskatussal foganatosított fegyelmezések. Akkor kezdtük elsajátítani a menet közbeni vizelés fortélyát, mert a sorból való kiállás azonnali megtorlást vont maga után.

Vonulásunkat a hegyekben sűrű hóesés kísérte. Hoztunk mi ugyan pokrócot is magunkkal, ezt a fejünkre húztuk, hogy védjük felsőtestünket az átázástól, mindez azonban nem sokat ért. Sokkal hathatósabbnak bizonyult a hadifoglyok sátorlapja, amely jobban óvta őket az átázástól, mint a pokróc.

Délfelé egy toprongyos, csámpás koldus jött a menetoszloppal szemben. Már messziről levette a sapkáját köszönése jeléül, bután vigyorgott, és ütemesen hajlongva köszöntötte az élen vonuló fegyverest. Ámde jószerével még fejére sem tette a sapkáját, az oldalt haladó altiszt galléron ragadta és a menetoszlopba lökte:

— Igyi, job tvoju maty! — ordított rá. A szerencsétlen jajveszékelni kezdett, óbégatott, térdre is rogyott, rimánkodva kérte az őröket, engedjék szabadon. De azok kíméletlenül felrángatták, és továbbhaladásra ösztökélték. A koldus siránkozva és gyakori „hoszpogyin pomiluj!”-t karattyolva, rogyadozó térddel bukdácsolt velünk a Kárpátok hágója felé.

A hegyekben hamar besötétedett. A hóesés elállt ugyan, de kitisztult az ég, fölöttünk hidegen ragyogtak a csillagok. Az átázott ruha lassan ránk fagyott. Egy darabig meneteltünk még a csillagfényben, aztán betereltek bennünket egy szétlőtt tetejű raktárfélébe. Előbb el kellett kaparnunk a havat hálóhelyünkről, s csak akkor rogyhattunk le a betonra. A télikabát és a pokróc elegendő védelmet nyújtott a zárt deregnyői és szinnai kastélyok termeiben, a megrongált tetejű raktárban azonban kevésnek bizonyult. Izzadt alsóneműnk is csakhamar hideg lepedőként tapadt gőzölgő testünkhöz.

Fogvacogva igyekeztem magam minél jobban bebugyolálni. Szokásomhoz híven még a bakancsot is lehúztam és a fejem alá tettem, hadd pihenjen a láb az egész napi menetelés után. Ám bármennyire is fáradt voltam, nem jött az álom, „az enyhet adó”. Mellettem feküdt Balogh Danyi bácsi, s nyilván észlelte nyugtalan forgolódásom, hánykolódásom, s alighanem megsajnált, mert így szólt:

— Gyere mellém, fiam, betakarózunk közösen!

Talán ő volt az egyetlen közöttünk, aki télikabát helyett gubát hozott magával. Ez a téli ruhadarab akkortájt már kiveszőben volt, csak öregemberek viselték, ők is csak hétköznapokon. Odahúzódtam hát hozzá, a pokrócot magunk alá, a betonra terítettük, lábamra borítottam a nagykabátot, majd mindketten betakaróztunk a hatalmas gubával, amely kemen-

cemeleget árasztva egykettőre felmelegített, s ettől megnyugodva mindjárt el is aludtam. Ébresztőig moccanás nélkül aludtam, s kipihenten nyújtózkodtam ébredéskor. Danyi bácsi már büdös dohányát pöfékelte, mire felébredtem. Hej, de sokszor eszembe jut az az embermeleg éjszaka, amikor kényelmes ágyamon nem tudok elaludni...

Az emberek krákogva, köhécselve, rosszkedvűen ébredtek, a vezényszót sem igen várták be, hiszen a csillagos mennyezetű szállás mindenkit alaposan megviselt. Dérlepte pokrócokat, kabátokat rázogattak hangtalanul, mogorván csak egy-egy szót vetettek egymásnak. Mindenki gyűlölte a menetelést az otthontól való távolodás miatt, ám e kegyetlen éjszaka után szinte megváltásszámba ment a gyaloglás. Dermedt, meggémberedett tagjainkba fokozatosan visszatért az élet. Az enyhe emelkedőket lassan magunk mögött hagytuk, egyre meredekebb szerpentineken haladtunk a hágó felé. Fújtatva kapaszkodtunk fölfelé, még az őrök is elcsendesedtek, az ő lábukat, fizikumukat is erősen megviselte az erőltetett menet. Végre fönt voltunk a hágón. A katonaviselt foglyok, főleg akik már vonultak erre más alkalommal, azonnal tájékoztattak bennünket: az Uzsoki-szorosban vagyunk. Az őrök pihenőt rendeltek el, mi pedig kidőlt faként rogytunk az útszélre. Most nem csupán szimbolikusan, de a valóságban is az országút szélére dobott nép látványát keltettük.

Rövid pihenés után kíváncsian tekingettem széjjel. Átellenben, a sziklában ott állt még a golyók lyuggatta emléktábla, amely Magyarország ezeréves határaira emlékeztetett. Ady híres sorai jutottak eszembe: Verecke híres útján...

Már túl a hegyormokon érdekes találkozásunk esett környékünk híres-hírhedt kommunistájával, Papp Sándorral, akit gyermekként jómagam is hallottam párszor az első köztársaság választási csatározásain és agitációs kiszállásain. Lefelé haladtunk a Kárpátok északi lejtőjén, amikor 3–4 emberből álló csoport jött velünk szembe, azaz húzódott el tőlünk tisztes távolságra, az országút menti ároktól 5–6 méternyire. A kaposiak vették észre Sándort, s mindjárt oda is kiáltottak neki néhányan, hogy „Hová visznek minket, Sándor?" De mintha a kérdésben az is benne lett volna, hogy íme, itt vannak hát azok, akiket annyira vártatok, s lám, első dolguk, hogy bennünket elhurcoljanak otthonról. Papp Sándor kicsit megszeppent hangon, de válaszolt a kérdésre, hogy „Ne féljenek, emberek, hazajönnek maguk is nemsokára!" De azért sajátos, szaporázó lépteivel, mintha mindig a lábujjhegyén járna, igyekezett minél messzebb kerülni tőlünk. Itthon tudtam meg, hogy az újjáalakult kommunista párt nagykaposi szervezete valahogy katonai vonalon hozatta haza Szamborból.

A Kárpátokon túl egy szétlőtt kisvárosban, Turkában volt az első pihenőnk. Kristálytiszta hegyi patak fölött emelkedett a turkai erődítmény, egykor börtön vagy kaszárnya lehetett. Az épület előtt tágas rét terült el. Itt állítottuk fel a magunkkal hozott tábori konyhát, amely körül a foglyok, mint igazi hadi nép vertek tanyát.

Turkában már mintha az őrök is enyhültek volna valamelyest. Erre megvolt minden okuk: közeledtek az úti célhoz, távolodtak a frontországtól. Ezzel szemben a foglyok egyre csüggedtebbek lettek. Ekkorra már véglegessé vált, hogy mindnyájunkat a Szovjetunióba visznek; amit mi egyszerűen csak Oroszországnak mondtunk. Egyre gyakrabban rémlett fel előttünk a távoli és titokzatos Szibéria víziója.

Füstölgött a tábori konyha, amelyre most már mi is egyre sóvárabban lestünk, mert a hazai élelemből kezdtünk lassan kifogyni. Igen jól gazdálkodó, beosztó ember volt az, aki még akkor is rejtegetett valamit a tarisznya mélyén. Úgy vélem, Ferenc bátyám e kevesek közé tartozott, mert lefekvéskor lopva bele-belekotort a batyujába, s utána csupán lassú szájmozgása árulta el, hogy még mindig olyan élvezetek birtokosa, amelyektől mi már korábban elestünk. Turkában már mindnyájan rendelkeztünk valamiféle csajkával vagy pikszissel, mert a gyűjtőtáborokban a lassan beinduló cserekereskedelem révén szert tettünk erre is. Most sűrű bablevessel rakták tele mindenki csajkáját, és most már mi, civilek is mohón habzsoltunk. Alig hogy bekanalaztam az ételt, hallom, hogy a kondér mellől kiabál a szakács:

— Hé, emberek, duplára!

Szerencsémre a közelben voltam, s mindjárt a kondérnál termettem. Addigi életem során kevésszer lakmároztam olyan boldogan és jó étvággyal, mint ott, a tábori konyha főztjéből. Akkor még nemigen fogalmazódott meg bennünk a felismerés, hogy a későbbiek során a táplálékszerzés lesz életünk legfontosabb célja.

— Úgy látszik, nemsokára átadnak bennünket, hát most mindent megfőztek — vélte valaki a mokcsakerésziek közül.

Turkában másfél napig pihentünk, az erődítmény alagsorában szállásoltak el bennünket. Egy kicsit összeszedtük magunkat a kimerítő gyaloglás után. Enni is rendszeresebben kaptunk, ellentétben az előző napok vándorlásával.

Turkában a legfélelmetesebb a latrina volt. A hosszú pöcegödör fölött egy szál deszkán egyensúlyozva kellett a dolgunkat végezni. Ha mód volt rá, az ember inkább elkerülte e helyet. Ferenc bácsi beszélte, hogy amikor éppen a deszkán guggolt, felpuffadt emberalakot pillantott meg a mélyben, amitől majdnem ő is belefordult a gödörbe. Ferenc bácsi volt szemtanúja

annak is, amint egyik halottunkat abba az emésztőgödörbe dobták, amelybe valamikor a vágóhídi hulladékot dobálták.

Másfél napi pihenés után folytattuk utunkat. Éppen vasárnap volt, s a Kárpátok túlsó hegylábánál az egyik faluban akkor tódult ki a nép a templomból, amikor odaértünk. Előttem úgy tízlépésnyire német hadifoglyok meneteltek. Ők is, és természetesen mindnyájan kíváncsian méregettük az oly rég nem látott falusi képet. A templomból jövők szánakozó, kíváncsi és közönyös pillantással szemlélték vonulásunkat, de föltehetően akadtak olyanok is, akik nem kevés ellenszenvvel. Egyszer csak az egyik német odakiáltott valamit a bámészkodóknak, és karját felemelve integetett valakinek. Az egyik lány erre felsikoltott, tenyerét az arcára tapasztotta, és zokogva borult társnője vállára. Mi pedig találgattuk, vajon miféle kapcsolat emléke jajdult fel egy pillanatra előttünk.

Másnap szovjet katonáktól nyüzsgő városban találtuk magunkat, ahol az útkereszteződéseknél karszalagos katonalányok irányították a meg-megtorpanó áradatot, amely hol a front felé, tehát nyugatnak, hol ellenkező irányba, olykor pedig oldalt próbált tovahaladni. Megérkeztünk Szamborba. Nemsokára egy hatalmas fogolytábor szögesdrót kerítése előtt álltunk. Ez már nem kastélyból lágerrá züllött képződmény volt, hanem igazi, hamisítatlan láger. Háromszoros drótkerítés övezte óriási térség terült el előttünk, a sarkokon őrtornyok, bennük golyószórók „védték" a tábort, belül pedig hosszú barakkok várták az érkezőket.

És a kapuknál újból ismétlődött a szokásos procedúra: hosszasan, aggályoskodva rendezgették, számolták és lökdösték a fáradt embereket, míg végre százas csoportokban bebocsátást nyertünk. Benn azonban nem volt oszolj, hanem a tágas udvaron százasával kellett ácsorognunk és várakoznunk az újabb számolásra, amely el is kezdődött, miután transzportunk utolsó tagja is szögesdrót mögé került.

Lassan besötétedett, mire elindulhattunk a kijelölt barakk felé. Az értők mindjárt megállapították, hogy hajdani huszár- vagy tüzérlaktanya istállóját alakították át a foglyok számára. A hosszú barakk rekeszekre volt osztva, kétoldalt pedig háromszintes priccsek sorakoztak. Középütt keskeny folyosó vezetett, amelyen két ember szűkösen elfért egymás mellett. Már éppen kászálódtunk volna a priccsekre, elfoglalni az egész szakaszt vagy rekeszt, amikor éktelen üvöltés, káromkodás közepette berontott egy behemót szörny. Péter bácsi volt az, aki vastag görbebotjával csépelt mindenkit, akit csak elért, s így az ajtóhoz szorította csoportunkat. Péter bácsiról már szinnai tartózkodásunk ürügyén szólnom kellett volna, mert ott találkoztunk vele először, de vadállati mivolta igazában csak Szamborban teljesedett ki. Én úgy tudtam, hogy ruszin ember volt, ám e visszaemlékezés

írásakor, mikor volt fogolytársaimmal felemlegettük „hírhedt tetteit”, ők azt állították, hogy román származású volt. Tény, hogy törve beszélt magyarul is, s miközben püfölt bennünket, gyakran és gúnyosan ordította: „Mindent vissza! Erdélyt vissza!”— és ilyenkor szörnyű vigyor jelent meg sátáni pofáján. Talán nyelvtudása okán osztották be hozzánk afféle fő-fő kápónak, aki nem ismerte a kíméletet. Azóta is, ha ütlegelő kápókról olvasok, mindig az ő alakja jelenik meg előttem.

— Nem hotel lenni ez, bitangok! Mars a sarokba! — s egyre kisebb helyre szorított bennünket a görbebotjával. — Ajtótul és itt! Értitek, bitangok? Tovább nem, mert... — de nem fejezte be a fenyegető mondatot, ehelyett még egyszer megfenyegetett bennünket a botjával.

Bénultan és csöndben ácsorogtunk még egy darabig a sarokban, aztán valaki csak rászánta magát, hogy felkászálódjék a priccsre, a többi meg némán követte példáját. A behemót kápó által kijelölt terület azonban olyan szűkös volt, hogy csupán féloldalvást fekve szorulhattunk egymáshoz. Ha aztán valaki a másik oldalára akart fordulni, akkor enyhe hullámzás támadt körülötte, mert a szomszédos emberi test mozgása fokozatosan mindenkit helyzetének megváltoztatására kényszerített.

Szamborba érkezésünk másnapján igen bágyadt lettem. Már a hajnali kettőkor kezdődő kenyér- és levesosztásra alig tudtam elvánszorogni. Eleinte csak múló rosszullétre gondoltam, de a gyomortájt egyre erősödő fájás, majd a hideglelés nyomán kövér cseppekben gyöngyözött homlokomon a veríték. A hirtelen jött betegség teljesen letaglózott. Igen nyomorultul éreztem magam, és föltehetően szánalmas látványt nyújtottam, mert Ferenc bácsi rám pillantva azonnal abbahagyta a rendezkedést a priccsen, és fejét csóválva mondta:

— Hű, az istenfáját, ennek a fele sem tréfa! Mán csak ez hiányzott!

És ahogy ott töprenkedett körülöttem, hogy mitévő is legyen, újból végigszáguldott a barakkon a vadállat, szokása szerint káromkodva és görbebotját suhogtatva. Én valószínűleg akkor rogyhattam le a földre, amikor hozzánk ért, s már csak félálomban hallottam kérdését:

— Mi lenni itt, hé?

— Beteg, hori — jelentette kissé megszeppenve Ferenc bátyám, a nyomaték kedvéért még a katonaságnál szerzett cseh tudását is bevetve, bár a ch-t magyarosan, h-nak ejtette.

— Vigyél orvos, itt nem megdögleni! — ordított a sátánfajzat, és botját suhogtatva továbbrobogott. Bizonyára tovább zavarta a népet kifelé, de én erre már nem emlékszem.

Ferenc bácsi hathatós támogatásával elindultunk az udvaron át a rendelő keresésére. Kinn a csípős téli levegő hatására valamelyest magamhoz

tértem. Jó darabig botorkáltunk a hatalmas lágerudvaron, míg ráakadtunk az orvosi rendelőre. A váróban még kókadoztam egy darabig, mire sorra kerültem. Bent egy orosz felcserasszony vagy doktornő felügyelete mellett fogoly orvosok tüsténkedtek. Egyikük magyarul kikérdezett, övig levetkőztetett, vizsgálgatott, viszonylag hosszasan, hümmögve alaposan végigtapogatott. Aztán apró papírzacskókba csomagolt porokat adott át:

— Ebből vegyél be, fiam, egyet most, egyet meg este! Ha nem leszel jobban, reggel gyere el újból!

Fürkészve nézegetett, míg üggyel-bajjal felöltöztem, majd megkérdezte:

— Hány éves vagy, fiam?

— Tizennyolc múltam.

— Hm, no menj csak, és tedd, amit mondtam!

Egy zacskó tartalmát le is nyeltem nyomban, s a kútnál kortyintottam utána. Lassan érezni kezdtem, hogy szűnőben a fájás, visszatér belém az élet.

Bár legszívesebben elnyújtóztam volna a priccsen, ezzel meg sem próbálkoztam. Nagyobb volt bennem a behemót kápó botjától való félelem, mint a pihenés utáni vágyakozás. Elindultam tehát két korombeli fiúval, hogy szétnézzünk a lágerban, amely felért egy kisebb várossal. Úgy hírlett, ottlétünkkor tízezren voltunk a lakói. Csakhamar felfedeztük, hogy hozzánk hasonló civilek százai nyüzsögnek a barakkok környékén. Ungvár környéki magyar falvakból hurcolták el őket, s már több mint egy hete voltak Szambor lakói. De voltak itt bodrogköziek, beregszásziak és más tájakról valók is.

Az éjszaka volt a legborzalmasabb. Szamborig még sikerült valahogy az egy faluhoz tartozóknak külön húzódniuk, s így ki-ki nagyobb biztonságban tudhatta apró motyóját az álom öntudatlan óráiban. Itt azonban lassan összekuszálódtak a sorok, egyre több idegen elegyedett közénk. Erősen féltenünk kellett a folyton magunkkal cipelt batyut, főleg a pokrócot meg azokat a ruhadarabjainkat, amelyek valamelyes védelmet nyújtottak a hideg ellen. Nagy gonddal gyűrtük tehát éjszakánként magunk alá ezeket a tárgyakat, nehogy reggelre ébredve hűlt helyüket találjuk.

A napnak azt a részét, amelyet nem idegőrlő és lábbénító sorakozással, órákig tartó hasztalan ácsorgással, hanem beszélgetéssel tölthettünk el, a legfrissebb lágerhírek megtárgyalásának szenteltük. A legnagyobb izgalmat az a hír váltotta ki, amelyet a régebbi lágerlakók terjesztettek, tudniillik hogy a tábor korábbi hadifogoly elöljárója vagy tolmácsa, egy volt munkaszolgálatos, úgy állt bosszút egykori kínzóin, a katonákon, hogy a számukra kiosztandó cukorba mérget kevert. Továbbra is keringett az a lágerbeli fáma, hogy minden valószínűség szerint ez a bosszú megismétlődik, amit az

indokolna, hogy már tízezren vagyunk a drótsövények között, s további ezreket kell még ideszállítani, soraink ritkítása ezért igencsak üdvös lenne. A rémhíreknek kitűnő táptalajt biztosított az a felismerésünk, hogy velünk kapcsolatban minden lehetséges, hiszen minden jogunktól megfosztottak bennünket, védekezésre a legcsekélyebb módunk sem volt.

Számomra külön gyötrelmet jelentett az az ocsmány társalgási nyelv, amely itt egyszerre rám zúdult. Illyés Gyula értekezik arról az Ebéd a kastélyban című könyvében, mennyire mértéktartó, trágárságoktól mentes a falusi nép beszéde. Ebbéli állítását csak megerősíthetem vidékem akkori nyelvhasználata ismeretében. Természetesen a felindultság állapotában kicsúszott népem ajkán is az „istenfáját, a hétszentségit, az ántikrisztusát, isten lovát", sőt olykor ezeknél keményebb káromkodás is. De amit itt a hitüket, emberségüket, megbecsülésüket vesztett emberek a nyelvvel is művelték, az borzalmas volt. Bennem a sok mocsokság hallatán fokozódott a riadalom azért is, mert fogságba vételem előtt tetőződött nálam a Soli Deo Gloriá-s* időszak, a rendszeres bibliaolvasás és az esténként ismétlődő hosszas, tépelődő, önvizsgáló, sőt olykor önmarcangoló imádkozás is. S most percenként szembesültem azzal a nyelvi szennyáradattal, amely minduntalan bemocskolta mindazt, ami előttem szent volt.

Az éjszakák kevés enyhülést hoztak, bár az egész napi ácsorgástól, céltalan toporgástól azonnal álomba merültünk, mihelyt végignyújtóztunk a priccsen. Mire az álom igazából elnyomott volna bennünket, hirtelen támadt ordítozás, botcsattogás ébresztett fel mindannyiunkat. A behemót szörnynek volt ez a szokásos, reggelenként ismétlődő belépője. Mi pedig egymást taszigálva, motyónkat kézbe kapva tülekedtünk a kijárat felé, nehogy részesüljünk az ütlegeiben.

Kint a tágas udvaron ötösével sorakoztunk, aztán apró léptekkel körbe-körbe jártunk, masíroztunk. Olykor több órát is eltartott a reggeli séta. Közben folyamatosan osztották a reggelit. Ez úgy történt, hogy mikor a százfőnyi csapat sorra került, a kondér előtti ügyeletesek párokba igazították az addig ötösével menetelőket. Ennek pedig az volt az oka, hogy a félkilónyi ragacsos kenyérdarabot két embernek egy porcióban adták ki, amelyen nekik kellett megosztozniuk.

Hirtelen jött és ugyanúgy elmúlt betegségem után egy-két nappal a szabadság hiányán kívül a folyton gyötrő éhség volt a legnagyobb bajom. Ekkor esett meg velem, hogy a reggeli osztásnál egy teljesen ismeretlen hadifogollyal párosítottak össze. Amíg a kondérhoz, illetve a kenyérosztókhoz kerültünk, társam megállás nélkül mondogatta, hogy csak várjam meg,

* Református középiskolások és egyetemisták vallásos és szociális mozgalma ill. szervezete.

mindjárt elosztjuk a kenyeret, mihelyt kiadják. A levesosztásnál engem előre engedett, ő jött utánam, s mindjárt a kenyeret is átvette. Én pár pillanatig a pikszis egyensúlyozásával foglalatoskodtam, de alig tettem pár lépést, már fordultam is szomszédomhoz, hogy most már osszuk el a kenyeret. A ködpárás hajnali szürkületben azonban kenyeres pajtásom maga is köddé vált, fölszívódott a forró löttyöt szürcsölő, kenyeret majszoló tömegben. Keresése olyasféle vállalkozás lett volna, mintha szénaboglyában tűt keresnék. Ennek ellenére egy darabig még kétségbeesetten futkostam a környéken, aztán csüggedten feladtam.

Aznap tehát kenyér nélkül maradtam, s ráadásul Ferenc bácsi is korholt ügyetlenségem miatt. Ez az eset tehát még nagyobb óvatosságra intett, sőt teljes bizalmatlanságra minden idegennel szemben.

Az első egy-két napi ténfergés, semmittevés után természetesen Szamborban is foglalkoztattak bennünket. A reggeli kiosztása és néhány órás ácsorgás után, amikor odakinn már világos volt, újból sorakoztattak bennünket, mégpedig mindig százas csoportban. A kapunál őrök sorfala és csaholó farkaskutyák hada várakozott, akik közrefogtak és végigkísértek a városon a városszéli erdőbe, ahonnan egy hasábfával a vállunkon indultunk vissza a lágerba. Mire beértünk, és ledobáltuk a fadarabokat, lassan sötétedni kezdett, s így mi újból felsorakoztunk az esti levesosztáshoz, amikor már kenyeret nem kaptunk. Olykor tűzifa helyett téglát cipeltünk valamely lebombázott háztól, két darabot fejenként.

Szambori tartózkodásom idején még egy megrendítő élményben volt részem. Mindjárt odaérkezésünk után a nagy összevisszaságban egy magas, csontig lesoványodott katona lett a priccsszomszédom. Nováknak hívták, és a debreceni főiskola hallgatója volt. Egyik éjszaka teljes testsúlyával rám dőlt, s hiába próbáltam eltolni magamtól, ő hallgatagon és mozdulatlanul feküdt. Engem a napi gyötrődés után végül is elnyomott az álom, s csak az őr pokoli belépőjére ébredtem. Kissé kínlódva kibújtam Novák alól, s próbáltam őt is fölrázni, ám továbbra is mozdulatlanul feküdt. Megtapintottam az arcát, hideg volt, és akkor belém hasított a fölismerés: szomszédom halott, és föltehetően egy halott szomszédságában aludtam. Azonban borzongásra sem jutott időm, mert akkorra kisebb csődület támadt az elhunyt körül, ott állt már a behemót kápó is, és miután meggyőződött a szomorú tényről, megparancsolta, hogy vigyék a halottat a rendelő mellé.

A sűrűn váltakozó kósza hírek között egy ízben az is elterjedt, hogy a húsz éven aluliakat hazaengedik. Mikor ezt megtudtuk, az aznapi munkát néhány társammal — Kristóf Jani és Majoros Pista bizonyosan velem voltak — a latrinán meghúzódva elkerültük. Nem volt különösen nehéz feladat, hisz a többezres tömegben egypár csellengő könnyen meglapulhatott.

Miután a százas csoportok kivonultak, mi is előbújtunk rejtekhelyünkről. Rövid settenkedés, kerülgetés után csakhamar a parancsnoki barakk előtt ácsorogtunk. Itt azonban végképp elbizonytalanodtunk, sehogy sem volt merszünk beljebb kerülni. Amint így tébláboltunk a bejáratnál, félve az esetleges büntetéstől is, egy magyar katonatiszt, kilépve a barakkból, észrevett bennünket:

— Hát ti mit kerestek itt?

— Hallottuk, hogy a húsz éven aluliakat hazaengedik — kezdtem magyarázkodni.

— Eh, bolond beszéd, semmi ilyesmiről nem tudok. No, kotródjatok innen, mert még valamelyik orosz elkap benneteket!

Mi pedig lógó orral, az ismételt csalódás érzetével sompolyogtunk el a parancsnoki épület mellől. Manőverezhettünk egész nap a barakkok és a latrina között mindaddig, míg a többiek vissza nem tértek a munkából.

Január utolsó napjainak egyikén a szokottnál is előbb vert fel bennünket a vad kápó. A botos ébresztő után még hozzátette:

— Minden holmi kivinni az udvar!

Ezúttal a szokásos körbenjárás helyett hosszasan ácsoroghattunk egy helyben, miközben állandóan rendezgettek, számoltak bennünket. És most nem a kondér felé mozdultunk, hanem egyenest a kijárat felé, ahol a szokásosnál nagyobb létszámú és ingerültebben davajozó őrség fogta közre a százas csoportokat. Sőt, mintha a kutyák is többen lettek volna. Egyébként a kondérokat is a kapun kívülre vitették. Mi pedig dermedten hallgattuk az ordítozást, a davajozást, és engedelmesen húzódtunk előre, ha éppen ezt parancsolták. Nagyon halkan és komoran suttogtuk egymásnak a most már bizonyossá váló tényt, hogy csakugyan Oroszországba megyünk. Sokunkban újból felködlött Szibéria rémképe, amint öles hóban bukdácsolunk az elkerülhetelen fagyhalál felé.

Egyelőre azonban Szambor macskakövein kopogott bakancsunk talpa; komoran vonultunk végig az alvó városon a vasútállomás felé. Itt már várt ránk a hosszú tehervonat, természetesen a külső pályaudvaron, tisztes távolban az utasforgalomtól. Minden százas csoport kapott egy vagont. Az őrök puskatussal és harsány davajozással nógattak bennünket a gyors beszállásra. A mi századunk főleg mokcsakerésziekből és mogyorósiakból állt, ám kb. 30 főnyi német és magyar hadifogoly is közénk keveredett. A vagonajtó előtt kétoldalt egy-egy őr állt, akik újfent hangosan számolták a vagonra kapaszkodókat, és a nehezebben mozgókon taszítottak egy jókorát, így egypáran négykézláb kerültek a kocsiba.

Miután az utolsó ember is beszállt, az ajtó nagy dörrenéssel ránk csukódott, s a hirtelen beállt csöndben hallottuk, amint a tolózárat erősen

bedrótozták. Bent az egyik sarokban kis dobkályha volt, de tüzelőt elfelejtettek mellékelni hozzá. Egy másik sarokban kettéfűrészelt benzines hordó állt, itt kellett a dolgunkat végezni. A vagon oldalán egyetlen szelelőablak volt, természetesen kívülről erősen védve szögesdróttal.

Az első pillanatok dermedtsége után mindjárt megkezdődött a szokásos helyfoglalás. Én ezúttal viszonylag jó helyet fogtam ki, falumbeliek mellett és távol a küblitől. Néhány német is közibénk keveredett, őket a markosabb férfiak igyekeztek kitaszigálni sorainkból. Párat sikerült is a túloldalra lökdösni, néhányuk azonban egykedvű közönnyel, csökönyösen hallgatott és a helyén maradt. A német hadifoglyokat akkor láttam a legelesettebbeknek; viaszsárga arccal, üres tekintettel bámultak a semmibe, s szótlanul tűrték a civilek taszigálását.

Ülni csak úgy tudtunk, hogy szorosan egymásra támaszkodtunk, lábunkat pedig magunk alá húztuk. Emiatt gyakran álltunk fel, hogy elgémberedett tagjainkat kissé megmozgassuk.

Akkorra már mindenki elmorzsolgatta az útra kiosztott kenyéradagot, csöndesen gubbasztottunk a vagon mélyén, s néhány pillanatra el is szunyókáltunk. Apró horkanások jelezték, hogy a fáradtság itt-ott erőt vesz a meggyötört testen. Kínlódva, fel-felriadva én is aludtam egy sort, ám egyszer azt vettem észre, hogy a szellőzőlyukon világosság szüremlik be. Csodálkozva észleltem, hogy reggel van, s szerelvényünk még mindig mozdulatlanul vesztegel. Amikor ezt szóvá tettem, megélénkült a sarok, egyesek még élcelődni sem átallottak, mondván, hogy már éppen Moszkva pályaudvarán ácsorgunk.

Délelőtt kinyitották a vagonajtót, és tíz kenyeret adtak be, egy kenyeret tíz ember számára. Aztán egyenként az ajtónyíláshoz kellett járulni, ahol mindenkinek egy evőkanál kristálycukrot osztottak. Óvatosan tartottuk a csajkát vagy a zsebkendőt, nehogy egy szem is elvesszen a fehér kincsből. Mielőtt ránk zárták volna az ajtót, valaki még odakiáltott:

— Vodu! Dajte vodu!*

Az őrök feleletképpen káromkodtak egyet, géppisztolyukat fenyegetően megrázták, majd a nagy vasajtót csörömpölve ránk zárták és bedrótozták. Az emberek sokáig szidták az őrök istenét és közeli hozzátartozóit, de mindjárt lekötött mindannyiunkat a kenyér óvatoskodó szétporciózása. S miután ez is megtörtént, hozzáláttunk a kenyér és cukor csipegetéséhez.

Közben valaki felemlítette az előző nyáron elhurcolt zsidók kálváriáját; akadt olyan is, aki szemtanúja volt bevagonírozásuknak. Elbeszélését hümmögés, majd nagy hallgatás kísérte. Egyesek úgy vélték, hogy mi most

* Vizet! Adjanak vizet!

őmiattuk is bűnhődünk. Gyakran a háború kimenetele is szóba került. Ekkor látszott csak, hogy a német propagandagépezet és magyarországi szócsövei kitűnő munkát végeztek. A legapróbb falvakig eljutottak a német technikai fölényről szóló hírek, s ennek nyomán valamiféle misztikum övezte Hitlerék hadi teljesítményét. Akadtak tehát még akkor is, abban a helyzetben, valamikor 45 február elején, a verhetetlennek hitt hadsereg nyomorult hadifoglyokká degradálódott katonáinak szomszédságában, akik makacsul hittek valaminő csodafegyver létezésében, s kételkedtek az oroszok és szövetségeseik győzelmében. Folyt tehát a latolgatás, hogy is lesz, mint is lesz, hiszen időnk volt bőven.

Vagonba zárásunk másnap éjjelén hatalmas rándulás, csörömpölés kíséretében megmozdult a szerelvény, aztán aprókat és indulatosakat rándulva megindult. Akik már elszunyókáltak, most azok is felriadtak a rángásra; egykettőre talpon voltunk mindnyájan. Lassan, csikorogva, zötykölődve lódult meg a szerelvény, kattogtak a kerekek, s éreztük, hogy távolodunk az állomástól. Síri csöndben álltunk a sötét vagonban, percekig senki sem szólalt meg. Aztán valaki, talán Ferenc bátyám, szokatlanul halkan, rekedten odaszólt nekem:

— Lajos, mondj el hangosan egy imát!

Mondanom sem kell, hogy ez a kérés váratlanul ért, és igen meglepett, bár a hangos imádkozás nem volt szokatlan számomra, hiszen az SDG-s körben bibliamagyarázat előtt és után felváltva gyakoroltuk a hangos imádkozást. De akkor és ott a végsőkig elkeseredett férfiak gyűrűjében, az ismeretlen cél felé robogó marhavagon belsejében meglepetésszerűen hatott a kérés. Ma már viszont belátom, hogy a templomjáró ember számára ez volt a természetes reakció. Én azonban továbbra is némán, dermedten álltam, de az újbóli sürgetésre imára kulcsoltam a kezem, s eleinte remegő, már-már sírásba csukló hangon kértem a Mindenhatót, legyen velünk a további megpróbáltatások idején is. Isten áldását és oltalmát kértem az otthon maradt és a világ más tájain szétszóródott családtagokra és hozzátartozókra is.

Ellátásunk rendszertelen volt. Naponta egyszer, ha valahol megálltunk, tíz kenyeret adtak be, és mindenki kapott egy evőkanál kristálycukrot. Meleg ételhez vagonba zárásunk negyedik napján jutottunk, azaz jutottunk volna... Élelemosztáskor feltettek a vagon platójára egy ételes kannát is, állítólag leves volt benne. Utánamászott egy fogoly szakács merőkanállal a kezében. A látványtól begerjedt emberek igyekeztek a kanna közelébe férkőzni, tumultus keletkezett. Amikor a szakács levette az edény tetejét, a hullámzás ereje valakit az edényhez lökött, s a meleg lé a padlóra löttyent. A megriadt éhezők ijedten kaptak utána, s most már végképp felborították

a kannát, amelynek tartalma végigfolyt a piszkos padlón. Néhányan rá is estek a kannára. A tolongás láttán az őrök éktelen káromkodásba fogtak, leparancsolták a szakácsot a vagonból, aki lesújtó pillantást vetve ránk ügyesen leugrott. Az ajtó csörömpölve ránk csapódott, s a drótozással pontot tettek a „levesosztásra".

Ötödik nap hosszasan ácsorogtunk valamelyik állomáson. Egyszer csak kinyitották az ajtót, és az őrök kíséretében megjelent a tolmács is. Közölte, hogy öten leszállhatnak vízért. A falumbeliek egy csoportja engem jelölt ki vízhordónak, s pár perc múlva csörömpölő edényekkel siettem a külső pályaudvar vízcsapjához, ahol már nagyban folyt a „vételezés". Jólesőn hunyorogtam a téli bágyadt napsütésben, s nyújtóztattam gémberedett végtagjaimat. Hófoltos, szenes, szutykos tolatópályán álltunk, köröttünk az őrök rajvonalba fejlődve, kutyákkal és lövésre tartott fegyverrel vigyáztak ránk. Egyetlen civilt sem láttunk a környéken.

Én először is jót húztam a vágyott vízből, majd edényeimet megtöltve ráérősen baktattam a kocsinkhoz, hogy minél tovább élvezzem a mozgás örömét. Az ajtóban már mohó kezek kapkodták el tőlem a vízzel telt kulacsokat — még ilyen is volt néhány —, csajkákat és piksziseket. Alig kászálódtam fel, hangos parancsszavak röpdöstek a szerelvény körül: befejeződött a víz vételezése. Amelyik kocsira nem került sor, az várhatott a legközelebbi alkalomig.

Ismét éjjel lett, mire elindult a vonat, aztán egész éjjel, sőt másnap egész nap megállás nélkül zakatolt velünk. Most elmaradt a kenyér és a cukorosztás is. Az alvást jobban beosztottuk, mint az első napon. Felváltva, a vagon padlóján, aludtak néhányan, de csak rövid ideig, mert a hideg és az éhség nem engedett hosszú álmot. A kurta nyújtózkodás után helycsere következett, mások telepedtek le a szurtos deszkákra vetett pokrócokra.

A hatodik nap estefelé nyílt pályán állt meg velünk a vonat. A megállást még azok is észlelték, akik éppen aludtak, mert ilyenkor minden esetben végigkopogott a vagonok tetején az őrök csizmája. A katonák nyilván botot is vittek erre az ellenőrzésre magukkal, mert itt-ott erőteljes kopogtatással vizsgálták, nincs-e valahol kilazítva a tetőzet. Ezután nyílt az ajtó, s harsány hang zúdult befelé:

— Kaput nyet?

Ha valahol halott volt, azt kitették; egy erre kirendelt csapat elkaparta a pálya közelében. A mi kocsinkban még nem halt meg senki. Ám a hetedik napon, épp a mi csoportunk szélénél, az egyik német hadifogoly kókadtan nekidőlt egyik falumbelinek. Ez morogva tolta el magától, mire az a másik szomszédjára feküdt. Az viszont indulatosan rászólt a szerencsétlenre:

— Ne aludj másokon, hé, mert szájon váglak!

A német azonban sem erre az erőteljes felszólításra, sem pedig a rázásra nem ébredt fel. Ekkor látták a szomszédjai, hogy bizony kiszenvedett. Óvatosan az ajtóhoz húzták, s vártuk, mikor nyílik az ajtó a kérdéssel:

— Kaput nyet?

E nyomasztó epizód után valamelyest vigasztalóbb élményben is részesültünk. Újból megjelentek a leveses kannával a vagonban, de most már tagbaszakadt férfiak állták körül, nehogy megismétlődjék az előző tumultus.

Utazásunk fent leírt apró eseményein túl a mindennapok komor gyötrelmeiben az nyújtott némi változatosságot, ha az ember olykor kikukucskált a bedrótozott vagonablak résein. Kevés nyújtózással még a magamfajta középtermetű ember is rátapaszthatta szemét a nyílásra. Nem mondhatnám, hogy valami nagy tolongás volt a kilátás élvezetéért. A férfiak lassan elfásultak, rövid szunyókálásokkal, kurta beszélgetésekkel űzték az időt, aztán komoran maguk elé bámulva nagyokat hallgattak.

Talán fiatalságommal vagy viszonylagos gondtalanságommal — hiszen a családosokkal szemben lényegesen kevesebb gond nyomta a vállam — magyarázható, hogy amikor csak tehettem, hosszú perceken át néztem a mellettünk bukdácsoló tájat. Hatalmas síkságon robogott vagy ácsorgott a vonatunk. A behavazott földeken kisebb-nagyobb nyírfaligetek jelentették a változatosságot. Emberi településsel óraszámra nem találkoztunk. Az ungi ember a sűrű településhálózathoz szokott, szülőföldjén 4–5 kilométerenként váltják egymást az apró falvak, igen szokatlan volt számára ez a jelenség: óriási térség, falvak, tanyák, városok nélkül.

Ez a nézelődés szomorkás emléket idézett fel bennem. Szóltam már róla, hogy fogságba esésem előtt lefekvéskor hosszas, révült imádkozásokba merültem. Ilyenkor terjedelmes monológokat fogalmaztam meg a Legfelső Meghallgató számára, amelyek záradékaként refrénszerűen ismételtem a kérést: „Adassék majd meg nekem, hogy világot lássak, hogy sokat utazhassam". E záradék után általában ki is zökkentem az ima teremtette áhítatból, s szabadjára engedve képzeletem, pálmafaerdőkben, tengerpartokon vagy Párizs sugárútjain kószáltam, amíg csak az álom vissza nem vitt a hazai realitásba. Ez jutott most eszembe a bedrótozott ablakon át elém táruló világ láttán, s mérhetetlen keserűséggel kellett konstatálnom, hogy az Úr milyen gyorsan teljesítette kérésemet.

Igen nagy gyötrelmet okozott a vízhiány. Az említett vételezés óta nem engedték megtölteni a kulacsokat, csajkákat. Sokan úgy próbáltak enyhíteni szomjukon, hogy a vagon felső részén kiálló vasszögek fejére rakódott zúzmarát kapirgálták, s mint valami finomságot nyalogatták. Egy ízben én is megkóstoltam a hűsítő zúzmarát, de mindjárt ki is köptem, mert leírhatat-

lanul pocsék, keserű íz tapadt a nyelvemhez. Inkább szenvedtem továbbra is a szomjúságtól, de többé nem nyúltam a rozsdás vasról származó üdítőhöz.

Akkortájt még nem dohányoztam, ám láthattam és valamelyest átéreztem a dohányzók gyötrelmeit. Páran féltve őrzött pipájukat kapirgálták a valahonnan mindig előkerülő késsel vagy valamilyen éles fémmel, s az így nyert kaparékból sodortak cigarettát, amelyet a többiek vágyakozó pillantásaitól kísérve szívtak el. Mások kínjukban a kabátbélésből csipegettek ki darabka szöszfélét, s ezt csavarták papírba. De a papír is fogyófélben volt, s így előfordulhatott az, ami normális viszonyok között elképzelhetetlen lett volna. Az egyik korombeli fiú, Kristóf Jani kisméretű Bibliát hozott magával, csupán az Új Szövetséget tartalmazta. El-elkérték tőle olvasni, s ő szívesen is kölcsönözte. Egy ízben fölháborodva méltatlankodott, hogy valaki lapokat tépett ki a féltve őrzött könyvből. A tettes nem került elő, de Jani ezentúl senkinek sem kölcsönözte a Bibliát. E könyvhöz a későbbiekben nekem is közöm lett: Kristóf Jani egy kis csellel bekerült az első hazaindulók transzportjába. Volt még annyi időnk, hogy elkértem tőle; ő nálam is hagyta, s majd évek múltán én vittem haza a fogságból.

A vagonélet különösebb események nélkül folyt. Három halottunk volt egész idő alatt, mind a három német hadifogoly. A hosszas hányattatásba, a fogolyélet megpróbáltatásaiba most ők is beleroppantak. A mi hazai tartalékaink elegendőknek bizonyultak eddigi kálváriánk során. Halottaink majd később, az igazi lágerélet első heteiben, hónapjaiban szaporodtak meg.

# MI IS HADIFOGLYOK LETTÜNK

Két héten át zötykölődött szerelvényünk a behavazott ukrán mezőkön, amidőn egyik hajnali megállásunk után elmaradt a szokásos vagon teteji lábdöngés és a „Kaput nyet?" reggeli köszöntő. A hajnali derengésben távoli gyárkémények és városféle település körvonalai látszottak, mi pedig újból egy pályaudvar külső területén vesztegeltünk. Igen hosszú várakozás után erősödő kutyaugatás és kiabálás jelezte, hogy valami, az eddigiektől eltérő esemény készülődik. Nemsokára azt is megtudtuk, mi lesz az. Kidrótozták az ajtót, majd szélesre tárták. Az őrök harsány davajok közepette intettek, hogy kiszállás. Kapkodva szedtük össze cókmókunkat, a pokrócot magunkra csavartuk, s elgémberedett végtagjainkkal esetlenül kalimpálva kászálódtunk le a magas platóról. Sokan tehetetlenül huppantak a földre, ilyenkor a közelben álló és egyvégtében ordítozó őr belerúgott a szerencsétlenbe, gyors felállásra ösztökélve. Mi készségesen segítettük egymást, a rogyadozó térdűt átkarolva odatámogattuk a gyülekezőhelyre. Most vált világossá, hogy a kéthetes vagonlét nem múlt el nyomtalanul: mozgástól, járástól elszokott szervezetünk alig-alig tudott visszatérni a normális életbe. Úgy mozogtunk, mint az igen hosszú és súlyos betegség után lábadozók. Ám ennél a ténynél is lehangolóbban hatott ránk a látvány, amint a nap világánál egymásra tekintettünk. Borostás, kormos arcok. Először döbbenten, majd csüggedten néztük egymást. Az őrök azonban nem sok időt hagytak a szenvelgésre, élénk kurjongatással rendezték sorainkat, hogy valamiképp százas csoportok kerekedjenek a szurtos, fekete arcú, imbolygó masszából. Mire a hangos és kétoldalt végigvonuló számlálók több ízben is elvágtattak mellettünk, kezdtünk magunkhoz térni. Lábunkban megindult a vérkeringés, nyitott szájjal lihegtük magunkba február hidegét.

Lassan dél felé közeledett az idő, mire az újból és újból megismételt számlálással végeztek, s mi elindulhattunk új szálláshelyünk felé. Eleinte én is bizonytalanul emelgettem a lábamat, de a lépések üteme jótékonyan hatott rám, viszonylag gyorsan regenerálódtam. Mire az állomás mellé értünk, figyelmem már a romos épületre irányult. 1945 február közepe volt, de a háborús pusztulás még mindenütt nyitott sebként meredt ránk. Beomlott tetők, falak, üszkös gerendák jelezték a tegnapok borzalmát. A szinnai városközpont sérülései szinte kisebb baleset színhelyeként hatottak az itteni totális pusztuláshoz képest. Az utcákon végig sebtében betemetett bombatölcsérek fölött lépdeltünk. Ám a romos házak legtöbbjének ablakát

már berakták téglával vagy bedeszkázták, ami azt bizonyította, hogy odabent már megindult az élet, ha ezt a vakondlétet annak lehet nevezni.

A mi vagonunkban volt egy ukránul, szlovákul jól beszélő fiatalember, Csernicky Ambrusnak hívták, ha jól emlékszem. Kaposi volt, s valamiféle kishivatalnoki munkakörben dolgozott. Hihetetlen ambícióval próbálta fölhívni magára az őrök figyelmét, mindaddig azonban kevés sikerrel. A vagonlét két hetét velünk együtt, a tömegbe zsúfoltan kínlódta át. Útközben a mi Ambrusunk, ha csak tehette, a kocsink mellett elhaladó vasutasoktól próbált informálódni, hogy hol járunk. E próbálkozásai több-kevesebb sikerrel jártak.

Komor pillantásokkal méregettük a romhalmazt, s főleg az a gondolat foglalkoztatott bennünket, hogy vajon mikorra állítjuk itt vissza a háború előtti állapotokat. Mert akkor már kétségtelen volt, hogy bennünket elsősorban az újjáépítésre vezényeltek ide, a rombolás nyomainak eltüntetésére.

Menetünk alig találkozott járókelőkkel. Ha mégis szembejött velünk egy-két ember, rendszerint megálltak, és sötét pillantásokkal kísérték vonulásunkat. Aztán a piactérhez értünk, ahol pufajkás férfiak és nők alacsony asztalok, padok körül toporogva egykedvűen köpködték maguk elé a napraforgómag héját. Közeledtünkre a piacozók nagy része az út szélére tódult, s fenyegető hangon mind hangosabban kiabáltak valamit. Miután egyesek az öklüket is rázták felénk, nem volt nehéz kitalálnunk, hogy ez a „barátságos" üdvözlés nekünk szól, akik romhalmazzá változtattuk városukat. A szitkozódások tömkelegéből csupán egyetlen szót értettem pontosan, a dühvel ismételt „fricit". Engem különösképpen egy szikár, katonaruhás férfi látványa hökkentett meg, aki fél kézzel szomszédjába kapaszkodott, másik kezével pedig a mankóját rázta, és kegyetlenül káromkodott. Az átkozódók merészebbjei az úttestre is leléptek azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy tettlegesen is tudomásunkra hozzák érzelmeiket, ám az őrök azonnal visszataszigálták őket a gyalogjáróra.

Újból üres utcákon meneteltünk, majd elhagyva a várost, egy távoli domb felé tartottunk. Magából a városból a későbbiek során sem láttam sokkal többet, mert egész ottlétem alatt fegyveresek kíséretében ingáztunk a vasgyár és a fogolytábor között.

Négy-öt kilométert meneteltünk, míg végre megálltunk egy lankás domboldalra telepített tábor előtt. Az elénk tárulkozó kép már ismerős volt: háromszoros szögesdrót kerítés által övezett barakktábor, négy sarkában magasba emelkedő őrtornyokkal. Minden toronyban fehér bundás őr állt, géppisztolyt szorongatva kezében. A tábor közelében egyetlen építmény sem állt: a tornyokból körös-körül hatalmas, üres térségre tekinthetett az

őrködő szem. Tehát leendő szálláshelyünk, illetve börtönünk teljesen elszigetelve húzódott meg vagy inkább terpeszkedett el a nagy ukrán mezőkön.

A láger valamikor laktanya lehetett, legalábbis így vélték egyesek. Esetleg mindjárt lágernak készült? Ezt a későbbiek során sem derítettük ki. Lágertörténeti ismertetést pedig sehol sem nyújtottak megérkezésünkkor. A bejárattal szemben egyenes út szelte át a tábort. Két oldalán U alakú földszintes barakkok helyezkedtek el. Az egyik oldalon is három, a másikon is három ilyen építmény volt. A bejárattól balra keskeny utcácska vezetett további két épület felé. Nemsokára megtudtuk: ezek közül az egyik a konyha és étterem, a másik a tábori kórház. A tábor túlsó felén jobbra egy kisebb barakkban volt a fürdő, amelyet jószerével alig használtunk, tudniillik fertőtlenítésre és fürdésre a gyár melletti fürdőbe kísérgettek bennünket, rendszerint este, munkaidő után. Mindjárt a bejárattól jobbra egy kis, kunyhószerű építmény volt, afféle földkunyhó. Rendeltetéséről nemsokára hallottunk: a börtön, vagy ahogy itt nevezték, a karcer lapult meg közel az őrbódéhoz. Az udvar egyébként üres volt, sehol egyetlen fa vagy bokor nem zavarta a láger rendjét, áttekinthetőségét. Igen, középütt még, nem messze a tábort átszelő úttól hosszú vasvályú állt, amely fölött vízcsapok csüngtek, ide járhatott mosakodni, akinek kedve volt ilyesmire. Vele szemben két barakk között nagyméretű fabódé, a latrina volt látható, amely a klórozás ellenére orrfacsaró bűzt árasztott maga körül, különösen forró nyári napokon.

A szokásos számolás, mustrálgatás, ácsorgás után végre bevezettek bennünket egy üresen tátongó barakkba. Azonnal elnyúltunk a betonpadlón, hiszen a kéthetes vagonélet és az azt követő néhány kilométeres gyaloglás jócskán elapasztotta erőinket. Az egész transzportot két ilyen üres barakkba gyömöszölték be. Az összezsúfolt embertömeg párájától csakhamar fojtogató bűz terjengett odabent, áporodott meleg fogott közre bennünket, s akkor következett be az, amire nem számítottunk. A tisztálkodás nélküli utazás következtében most, hogy fullasztó melegben hevertünk, kínzó viszketegséget éreztünk egész testünkön, lassan, majd gyorsuló iramban vakarózni kezdtünk, a legtöbben káromkodni is, s nemsokára pokoli rángatózásban hullámzott a tömeg. A viszketés különösen a hónunk alatt, mellünkön, hasunkon és lágyékunk táján vált egyre elviselhetetlenebbé. A tűszúrásokhoz hasonló csípések némelyeket vad indulatokra ragadtattak: féktelen káromkodások közepette tépték le ruhájukat, s szörnyülködve tapasztalhatták: ingük hemzsegett a tetűtől. Amit a hideg vagonokban nem érzékeltünk, most hatványozottan jelentkezett.

Én is levetkőztem, s undorodva fogtam hozzá a tetvészkedéshez. Életemben akkor láttam először tetűt, s hányinger kerülgetett, amint nyomkodó ujjaim alatt hersenve roppantak össze az undok férgek. Mondanom sem kell, hogy tetvészkedésünk egyelőre meddő fáradozás volt. Testünk pedig vörös foltoktól éktelenkedett a csípések és vakarózások nyomán.

— Hát most már csak egy kiadós tífusz hiányzik, semmi más — fogalmazta meg valaki sokunk félelmét.

Sok időnk nem volt a további berzenkedésre, mert egy német fogoly lépett be, és sorakozót ordított. Százával rendeztek el bennünket, s rövid ácsorgás után az ebédlőbe vezettek. Tágas terem volt, kétoldalt durván ácsolt keskeny asztalokkal, mellettük ugyanilyen lócákkal. Ide préselődtünk be szorosan egymás mellé, és most az eddigi davajozás helyett a „schnell, schnell" és a „los, los" nógatás hangzott fel, ami kissé furcsán hatott, mert útközben megszoktuk, hogy a velünk sodródó német hadifoglyok ugyancsak csöndesen, jámboran viselkedtek. Hamarosan megtudtuk, hogy a tábor törzskarát, tehát a foglyokból kinevezett belső parancsnokságot azok a németek alkották, akik mindjárt a háború első évében fogságba estek. De belőlük verbuválódott az egyéb szolgáltatásokat végző személyzet is: ők voltak a konyhán, a kórházban és mindenütt, ahol a lágerélet irányítása folyt. Az is kiderült, hogy mindezek dacára egy-két magyar, illetve magyarul tudó hadifogoly is volt az általunk irigyelt helyeken. Mindjárt a konyhában is akadt egy.

Ahogy letelepedtünk az asztal köré, a konyhából két régi fogoly kondért cipelt az asztalsorok közé, mögöttük a szakács lépdelt merítőkanállal. Utána újabb két fogoly jött, ölükben egymásba rakott pléhtányérokkal. A fehér köpenyes szakács megállt a betonra helyezett kondér mellett, kezét csípőre tette, és magyarázni kezdett:

— Ide figyeljenek, emberek! Minden asztalra húsz tányér levest mérünk. Nehogy valaki kettőt megegyen, mert akkor egyiküknek nem jut! Értették? A tányérokat adogassák a fal felé!

Befejezvén beszédét, villámgyorsan dolgozni kezdtek. A kondércipelők az üres tányért a szakács elé tartották, majd ügyesen az asztalra penderítették. Mi sóvárogva, kidülledt szemmel figyeltük az ételosztást. Az asztal szélén ülők először gyorsan maguk elé húzták a tányérokat, s már mohón mártották is volna bele kanalukat, de az asztal kórusban felhorkant:

— Adjátok tovább! Nem hallottátok, mit mondtak?

Néhány pillanat alatt mindenki előtt ott gőzölgött az áhított étel. Mohón belekavartunk a káposztalevesbe, minek nyomán haldarabok úsztak a felszínre. Ilyet először láttunk életünkben, hisz nálunk csak sülve fogyasztották a halat. Ám ezen most nem nagyon csodálkoztunk, mohón kanalaz-

tuk a forró káposztalevest halastul, mindenestül. Pár pillanatra megfeledkeztünk gyötrelmeinkről, utazásunkról, sőt a tetvekről is. Az evés boldogsága átjárta minden porcikánkat.

Az ebéd utáni ejtőzködésre nem maradt sok idő. Alighogy bekaptuk a levest, máris zavartak bennünket kifelé, kellett a hely a többieknek. Kissé megkönnyebbülve botorkáltunk vissza szálláshelyünkre, s ott vitattuk meg az első igazi oroszos vendéglátást. Ez sem folyt hosszú ideig, mert sorakozót üvöltöztek a hajcsárok, ezúttal minden cókmókunkat vinnünk kellett. Kivezettek bennünket a táborból, és elindultunk ugyanazon az úton, amelyen jöttünk. A város előtt azonban jobbra kanyarodtunk, és a gyárkerítés mentén haladtunk tovább. A kerítésen túlról hatalmas kémények figyelték vonulásunkat. Ekkor már tudtuk, hogy a jenakijevói vaskohászati művek és vasgyár munkásai leszünk, ezért érthető kíváncsisággal pillantgattunk a gyárkémények felé. Vakolatlan téglaépület előtt állítottak meg bennünket, amely mellett tágas víztározó didergett a februári hidegben.

Százas csoportokban tereltek be az épületbe, amelyről csakhamar kiderült, hogy fertőtlenítő is. Procedúránk azzal kezdődött, hogy mindenünket egy dróthorogra kellett felaggatnunk: ruhánkat, lábbelinket és egyéb motyónkat. Csupán a fémtárgyakat tarthattuk magunknál. Aztán meztelenül tébláboltunk a betonpadlón, amíg mindenkit nem szőrtelenítettek, s akinek akaródzott, illetve jutott hely, odaállhatott a langyosan és lagymatagon permetező rozsdás zuhanyrózsa alá, s végigkenhette vörös foltos testét az áhított vízzel.

Hosszabb várakozás után kinyílt a fertőtlenítő vasablaka, s gyorsan dobálni kezdték kifelé beadott holminkat. Egymást taszigálva, tülekedve kereste ki-ki a maga batyuját a gőzölgő halomban. Minél nagyobb lett a rakás, annál inkább fokozódott a zűrzavar, a káromkodás. Végre mindenki magához kaparintotta a tulajdonát, és gyorsan öltözködni kezdett, mert a várakozásban már régen lúdbőrözött a testünk. Igen ám, de sok holmi hiányzott, vagy megtépve, megkurtítva került vissza gazdájához. Főleg sálak, tarisznyában lapuló váltó ing, nadrágszíj meg efférék tűntek el. A csizmások jártak a legrosszabbul: szár nélkül kapták vissza lábbelijüket. Az én télikabátomnak egyik ujja hiányzott, talán égni kezdett, s ezért levágták. Egyéb nem hiányzott; nadrágszíjam összekunkorodott ugyan, de még lehetett használni.

A kárvallottak dühösen követelték hiányzó holmijukat, de a vasablak már becsukódott, így nem volt hol reklamálniuk. Jószerivel magunkra sem rángattuk a ruhát, az őrök davajozása máris kifelé sürgetett minket. Egyesek megpróbáltak panaszt emelni a „tam zabrali” mondattal és a

vasablak felé mutogatással, ám az őrök rájuk sem hederítve rendületlen nyugalommal zavarták a népet kifelé.

Kint még jó óranyit toporogtunk a didergető levegőn, mert bármennyire futószalagon működtették a fertőtlenítőt, így is sok idő eltelt, amíg a több száz ember helyet cserélt. Láthatóan az őrök is egyre idegesebbek lettek. Aztán a parancsoló nem várva be a transzport végét, útnak indította a tetvektől megszabadult foglyokat. Ez egyszer nem kellett senkit sem sűrű davajozással gyors menetelésre nógatni, szedte a lábát mindenki, ahogyan csak bírta.

A tábor őslakóiról nem sokat tudtunk meg. Odaérkezésünkkor körülbelül kétszázan lehettek, többségükben német, néhány magyar, szerb, lengyel, olasz hadifogoly, nagyobb csoport román és két francia. Külön barakkban laktak, egyáltalán nem érintkeztek velünk. Még 43 nyarán estek fogságba, s ők is különböző gyűjtőtáborokon át érkeztek Jenakijevóba. Csupán annyit hallottunk róluk, hogy az első télen rengeteg ember meghalt. Odaérkezésünk után közülük egészült ki a fogolyparancsnokság vagy rendészet, amely a táboron belüli életet szervezte és irányította. A főparancsnok egy Kazimir nevű fogoly volt; én először lengyelnek vagy ukránnak néztem, mások viszont azt állították, hogy litván. Tökéletesen beszélt németül, oroszul és nyilván anyanyelvén, amelyet nem ismertem. Egyébként ott-tartózkodásunk idején egyetlen szót sem váltottunk. A parancsnoki állomány többi tagja német volt, csupán egy Lukács nevezetű, Jugoszláviából származó ember szerepelt köztük politikai nevelőként, vagy ahogy ott neveztük őt, propagandistaként. Lukács tökéletesen beszélt magyarul, de önmagáról soha egy szót sem ejtett. Szemüvege mögül mindig kissé szomorúan, talán valamelyes együttérzéssel tekintett végig rajtunk, mielőtt beszédbe fogott volna, aztán szinte megállás nélkül beszélt a fasiszták kegyetlen háborújáról, a szovjet katonák hősi harcáról, majd a kapitalizmus igazságtalanságairól, az eljövendő jobb társadalmi rendről, a nagybirtokok felosztásáról, szabad választásokról és hasonlókról. Röviden mindig a fronthelyzetről is tájékoztatott bennünket. Vita nemigen volt, csöndben végighallgattuk a beszédét és szétszéledtünk. Ő pedig kezében az elmaradhatatlan hadifogolyújsággal, az Új Szóval, kissé görnyedt testtartással távozott körletünkből.

Leendő munkahelyünkről csakhamar mindent megtudtunk. Jenakijevót egyetlen gyáróriás uralta, a vaskohó és a melléje telepített vasgyár. A gyárral mindjárt a fertőtlenítést követő napon megismerkedtünk. Akkor és utána is még sokat vitatkoztunk azon, vajon hány kilométerre van a lágerunktól. Egyesek öt, mások hat km-re becsülték a távolságot. Elég az hozzá, hogy minden alkalommal maga az út is alaposan próbára tette legyengült szervezetünket. Vasgyárat akkor láttam életemben először, s ijesztően

hatottak rám az óriási méretek. Lehet, hogy ebbe belejátszott a leírhatatlan pusztítás látványa is. Amerre a szem ellátott, mindenütt beomlott falak, idomtalanná merevedett vasvázak és törmelékhegyek voltak. De már működött a vaskohó, lázas dohogása különös hatást gyakorolt a mellette elvonuló, többségükben paraszti származású emberekre. Mint később láthattuk, üzemeltek a martinkemencék, egyes hengerművek és néhány öntöde is. Ezeket nyilván a front elvonulása után azonnal helyreállították, hiszen termelésük stratégiai jelentőségű volt. Megérkezésünkkor a gyár vaslemezeket, -rudakat, drótot és szöget termelt.

Gyári kiruccanásunk célja most a sodronyos vaságyak vételezése volt. Két ember markolta meg ezt a könnyűnek nem mondható bútordarabot, s így cipeltük a csípős hidegben új lakóhelyünkre. Miután leraktuk, ki sem fújhattuk magunkat, fordultunk vissza újabb ágyakért. Másodszori cipekedésünk nyomán zsúfolásig megteltek a barakkok vassodronyos alkotmányokkal, úgyhogy mozdulni sem tudtunk tőlük, így sok ágy kint maradt a bejárat előtt. Ekkor a rendészet egyik emberének parancsára kezdték egymásra rakni a feketére mázolt ágyakat, mégpedig háromemeletesen, párosával. Az ágyak közt szűk folyosó maradt, akkora, hogy egy ember akadálytalanul végigmehetett rajta. Ha útközben találkozott valakivel, az egyiknek le kellett ülnie vagy odatapadnia a vaságyakhoz.

Másnap üres vászonzsákokkal felszerelve indultunk útnak, ezúttal a várossal ellenkező irányban, ki a végtelen, behavazott mezőkre. Jó órányi bukdácsolás után szalmakazlakhoz értünk, amelyekből degeszre kellett tömködnünk a zsákokat. A láger előtt kiderült, hogy azért kellett úgy megtömnünk a zsákokat, mert az odakészített üresekbe át kellett raknunk a szalma felét.

A hosszú hetekig tartó megpróbáltatások után 45 februárjának második felében végre igazi ágyban aludhattunk, derekunk alatt a jótékonyan melegítő szalmazsákkal. Igaz, egy-egy hálóterembe száz embert zsúfoltak be, ám a nappal sokat didergő, toporgó, meghajszolt emberek takarodó után fáradtan nyújtóztak végig az ágyon, s mindjárt álomba is szenderültek.

Mindegyik század élére parancsnokot és helyettest neveztek ki, mégpedig sorainkból. A mi parancsnokunk egy kaposi ember lett, helyettese meg a testvéröccse. Máig sem tudom, hogyan jutott a megbízatáshoz; föltehetően az első köztársaság idején szerzett cseh, illetve szlovák nyelvtudása és a lágerparancsnok, Kazimir körüli forgolódása révén. Ma már nem él, s bár jól ismertem, hiszen hazaérkezésem után akadt dolgom vele, nevét nem írom le, nehogy utódainak kelljen szégyenkezniük miatta. A századparancsnok feladatköre igen fontos volt az első napokban, hetekben. Ő vételezte a kenyeret, cukrot és dohányt száz emberre. A mi parancsnokunk és az öccse

a hálóterem sarkában sokáig sutyorogtak a mécses világánál, szemérmesen még egy pokróccal is eltakarva elosztói tevékenységüket. Ám a leskelődők így is betekinthettek olykor a kulisszák mögé, s állításuk szerint a két testvér folyton dugdosta szájába a kenyérdarabkákat, a cukrot, a szalmazsák rejtekébe pedig a kevéske dohány csipetjeit. Az emberek morogtak, ám szólni senki sem mert; tarthattak a pocsék szájú, hangoskodó parancsnok bosszújától. Az ő tiszte volt ugyanis a munkába küldés is az első napokban, amíg meg nem szerveződtek a gyári brigádok. Tehát ha a lágerügyeletes beordított a terembe, hogy „gyeszaty cselovek" vagy „zehn Menschen", akkor az ő megfellebbezhetetlen joga volt kiküldeni munkára — sokszor latrinapucolásra — azokat, akiket akart. De ő felügyelte a rendet is, és önkényeskedő hajlamánál fogva alaposan visszaélt ebbéli tisztségével. Joggal haragudott tehát rá mindenki; nem tudom, hogy hazatértünk után valaki elszámolt-e vele.

Megérkezésünk után egy ideig csak a láger rendezésével foglalatoskodtunk. Téglát cipeltünk a gyárból, közfalakat, melléképületeket húztunk, tetőt javítottunk, új latrinát ástunk, tehát igyekeztünk valamelyest lakhatóvá tenni a lerobbant barakkokat.

Eközben folyt a lajstromba vételünk. Naponta más-más század került sorra. Az adatfelvétel abban a tágas barakkban zajlott, amelyikbe megérkezésünk első napján betereltek bennünket. A terem közepén két asztal állt; egyik mögött egy katonatiszt orvos és egy katonaruhába bújtatott nő ült, írnok vagy efféle, meg a tolmács. Le kellett vetkőznünk meztelenre, s egyenként az asztal elé járulni, majd ott parancsra megfordulni. Elhurcolásunk óta sok mindenhez hozzászoktunk, de az idegen nő előtt pucéron megjelenni — ez láthatóan mindenkit nagyon feszélyezett. Röstelkedve szorítottuk két tenyerünket az ágyékunk elé, s zavarodottan álldogáltunk a vizsgálódók előtt. A csinos, sokat vihorászó egyenruhás nő azonban látszólag nem sokat törődött a csontig soványodott férfiak zavarával. A tolmács mindenkitől megkérdezte, beteg-e, és az orvos csak azokat nézte meg tüzetesebben, akik valamilyen komoly betegséget jelentettek. Olykor diktált valamit a vihogó nőnek. Néhány embert mindjárt a kórházba vittek.

A másik asztalnál többen ültek: három egyenruhás, egy civil ruhás és a hadifogoly tolmács. Ő kérdezett, majd oroszul továbbította a válaszokat. Itt is egy nő írta a válaszokat kétrét hajtott barna csomagolópapír-félére, s amit külön furcsálltam — a későbbiek során is —, lila tintával. A személyi adatok bediktálása viszonylag gördülékenyen folyt, csupán egyetlen pontja körül akadozott itt is a válasz. A nemzetiségi hovatartozás okozott sokaknak gondot, azért a legtöbben most is csehszlovák nemzetiségűnek vallották magukat. Hiába magyarázta itt is a tolmács újból és újból, hogy ilyen

nemzetiség nincs, vagy cseh, vagy szlovák, illetve magyar és így tovább, az újdonsült foglyok konokul hajtogatták csehszlovákságukat, kapaszkodva belé, mint vízbe fúló a szalmaszálba. Ez volt az a még emlékeimben is arcpirító élmény, amikor hallanom, tapasztalnom kellett, milyen kétségbeesetten ráznák le egyes földijeim magyar nemzetiségüket, amikor veszélyesnek és szégyellnivalónak bizonyult magyarnak lenni. Ám ezúttal az „Otče náš" bizonyító próbája elmaradt, a kérdezők elhitték a bediktált adatokat. Néhányunk válasza most is egyértelmű volt: nem tagadtuk meg nemzetiségünket. Majd ősszel tapasztalhattuk, hogy mibe is került ez nekünk.

Utólag visszagondolva az állampolgárság kérdése nem is volt teljesen egyértelmű, mert összefogdosásunk idején még a Magyar Királyság állampolgárai voltunk, akkor még nem deklarálták a Csehszlovák Köztársaság fennhatóságát a 38-ban visszacsatolt területek fölött, azaz mi erről nem tudtunk. Mégis mindenki, aki innen jött, csehszlovák állampolgárnak vallotta magát, s ezt a bennünket kérdezgető katonák tudomásul vették.

Némi probléma akadt a foglalkozás bevallásánál is. Az a földműves vagy agrárproli, aki valamit is konyított bármelyik iparághoz, szemrebbenés nélkül diktálta be, hogy szabó, cipész, asztalos vagy kovács, így remélvén a jövőben valamilyen jobb beosztást.

Jó egy hétig tartott a lágerbeli munka, mialatt toldozgattuk-foldozgattuk a kopott barakkokat és a környéket. Közben két fogoly festékes vödörrel sorra járta a szállásokat, s nekünk felöltőben, azaz télikabátban hozzájuk kellett járulni, mire ők gyorsan szögletes pléhdarabot nyomtak a bal oldali kabátujjra, s rikító sárga festékkel bemázolták. A kivágott pléhet lekapva két cirill betű éktelenkedett a karunkon: VP, azaz vojennoplennij (hadifogoly). Az a groteszk helyzet állt elő, hogy előbb hadifogoly lettem, és csak évek múlva katona. Ezt tartom mindmáig a legnagyobb gazságnak, amit velünk szemben elkövettek. Olyan ez, mintha egy gyanútlan járókelőt elkapnának az utcán, minden magyarázat vagy eljárás nélkül rabruhába öltöztetnék, és bedugnák a börtönbe. Azóta is, több mint négy évtized távolából foglalkoztat a gondolat: vajon milyen jogon minősítettek bennünket hadifogollyá.

# KÍNLÓDÁS A ROMOKON

Február végére hirtelen megkeményedett az addig tűrhető tél. Havazni kezdett, és a folytonosan süvítő szél vitte, sodorta a keményre fagyott hópelyheket. Megfelelő öltözék hiányában úgy próbáltuk védeni arcunkat a csípős hóveréstől, hogy a magunkkal hozott pokrócot a fejünkre csavartuk, a nyakunknál dróttal vagy spárgával megkötöttük, aztán ugyanígy a derekunkra is rácsavartuk. Különös látványt nyújthattunk, amint így vonultunk reggelente munkába, de az őrök hagyták, mert belátták: jobb híján mást nem tehetünk. A katonák, akik megőrizték pokrócukat vagy sátorlapjukat, követték példánkat.

Kezdetben százas csoportban jártunk ki a vasgyárba. Munkánk egyelőre a romok eltakarítása volt. Csákánnyal és vasrúddal vertük szét a megfagyott, kőkemény törmeléket, és deszkasaroglyán, amit oroszosan csakhamar noszitkának hívtunk mi is, hordtuk a várakozó vagonokra, egy szál deszkapallón egyensúlyozva. A munkabeosztás olyan volt, hogy egyesek csákányozták, mások a saroglyára lapátolták a törmeléket, közben persze cserélgetve a munkát. Ha az őrök nem figyeltek oda, igyekeztünk kevés teherrel felmászni a vagonba. A mozgásra egyébként rákényszerített bennünket a dermesztő hideg, hisz az ácsorgás egyenlő lett volna a megfagyással. Persze olykor némelyik őr visszafordította a gyanúsan kevés törmeléket vivőket, s büntetésül jókora betondarabokat rakatott a saroglyára. A kárvallottak rogyadozó térddel, minden erejüket összeszedve cipelték a terhet a vagonba.

Őreink egész idő alatt a tűz közelében ácsorogtak, üldögéltek. Lyukas benzineshordóban égett állandóan a koksz, amelyet szerencsésebb társaink piszkálgattak, hogy árassza a meleget. Pár méteres sugárban ontotta is a jótékony hőt. Elvileg mindenkinek jogában állt a tűzhöz szaladni és melegedni néhány percig. Az őr kényétől-kedvétől függött, kit mennyi ideig engedett melegedni. Egyesek kényelmesen körbeforoghattak az izzó hordó körül, mindegyik oldalukat átengedve a tűz jótékony hatásának, mások viszont alighogy odafutottak, az őr máris elzavarta őket. Általában elnézőbbek voltak a dohányzókkal szemben, akinek tehát volt szívnivalója, a tűz közelében tempósan sodorhatta az újságpapírba szórt mahorkát, rágyújthatott és ráérősen pöfékelhetett, ebbéli élvezetében senki sem zavarta. Mások kapcaigazítás ürügyén szöszmötölhettek, őket is nyugton hagyták.

A legirigyeltebb egy Kolompár nevű szatmári cigány volt. Az őrök felfedezték táncoló hajlamát, és igen nagy gyönyörűséget leltek produkciói-

ban. Mindez afféle cigányos rókatánc volt, bohócos ugrándozás, lábcsapkodás, majd guggolásban tenyérrel a föld paskolása, miközben magyar és cigány dalokkal hevítette magát. Egy-egy ilyen mutatvány jutalmaként még mahorkát is öntöttek Kolompár markába, és jó sokáig álldogálhatott a tüzes hordó mellett.

A hideg elleni védekezésül általában minden otthonról hozott holmit magunkra szedtünk, és soványságunk ellenére kitömött madarakként mozogtunk a romhalmaz környékén. A gyárhoz közel volt a piactér, közvetlenül az út mellett, ahol tengerimálét (lepényt), mahorkát, kenyeret, főtt babbal töltött lepényt, szemecskét (napraforgómagot) és egyéb nyalánkságot árult néhány asszony és hadirokkant. Mindig sóváran néztük ezeket a földi javakat, valahányszor elvonultunk mellettük. Az őrök csakhamar rájöttek, hogy a pokróc és a háziszőttes pokróc sok kívánatos ruhaneműt takar, s lassan megindult az óvatos, ám a foglyok jövőjét tekintve igen veszélyes cserekereskedelem. Az erős dohányosok vagy az éhségüket nehezen csillapítók hol egy pulóvert, hol egy inget vagy alsónadrágot, illetve egyéb ruhadarabot cseréltek mahorkára, lepényre, kenyérre. A közvetítők az őrök voltak; egyikük vitte, hozta az árut, természetesen felszámítva a közvetítési díjat. Az ügyletet mindig diszkréten, bódé, vagon vagy valamely romos fal mögé húzódva bonyolították le. Mi, a többiek persze mindig tudomást szereztünk a cserékről és így tájékozódtunk az árakról is.

A foglyok sokszor maguk javasolták a csereüzletet, mutogatással, frissen tanult szavakkal adván tudtára valamelyik őrnek az eladási szándékot. Ilyenkor az őr rendszerint lebonyolította a cserét, a fogoly rövid ideig örülhetett a dohánynak vagy a lepénynek. A későbbiek során azonban éppen ez a meggondolatlan torkosság okozta egyesek vesztét, mert a védőburoktól is megválni kényszerülő test könnyen áldozatul esett a hidegnek. Az erős meghűlés, egyáltalán a megbetegedés, a kórházba kerülés pedig majdnem azonos volt a halálos ítélettel.

Még nagyobb baj volt az, amikor az őrök szemet vetettek a fogoly valamely ruhadarabjára, s azt ellenszolgáltatás nélkül, illetve pár csipetnyi mahorka fejében igyekeztek megszerezni. Így járt a falunkból Böszörményi Gyula, akitől előbb birgeli csizmáját vették el még útközben, majd egy ízben a tűznél észrevették, hogy lovaglónadrágja bőrbetétes. Kapacitálni kezdték, hogy adja el, de ő kitartóan ellenállt. Jött hát azonnal a megtorlás, egy őr egész nap hatalmas betondarabokat rakatott a saroglyájára, s mert a szerencsétlen ember továbbra sem volt hajlandó megválni nadrágjától, a következő napokban folytatták a fenyítést. Nyilván ez is hozzájárult Böszörményi Gyula megbetegedéséhez, s ahhoz, hogy tetemét nemsokára kivitték a hómező jeltelen gödrébe.

A gyakori meghűléstől és a levesnek nevezett zsírtalan löttytől sokat vizeltünk. Ez különösen ki- és bevonuláskor okozott rengeteg gyötrelmet, mert tilos volt kilépni a sorból, menet közben kellett a dolgot elvégezni. Ilyenkor nem törődtünk azzal sem, ha asszonyféle haladt az útszélen. Kezdtünk lassan elfásulni.

# TEMETETLEN HALOTTAINK

A gyötrelmes utazás, tetűmarás, éhezés, fagyoskodás a jenakijevói lágerban meg a sós halleves utáni vízivás február végén, márciusban éreztette hatását. Főleg az utóbbi, a nyakló nélküli vízfogyasztás bizonyult végzetesnek. Bár parancsba adták, hogy csak a konyha előtt álló hordóból szabad inni, tehát a forralt vízből, sőt az udvaron álló mosdó vízcsapjait egy időben még éjjel is őrizték, mindez hasztalan volt. A gyengébb akaratú emberek mosdás közben vagy kint a munkahelyen teleitták magukat az édeskés hideg vízzel, rövidesen belázasodtak, s akkor meg a belső láz miatt nyelték a vizet. Ezek után rendszerint a lágerkórházba, vagy ami még rosszabb volt, a városi kórházba kerültek, s onnan élve igen kevesen jöttek vissza.

Érdekes módon elsősorban a tölgyfaerős, élettől duzzadó embereket döntötte le a hasmenéssel, véres széklettel járó betegség. Így járt a mi falunkból Bódi Péter, Ungmogyorósról pedig Újváry István, akik mintapéldányai lehettek volna az életerős falusi embernek; a betegség egykettőre elsorvasztotta mindkettőjüket. Természetesen hullottak a gyengébb fizikumúak is, így falumból a korombeli Vas Lajos, Bosnyák Barnabás és mások. Az utóbbi például azok csoportjába tartozott, akik a kevéske élelmet igen lassan, pepecselve fogyasztották el. A jámbor, kissé ügyetlen Barnus például darabka kenyerét szinte négyzetcentiméternyi falatkákra vagdalta, s úgy pirította a hálóterem kályháján; képes volt vacsoraosztástól takarodóig a kályha körül motoszkálni és a pirinyó kenyérdarabkákat a szájában őrölni.

Legtöbbször a lelki leépülés is tragédiába torkollott. Különösen a családjuktól, kisebb-nagyobb vagyonuktól nehezen megválókat sújtotta ez a kór. De talán helyesebb az a megfogalmazás, hogy azokat, akik kevesebb belső tartalékkal rendelkeztek a veszteségek elviseléséhez. Kezdettől fogva figyelemmel kísérhettem a falumbeli Bálint József gyötrelmeit, mert a közelében feküdtem. Bálint falunk módos gazdája volt, aki önerőből küzdötte fel magát az élvonalba. Takaros birtokot, feleséget és két tíz év körüli gyereket hagyott otthon. Akárhonnan indult is a beszélgetés, ő rögvest bánatára tért: „Vajon mi van az asszonnyal meg a gyermekekkel?" Aztán: „Mi lesz a főddel, ki fog szántani, vetni?" Hiába vigasztalták a korabeliek, hogy majd csak lesz valahogy, Józsi, másutt is hiányoznak a férfiak, ő vigasztalhatatlan maradt. Így kókadozott, napról napra búskomorabb lett, utoljára lázasan már csak maga elé motyogta a bánatát, aztán kórházba került, onnan meg a hóföldte ukrán földbe.

Igen, a halál, amely a tél végén számolatlanul szedte áldozatait, ijesztő borzongással töltött el mindannyiunkat. A hálóteremben vagy a munkahelyen senki sem halt meg a közelemben. A testileg-lelkileg leromlott embereket lazarettbe, a lágerkórházba vitték, esetleg a városi kórházba, ahol érthető módon nem látogathattuk meg őket. Elhalálozásuk időpontjáról és körülményeiről mi sem tudtunk meg semmit, csupán abból konstatáltuk elhunytukat, hogy nem tértek vissza hozzánk. Egy este tábori suttogások adták hírül, hogy éjszakánként viszik ki a halottakat egy négykerekű kordén abba az irányba, ahonnan annak idején a megtömött szalmazsákokat cipeltük, tehát a lágerkapuval szembe. A temetkezési brigádot általában önkéntesekből verbuválták, minden esetben bőséges ételadag ígéretével. Az ő elbeszélésük nyomán terjedt a hír, hogy a tábortól viszonylag távolra vitték a halottakat, ám a helyszínen a mélyen fagyott földet éppen csak annyira kaparták ki, hogy a tetemeket betakarja a föld, erre még havat is lapátoltak, s aztán loholtak vissza a targoncával, hogy a beígért levest minél előbb behörpöljék, s gémberedett tagjaikat fölmelegítsék.

Így kaparták el halottainkat, s nemhogy pár szót mondott volna valaki a sírjuknál, de a sírt még csak meg sem jelölték. Azt talán hangsúlyoznom sem kell, hogy a hozzátartozókat hivatalosan soha senki nem értesítette; az otthoniak csak a szerencsés hazatérőktől tudták meg a szomorú hírt.

Én egyszer sem vettem részt ezeken az iszonyatos temetéseken, ám egy ízben akaratlanul is találkoztam egyik „halottas menettel". Egyszer éjszaka, holdfényben és sziporkázó csillagragyogásban futottam az udvar közepén álló latrinához, vállamra kapva felsőgúnyámat. Éppen mikor a láger főútjához értem, kanyarodott oda a kórház felől közeledő nyikorgó kordé. A csillagfény majdnem nappali világosságot árasztott, jól láttam tehát, hogy a kocsin keresztbe rakva, mint a hasábfákat szokás, meztelen emberi tetemek feküdtek jéggé dermedten. A taligát öt vagy hat fogoly húzta, tolta a kapu felé.

Ferenc bácsinak ott halt meg a sógora, Balogh Gyula. Ő elment a lágerkórház melletti romos épületbe, oda dobálták ugyanis a holtakat. Meztelenül feküdtek ott egymásra rakva. Megszámolta őket: 15 halott volt, mikor a sógorát megnézte.

A halállal való találkozás minden lágert járt egykori hadifogolyban igen mély nyomot hagyott. Eszterhay Zsigmond kaposi lakos mesélte el nekem több ízben, hogyan temettek náluk egy Sztálingrád környéki lágerban. A meztelen tetemeket a kenyérszállító teherautó platójára dobálták, majd útközben valamilyen horhosba szórták le, és egyszerűen továbbhajtottak. A kenyeret ugyanarra a platóra rakták, ahol előzőleg a holttestek hevertek, persze anélkül, hogy lemosták volna a deszkákat rakodás előtt.

# MINDENNAPI LÁGERÉLET

Ha netán a bal karunkon díszelgő VP feledtette volna velünk, hogy hadifoglyok vagyunk, a lágeron belüli katonai rend naponta eszünkbe juttatta. Őreink főleg a vacsora utáni létszámellenőrzést tekintették igen fontosnak, szinte a nap „fényfontja" volt a hosszadalmas, fárasztó ceremónia, amely most hidegben való végtelen toporgást jelentett. Sorakozó után a századparancsnokok ellenőrizték a létszámot, aztán jelentették az udvar közepén álló parancsnoknak, Kazimirnak. Ő meghallgatta a jelentést, az adatokat feljegyezte egy papírra, s helyetteseinek kíséretében ellenőrizte a létszámot. Miután végzett minden századdal, elindult az őrszobába, ahonnan kisvártatva egyedül tért vissza. Újból középre vonult, torkát köszörülte, és német egyenruhából átalakított oroszos fazonú parancsnoki öltönyét, tányérsapkáját igazgatta. Aztán kilépett az őrszobából az ügyeletes szovjet tiszt, és Kazimir felé lépdelt. Ekkor parancsnokunk harsányan „Szmirno!" (vigyázzt) vezényelt, majd németül folytatta: „Stille stand! Der Oberleutnant kommt!"* Utána a szovjet regula szerint az ügyeletes tiszt elé lépdelt, és folyékony oroszsággal jelentett neki. Egyformán jól beszélt oroszul is, németül is.

Az egész ceremónia fegyelmezetten, katonásan folyt. De a tortúra ezzel még nem fejeződött be. Legtöbbször menetelnünk kellett körbe-körbe az udvaron, s közben katonadalokat fújnunk. Bábeli hangzavar verte fel ilyenkor a donbaszi este csöndjét: német, magyar, olasz, román nóta szállt a fagyos levegőben. Mi legtöbbször a „Káposzta, káposzta, téli, nyári káposzta; Nyitva van a százados úr ablaka; Édesanyám fehér fejkendője" kezdetű dalokat fújtuk, olykor másokat is. Daloltattak velünk az őrök néha munkába menet, illetve jövet is. Ilyenkor kedvetlenül, morogva indult a nóta, ám csodák csodája, néha a dallam pezsdítőleg hatott ránk, feledtette pár percre nyomorúságunkat.

Naponta háromszor adtak enni. A kenyeret most már a konyha előterében kaptuk meg, húsz dekát fejenként. Volt, aki nyomban befalta, még a levesosztást sem várta meg; de volt olyan is, aki gondosan becsomagolta egy rongyocskába, s egész nap csipegetett belőle. A déli levest kihozták utánunk a gyárba. Nagy ritkán a szokásos haldarabok helyett konzervkocka került bele. Mekkora boldogságot jelentett, ha valaki két mogyorónyi húskockát kikanalazott belőle ! Ilyenkor elégedetten dicsekedett a közel ülőknek,

* Vigyázz! A főhadnagy jön!

milyen szerencse érte. Az ételosztás állandó témája volt beszélgetéseinknek, hiszen az étkezés továbbra is életünk központi gondja volt. A leves után néhány evőkanálnyi sűrű burizs járt, a kása, amely a kenyér mellett szintén komoly árucikknek számított. Azok számára tudniillik, akik élelmet csereberéltek dohányért, esetleg egyébért, csajkáért például vagy kanálért. A vacsora rendszerint csak burizs volt, de valamivel nagyobb adag, mint a déli leves után kiosztott kása. Ilyenkor 20 deka kenyeret is kaptunk, további 20 dekát csak azok, akik teljesítették vagy túlteljesítették a tervet. Elméletileg létezett 40 dekás prémium is, de kevés olyan brigád volt, amely erre rászolgált. Néhányan a műhelyekből teljesítették ugyan a feltételeket, de ők egyébként is kiváltságos helyzetben voltak velünk, egyszerű hadifoglyokkal szemben.

Vacsoraosztás után a hálóteremben folyt a lágerbeli cserebere. Akiknek eladni való portékájuk volt, jártak az ágysorok közt, és hangosan kínálgatták az árut: „Ugrik a dohány!" vagy „Ugrik a kenyér!" Ez volt a mindenkori hadifogolyszlogen. Miután az üzletfelek találkoztak, hosszas alkudozásba kezdtek, vajon hány csipetnyi mahorka jár egy adag kenyérért, esetleg más áruért, amire a fogoly napközben szert tett a munkahelyen. Bár volt valamelyes közmegegyezés az árakat illetően, az alku mégis ritkán maradt el. Megállapodás után aggályos méricskélés következett, vajon pontosan méri-e az eladó a mahorkát vagy dohányt. Ilyenkor az alkut figyelemmel kísérők és véleménynyilvánítók árgus szemmel figyelték, nem csapják-e be a közülük valót. Gyakran megesett, hogy más barakkból is átjártak csereberélni, ami bővítette ugyan az árukínálatot és a keresletet, de fokozta a zsivajt és azt a veszélyt, hogy az árust vagy a vevőt kísérők valamelyike elemel holmijaink közül egy-két tárgyat, ezért ajánlatos volt az éberség.

A kenyéradag dohányra cserélése életveszélyes volt, hiszen az a darabka ragacsos kenyér a létminimumhoz sem volt elég, megvonása tehát szerfölött megrendítette az amúgy is meggyengült szervezetet. Keserűnyés mosolyú propagandistánk, Lukács is óvott minket ettől a meggondolatlan cserétől, ám az erős dohányosok esetében minden intelem pusztába kiáltott szónak bizonyult. Egyesek szervezetének teljes leépülését nyilván ez a körülmény idézte elő. És még mennyi egyéb veszély leselkedett ránk! Közvetlen közelről nem észleltük őket, csupán évek múltán fogta el az embert a borzadály, ha fölidézte, hányszor járt a halál közelében. Akkor és ott kissé fásultan vettük tudomásul, hogy időnként megüresedik valamelyik földink ágya, s az illetőt már nem látjuk többé.

Lassan ruházatunk is elrongyolódott, lábbelink elhasználódott. A munkán kívül a fűtőzés is rongálta a felső öltözéket, amely gyakran megpörkölődött, sőt olykor ki is égett. A gombok kezdtek leszakadozni. A foltozáshoz,

javítgatáshoz sem hozzávaló, sem kellő türelem nem volt. Egyre szaporodott a drótozott ruházat: a gombot egyszerűen dróttal pótoltuk, derékban kábeldarabokkal kötöttük át magunkat, hogy az öltözék tapadjon minél szorosabban a testhez, ne járjon alatta a szél. Egyesek még nadrágszíj helyett is drótot használtak, mert a szíjat vagy eladták, vagy pedig tönkretette a fertőtlenítő. Akadt ugyan néhány makacs javítgató, foltozgató, főleg az idősebbek között, de ők elenyésző számban voltak.

A kevés szabadidőt a legtöbb fogoly arra használta, hogy fáradtan végigdőlt az ágyán, s pihent, amíg ki nem zavarták. Mások kódorogtak, üzleteltek, csupán hírekért más barakkot is meglátogattak. Néhányan szorgalmasan ácsingóztak a konyha környékén, csajkájukat vagy pikszisüket gondosan az övükhöz csatolva, hátha éppen akkor szólnak ki bentről, hogy szükség van néhány emberre krumplit pucolni vagy valamit elhozni, elvinni, amikor ők ott lődörögnek. Ha ez valóban megtörtént, a szerencsés kiválasztott számíthatott honoráriumra, azaz egy kis levesmaradékra, esetleg másra is. Igen ám, de a legtöbbször az alkalmi munkát sem bízták a véletlenre. Fokozatosan kialakult egy bennfentes kör, amely kapcsolatot tartott a szakácsokkal, mert föltételezhetően e kör tagjai révén kivándorolt egy s más a kinti piacra, ellenszolgáltatásul olyan áruért, amit a lágerban nem lehetett megkapni, esetleg rubelért. Nos, e kör tagjai szervezték aztán az alkalmi munkákat, igen óvatosan, rendszerint takarodó után ébresztve fel azokat, akiket azonnal magukkal vittek a konyhába, vagy reggel, ébresztő előtt mentek az irigyelt helyre.

Mindezek ellenére az ólálkodók jelenléte szinte állandó volt a konyha körüli terepen. Sóvárgó pillantásokat vetettek a konyhabejáraton kiáramló gőzre, és bódultan szívták az onnan áradó illatot. Egy ízben György Miklóssal, a legkitartóbb ácsingózóval jómagam is ott kószáltam a konyha körül; űzött a gyötrő éhség.

Hirtelen a konyhától kissé távolabb fekvő szemétdombra esett a pillantásom. Rajta, körülötte turkáló foglyok. Meghökkenve álltam meg:

— Hát ezek mit turkálnak?

— Krumplihéjat keresgélnek. Megsütik a kályhán, a többiek meg irigylik őket, amint úgy kormosan bekapják a megsült héjat, s jóízűen ropogtatják — világosított fel György Miklós.

— De hát nem félnek, hogy valami nyavalyát kapnak?

— Ugyan, öcskös, ennél nagyobb nyavalyát már nem kaphatunk, mint amilyenben most vagyunk. Itt az a fontos, hogy az ember hasa tele legyen. Ezek csak attól félnek, hogy valamelyik hajcsár észreveszi és jól eldögönyözi őket, amiért a szemétdombon turkáltak.

Hajcsárnak a foglyokból lett küldöncöket, parancsolókat, a legalsóbb réteghez tartozó végrehajtókat neveztük, akik folyvást ott nyüzsögtek, ügyködtek, leselkedtek körülöttünk, s kíméletlenül végrehajtották a felsőbb utasításokat. A lágerbeli felsőbb fogolyparancsnokság tagjaival jószerével sohasem érintkeztünk, bár ismertük őket. Kazimirról már szóltam. A német Walter rendezte a munkabeosztást, reggelente ő jelölte ki, melyik brigád hová megy. Tőle függött az is, ki keresheti fel az orvosi rendelőt. Ő jelölte ki azokat is, akikkel időnként feltöltötték az SS-legényekből álló büntetőbrigádot, a Strafbrigadét, amelynek közeléből érthető borzongással húzódott el mindenki. A legveszélyesebb ember azonban Hans volt, aki a láger belső munkáját irányította. Ha akkor valamelyikünk kellő ismeretekkel rendelkezik az orosz történelmet illetően, valószínűleg Rettegett Ivánnak hívtuk volna, bár német volt. Hatalmas termetű, barna arcú, marcona vonásokkal az arcán olyan figura benyomását keltette, aki bármelyik ógermán eposz hősét megtestesíthette volna. El sem tudtuk képzelni, hogy tudta kétévi hadifogság után is megtartani kitűnő kondícióját. Olyan színben volt, mintha csak előző nap érkezett volna egy alpesi sítúráról vagy tengerparti üdülésről. Öblös hangja betöltötte a lágerudvart; ha valakit lazsáláson, fegyelemsértésen kapott, azonnal saját kezűleg meg is fenyítette. Rettegve bújtunk előle, ha feltűnt.

A felső parancsnoksághoz tartozott még egy fürge járású, alacsony német mérnök, egyébként a Wehrmacht őrnagyi egyenruháját viselte, aki kint a gyárban irányította a foglyok munkáját, főleg a gépházak rekonstrukcióját. Úgy hírlett, az oroszok is nagyon respektálták utasításait, szabad kezet adtak neki a munka szervezésében és végrehajtásában. Szűkszavú, mogorva ember volt, s a keze alá kerülőknek pillanatnyi nyugtot sem hagyott. Folytonos „los! los!"-aival nógatta a legyengült embereket, akiknek szimpátiáját nyilván nem nyerte meg.

A három propagandista is a felső vezetéshez tartozott. Vezetőjük, Jakab legjellemzőbb vonása az volt, hogy kurta szárú pipáját mindig fogai közt szorongatta. Ritkán szóló ember volt, s mindmáig talány számomra, hogy kerülhetett ebbe a beosztásba, ahol a szószátyárokat kedvelték inkább. Teljes ellentéte volt a folyton fecsegő, tréfálkozó Hans, akiből áradt a szó, ha alkalma nyílt a beszédre. Lukácsról, a magyarok, szerbek és egyéb szláv ajkúak propagandistájáról már szóltam.

Rajtuk kívül voltak a hajcsárok, akiknek sora lényegesen kibővült, miután a foglyokat a munkahelyen kisebb csoportokba, brigádokba osztották. A brigádok élére hadifogoly brigadérosokat jelöltek ki. Ők fokozatosan fontos személlyé váltak, mert az orosz, illetve ukrán munkavezetők és a bennünket kísérgető fegyveres őrök egyre ritkábban voltak velünk, a

felügyeletet nagyrészt a brigadérosokra, azaz a hajcsárokra bízták. Ők hajlamuk szerint éltek is, pontosabban alaposan visszaélték a hatalmukkal. Még az éhségnél, hidegnél is többet szenvedtem például egy Komárom környéki Molnár nevű brigadérostól, aki valamely kideríthetetlen oknál fogva különösen az egykori diákot gyűlölte bennem. Amikor durván, káromkodva megszólított, ezt a tényt sohasem feledte el gúnyosan hangsúlyozni, valahogy így: „Mit gondolsz, te (ide különböző sértéseket szúrt be), azért, mert diák vagy, lazsálhatsz?" Aztán a káromkodások, sértegetések hosszú sora következett megint. Még ma is borzongás fog el, ha magam elé idézem az arcát.

Vasárnaponként, ha nem rendeltek el különmunkát vagy általános felfordulással járó nagytakarítást, akkor a propagandisták népnevelési fél órákat, órákat tartottak. Ilyenkor összegyűltünk valamelyik barakkban, jobb idő esetén az udvaron. Hozzánk rendszerint Lukács járt, bár olykor valamelyik német is elkísérte őt. Először általában a mindenkori hadihelyzetet vázolták fel, aztán Lukács általános politikai kérdésekről értekezett. E találkozókon fel is lehetett szólalni. A bátrabbak meg is tették; persze arra kérték a propagandistákat, hogy tegyék szóvá a szovjet parancsnokságon: igen gyenge a koszt, meg adjanak meleg ruhát, lábbelit. Lukács minden alkalommal türelmesen elmagyarázta a Szovjetunió súlyos helyzetét, a háború miatti gazdasági állapotát, s türelemre intette az embereket.

— Nem kell már sokáig várni, emberek, a háborúnak csakhamar vége, és akkor maguk mindnyájan hazatérhetnek otthonukba.

Beszédének mindig ez volt a refrénje, s mi sokan hittünk is ebben az ígéretben, valószínűleg azért, mert hinni akartunk. Lukács állandóan szomorkás arca ugyan nem sugárzott különösebb optimizmust, de ez a komoly, kissé bánatos kifejezés hitelessé tette számunkra az embert, aki nyilván többet sejtett jövőnket illetően, mint amennyit nekünk elmondott.

# OROSZUL TANULOK

Egy ízben borzadva tapasztaltam, hogy nekem is egyre gyakrabban kell éjjel a latrinára szaladgálni. Félelem fogott el, mert tudtam, hogy a kórházba, majd a jeltelen sírba vezető út rendszerint erős hasmenéssel kezdődik. Reggel ijedten beszéltem aggodalmamról Ferenc bácsinak. Ő a szokásos kioktató modorában azonnal tanácsokat osztogatott:

— Vigyázz magadra, mert megint sokan kaptak vírhast. A kenyeredet pirítsd meg jó ropogósra, úgy egyed! Ez megállíti a hasmenést. A vízzel is csínján bánjál! Ha szomjas is vagy, tartsd vissza magadat! Ez a legfontosabb most, öcsém, hogy uralkodjunk magunkon.

Ehhez hasonló bölcsességekkel traktált Ferenc bácsi; sokszor gondoltam is azóta, hogy benne egy prédikátor vagy néptanító veszett el, mert mindig készen állt az oktatásra, a tanácsadásra. Szót fogadtam neki, s hol a barakk kályháján, hol pedig kint, a benzineshordónál jól megpirítottam a darabka kenyeret, s csak így, pirítva ettem meg. Ki tudja, ennek következtében-e, vagy esetleg más miatt is, de a hasmenésem elmúlt, s ezzel egyidejűleg halálfélelmem is megszűnt. Abbahagytam a kenyér pirítását, és újból ugyanolyan frissen fogyasztottam el, mint korábban.

Ha ott, abban az állapotban a hiányérzetem iránt érdeklődik valaki, az evés mellett talán a betűk, az olvasnivaló hiányát panaszoltam volna fel. Az írott szó iránti vonzalmam soha, tehát a lágerban sem csillapult, bár tudtam, hogy ebbéli igényem kielégítésére semmi remény nincs. A magammal vitt Rousseau-könyv szövege érthetetlen volt számomra, Kristóf Jani meg igen ritkán kölcsönözte a Bibliáját, mióta lapokat téptek ki belőle.

Ahogy vonultunk a munkába, illetve a munkából, az út mentén néhány cégtábla és transzparens ékeskedett. Napokon át azzal szórakoztam, hogy megpróbáltam megfejteni a cirill betűs szöveget. Előzőleg már felszedtem néhány orosz szót, gyakran ismételt kifejezést, bár a civilekkel egyelőre nemigen érintkezhettünk. Lassan mindenki tudta a „rabotaty, kusaty, kurity, igyi" értelmét, ezenkívül néhány főnévét is, ám ezek ragozásával nemigen boldogultunk, bár a csehül, szlovákul valamelyest tudók megpróbálták azok sémájára mondani a kifejezéseket. Mi viszont úgy segítettünk nyelvi nehézségeinken, hogy a mindenre alkalmazhatónak vélt „davaj"nógató szóval próbáltuk értelmessé tenni mondandónkat, tehát „davaj kusaty, zakurity" stb. Olykor azt a változatot is alkalmaztuk, hogy magunkra mutogatva ismételgettük: „ja zakurity", ami azt is jelentette, hogy rá akarok gyújtani vagy dohányra van szükségem.

Böngésztem tehát az orosz betűket, s csakhamar értelmes szavakká változtak a „magazin, obuv, sztolovaja" és egyéb szavak. A magazinról ugyan sokáig nehezen hittem el, hogy üzletet jelent, mert ismereteim alapján folyton a raktár jelentés társult ehhez a szóhoz. Bár ha utólag jobban végiggondolom, az akkori, sőt a későbbi áruértékesítésnek is pontosabban megfelelt a raktár kifejezés, hiszen igazi kereskedelemről soha nem lehetett beszélni, csupán valamiféle áruelosztásról. Sokat kínlódtam a „Da zdravsztvujet komunyisztyicseszkaja partyija SZSZSZR" felirattal, amely kifakult, öles betűivel hónapokig kókadozott a gyár közelében. Gondom a „da" és a „zdravsztvujet" szavakkal volt. Külön-külön ismertem mindkét szó értelmét, ám így, összeolvasva nehezen jött be a megfejtés, tehát az „éljen" szóval való azonosítás. Különösen azt furcsálltam, hogy a mi „jó napotunk" helyett itt használatos „zdravsztvujtye, zdravsztvuj" a kommunista párttal kapcsolatban kerül a transzparensre. Persze akkor nem tudhattam, hogy az a kifejezés azt jelenti, hogy üdvözlöm, szervusz stb. Könnyebben ment a „Szlava velikomu Sztalinu" felirat megfejtése, hisz ott csak a „szlava" (dicsőség) szónak kellett a magyar megfelelőjét eltalálnom, s aztán már könnyű volt a dolgom, tehát a dicsőség csakis a nagy Sztálinnak jár, aki valahol jókat röhög a markába, ha azt hallja, hogy a birodalmában most Európa népeinek ezrei dideregnek és hullanak, mint ősszel a legyek. Lingvisztikai stúdiumomat azonban igen csöndben, pontosabban egymagamban kellett folytatnom, mert ha társaimnak próbáltam volna róla beszélni, mérgükben talán elküldtek volna valahová.

Így tehát magányosan, titokban folytattam a fura kedvtelést, amely arra jó volt talán, hogy valamelyest tornásztatta szikkadó agysejtjeimet, és elvont a jelen kínzó gyötrelmeitől. Mindenesetre óvott a folytonos főzőcskézők hagymázas társalgásától, amely a végsőkig kiéhezett foglyokat szinte az őrületbe kergette. E beszélgetések szinte az egyik végletből a másikba csaptak, indulatokat, vágyakat kavartak, hogy utána még fájóbb legyen az otthon hiánya, azé az otthoné, amely minden szerénysége, sőt szegénysége ellenére most mindannyiunk képzetében az elveszett édenkert volt, egy igen régen megélt boldogság színhelye.

— Hej, ha még egyszer odaülhetnék a krumplifőző kondérhoz — nyilatkozta az egyik —, előbb magam laknék jól, csak aztán adnék a disznóknak! Higgyétek el, meg tudnék enni egy fél kondérral.

— Nagy marha vagy te, ahelyett, hogy a disznó sódara után vágyakoznál, a krumplit falnád fel — vélekedett a másik.

— Megelégednék én a hajában főtt krumplival is — mondta valaki csöndesen.

— Most meg, de ha otthon volnál, inkább a sódart tapogatnád! — vágta rá hevesebben a vitatkozó.

— Holnap vasárnap, az asszony talán tyúkot vág — sóhajtott bele a beszélgetésbe egy további társalgó. — Biztosan lesz tekercs is, néha kétfélét is szoktak csinálni: túróval meg mákkal, vagy éppen lekvárral. Két rudat megennék most egy ültömben.

Az efféle ábrándozás csupán az enyhébb változata volt a főzőcskének; sokkal gyötrelmesebben hatott, amikor valaki részletesen elmagyarázta, hogyan készíti az asszony ezt vagy amazt az ételt. Így hallottam például kimerítő leírást az egyik alfölditől a kenyértésztába sütött sonkáról és egyéb ínyencségekről, amelyeket nálunk nem ismernek.

Másnap csakugyan vasárnap volt, s már reggel híre ment, hogy aznap nagy ellenőrzést tartanak. Ilyenkor a hajcsárok felforgatták a szalmazsákokat, s az alájuk rejtett holmikat válogatás nélkül kidobálták a barakk közepére, onnan meg a szemétdombra. Kapcák, sálak, zsebkendők és más, tartalékba tett „használati tárgyak" estek áldozatul az efféle nagytakarításnak. Olykor a zsebeket is átkutatták, s a fogságban szerzett vagy készített késeket könyörtelenül elszedték. Máig nem tudom, mire kellettek ezek a kések a foglyoknak, de valami megmagyarázhatatlan makacssággal újból és újból készítették a kezdetleges vagy a gyári esztergakés segítségével megformált csinos késeket.

A hír hallatára gyorsan felhúztam tartalékzoknimat, miáltal meg sem tudtam mozdítani a lábujjaimat a bakancsban. Eleinte kellemes meleg volt a dupla zoknitól, majd kezdett egyre kényelmetlenebbé válni. Mindennek tetejébe ezúttal kizavartak bennünket a lágerkapu előtti térségre, s a didergető hidegben jóformán egész délelőtt tapogattak, motoztak és számoltak bennünket. Közben a körbeállított őrök és farkaskutyáik egyre idegesebben toporzékoltak, a kutyák szüntelenül csaholtak, mi pedig apró mozdulatokkal toporogtunk, ha éppen távolabb voltak a motozólegények. Egy órányi toporgás után éreztem, hogy lábujjaim erősen zsibbadnak, próbáltam mozgatni őket, ám a dupla harisnya erősen akadályozott eme szándékomban. Lehúzni nem mertem, nehogy magamra vonjam a figyelmet, s megszabadítsanak féltett ruhadarabomtól. A bajt az is fokozta, hogy a fáradt olajjal kenegetett bakancs az erős fagytól kőkeménnyé vált, lehetetlen volt benne a lábujjak mozgatása. Most már úgy éreztem, hogy lábujjaim kezdenek megmerevedni.

Csak délfelé engedtek be a feldúlt barakkba. Azonnal kifűztem a bakancsot, és rántottam le a zoknikat. Két nagylábujjam viaszsárgán meredt rám. Tapogattam őket, de mintha idegen testet tapogattam volna.

— Azt hiszem, ez megfagyott — mondtam a mellém lépő Ferenc bácsinak.

— Hát ez bizony meg — konstatálta ő is. — Holnap jelentkezz a gyengélkedőre! Hátha kiírnak.

— És ha kórházba tesznek? — ijedtem meg egyszerre.

— Ezzel aligha — nyugtatott meg —, ezzel esetleg csak OK-ra juthatsz.

Az OK rövidítés volt, valószínű az obscsaja komisszija vagy komanda, tehát általános vagy egészségügyi bizottság, illetve csapat elnevezésnek a kezdőbetűiből képződött. Mi a gyengélkedőre kerülőket egyszerűen ókásoknak hívtuk. Egy külön álló barakkban tartózkodtak, elkülönítve az egészségesektől. Hatalmas hálóterem volt az egész, körülbelül száz ággyal. Ide kerültek a gyengébb sérültek, azok, akiknek a lábujjuk megfagyott, továbbá akik szerencsésen átvészelték a kórházi kezelést, a lábadozók. A foglyok szókincsébe csakhamar bekerült az „ókás" szó: aki rossz színben volt, annak azt mondták, „nagyon ókás színed van", aki kevesebbet dolgozott a kelleténél, annak pedig, hogy „úgy dolgozol, mint egy ókás".

Reggel aztán én is föliratkoztam a századparancsnoknál, akinek a tiszte most már csak a benti rendtevésre és a dohányelosztásra korlátozódott. A gyengélkedők külön sorakoztak, Walter gyorsan ellenőrizte a jelentkezőket, válogatott, felülbírált, majd parancsot adott a rendelőbe vonulásra.

Ekkorra már mindkét nagylábujjam annyira megduzzadt, hogy csak úgy tudtam a bakancsba dugni, ha sarkammal letapostam a lábbeli hátsó kérgét; így slattyogtam a sorakozóra, majd a rendelőbe. Aznap viszonylag sok volt a gyengélkedő, s talán két óra hosszat is eltartott, amíg sorra kerültem. Bent egy szikár, őszes hajú szovjet orvos vagy felcser rendelt, mellette fogolyorvos segédkezett. Mikor elébük tartottam vöröslő, duzzadt lábfejemet, az orosz lakonikusan rendelkezett:

— OK.

Így hát március végén, a még mindig teljes erővel dühöngő ukrán télben bicegve bevonultam az ókások termébe. Átadtam a ruhámat a szanitécnek, aki spárgával átkötve a raktárba vitte. Az ügyeletes beírta a nevem, kijelölte az ágyam, és én nemsokára kincstári pokróc alá bújva álomba merültem.

# GYENGÉLKEDŐN

Ha a nyilalló fájás, égő lábfej nem emlékeztetett volna folyvást az állapotomra, egész kellemes lett volna a gyengélkedőn, az ókások között. A fájdalom ellenére az első napokban szinte átaludtam a nappalokat és az éjjeleket. Csak étkezés előtt rázott fel a szomszédom, egy kaposi ember, s miután bekaptam az ételt, bújtam is vissza a pokróc alá. Hát igen, ott is volt ellenőrzés; mindjárt vacsora után fel kellett sorakoznunk az ágyak elé, aztán jött Kazimir valamelyik segédje, számba vett bennünket, s csak utána fekhettünk vissza. A koszt kevesebb volt, mint odakint, de mintha valamivel ízletesebb lett volna.

A gyógykezelés annyiból állt, hogy az ügyeletes szanitéc reggelente kenőcsöket osztogatott, azzal bekentük megfagyott lábujjainkat, utána ki-ki fekhetett vissza az ágyba, ha kedve volt. Én eleinte mindig ezt tettem. A hosszú alvásokkal szervezetem igyekezett valamiképpen ellensúlyozni azt a rengeteg hányattatást, amit addig elszenvedtem. E maratoni alvások egyetlen hátránya az volt, hogy rendre hazaálmodtam magam, s ébredés után mindig keserűen sajdult belém a felismerés, hogy rab vagyok, az álmodott szülőföld igen-igen távol van, és egyre inkább ködképpé válik.

Egyszer aztán a hosszú alvásnak is vége szakadt, mind többet társalogtam a kaposi emberrel. Kiderült, hogy nagyszüleimet jól ismeri, hiszen testvérnénje ugyanabban az utcában lakik, ahol nagyapámék. Czinke Mihály volt a szomszédom, vele aztán itthon is gyakorta esett találkozásom, míg el nem költöztek Kassára. Czinke keserű szájízzel mesélte el, hogyan szökött meg a frontról, hogyan bujkált hosszú hónapokon át, aztán meggondolatlanul mégis előbújt, még mielőtt az embereket összeszedték volna.

— Pedig az asszonyon kívül senki sem tudta, hogy otthon vagyok, akár néhány hónapig is rejtőzködhettem volna.

Lemondóan legyintett, mint akinek már minden mindegy, majd indulatosan szidalmazni kezdte azokat, akik az összeszedésüket irányították, intézték, a hirtelen élet-halál uraivá előlépett új parancsolgatókat. Neveket sorolt, közülük néhányat ismertem is, másokkal később itthon találkoztam. Ő is, más kaposiak is sokat szidták azt a hajcsárt, aki lóháton nyargalászva, fehér kesztyűsen riogatta a népet, az egyébként is megrémített, országút szélére dobott magyarságot. Régen nem él már az illető, egyébként nem sokra vitte az új rendszerben sem; és nem csupán ő, de legtöbb társa is eltávozott már az élők közül. Maradjon a nevük ismeretlen, hisz a gyerekek, unokák, dédunokák nem tehetnek az ősök vétkeiről. Boruljon hát rájuk a

feledés fátyla. Engem különösen az döbbentett meg, hogy egyik idősebb ungvári diákismerősöm, akivel egy időben gyakran beszélgettem, mert ugyanazon a vasútállomáson vártuk a reggeli vonatot, szintén közöttük volt. Jó kedélyű, mosolygós fickó volt, akiről mindent feltételeztem, csak azt nem, hogy ilyesmikbe keveredik.

Az ókások nagyrészt magyarok voltak, ám akadt néhány német, román, olasz és lengyel is. Lukács szinte kétnaponként eljárt a gyengélkedők közé, beszélt a hadi helyzetről, de gyakran szóba hozta a Magyarországon alakuló új rendszert is. Érdekes módon Csehszlovákiáról soha nem ejtett szót, de a szovjetek sem; a magyarokhoz szólván mindig Magyarországot emlegették. Lukács mindig hozott magával egy friss példányt a Moszkvában megjelenő hadifogolyújságból is, s ezt otthagyta a szobaparancsnoknak. Miután híre ment, hogy van egy diák a teremben, rögvest megbíztak az újságolvasással. Örömmel vállaltam ezt a feladatot, s a négyoldalas lap minden betűjét végigolvastam, hisz időnkből futotta. Felolvasás közben még a más nyelvűek is elcsöndesedtek, szunyókáltak vagy mímelték a figyelmet.

Az újságolvasás után felparázslott a vita a hazatérésről. A kedvező hadijelentések hallatán sokan gyors hazatérésben bíztak, mások viszont igen szkeptikusan nyilatkoztak ezzel kapcsolatban. Pár nap múlva Lukács ismét megjelent a kórteremben, s kissé felindultan újságolta, hogy a megalakult demokratikus magyar kormány még januárban hadat üzent a hitleri Németországnak. Sokan kitörő lelkesedéssel fogadták a hírt, mások viszont csak hümmögtek, kételkedtek a gyors hazatérésben. Kérdezték is nyomban a propagandistát, aki a nekiszegezett kérdésektől kissé lehiggadva magyarázkodni kezdett, hogy nem megy ez azért olyan könnyen, nyilván várni kell még egy darabig. Mint hírlett, ő 43 óta volt fogságban, sok mindent tapasztalt, kijelentéseit éppen ezért mindannyian hiteleseknek tekintettük. Véleménye tehát jócskán lehűtötte fellobbanó reményünket. Pedig milyen jólesett még a légből kapott hitegetés is nekünk, akik annyira vágytunk mindig valami vigasztaló szót. Lukács azonban ilyen volt: szikár, mosolytalan, komoly egyéniség, aki képtelen volt hamis illúziókat kelteni.

Már egy hete ókás voltam. Lábujjaim még mindig tojás nagyságúak voltak. Tovább ugyan már nem duzzadtak, de elkezdtek kegyetlenül viszketni. Eszembe jutott nagyanyám intő szava, aki látván, hogy vakarni kezdjük a lábszárunkon éktelenkedő varokat, mindig ránk szólt:

— Ne kaparjátok, ha viszket, mert az csak a gyógyulás jele. Az mán jó, ha viszket, csak hagyjatok bíkít neki!

Tűrtem tehát vitézül, s csakugyan, egyik éjjel kifakadtak a duzzanatok, és megkönnyebbülve tapasztaltam, hogy a gennyes folyadék távoztával egész lábfejemben szűnőfélben van a fájdalom, és fatuskók helyett újból mozgat-

ható lábujjaim vannak. Csupán a kitágult bőr éktelenkedett még sokáig, csúf tarisznyaként fityegve a lábujjaimon.

Mire azonban a fagy okozta sebem kezdett behegedni, újabb baj kezdődött. Az emberek egyre gyakrabban vakarództak, míg le nem lepleződött a vakaródzás oka is. Testünket, különösen a hajlatokban, csúnya vörös foltok borították. Rühesek lettünk. A vörös folt később barnává sötétedett. Az ügyeletes szanitéc nyomban jelentette az esetet, s mindjárt soron kívüli vizitet tartottak a kórtermünkben. Ennek eredményeként karantént rendeltek el az ókások körletében. Ezután az élelmet is csak a barakkunk ajtaja elé tették le, innen nekünk kellett bevinnünk. Ezenkívül undorító szagú barna kenőcsöt hagytak a teremben, ezzel kellett magunkat és egymás hátát kenegetnünk.

A lábfagyás elmúltával tehát rühes lettem. Mintha a sors úgy intézte volna, nehogy véletlenül kimaradjak a hadifogság „áldásainak" valamelyikéből. Kenegettem magam tehát szorgalmasan a barnás ragaccsal, és kentük egymás hátát Czinke Mihály bácsival. Ma is csodálkozom, hogy még abban a nyomorúságos állapotban sem hagyott el bennünket a tréfálkozási hajlam. Csipkelődve, nagyokat nevetve kenegettük magunkat és egymást.

Így teltek a napok. Ezalatt Lukács sem jött hozzánk, és amíg tartott a rühkúra, senkit nem hoztak be, és senkit nem írtak ki munkába. Hosszú napokat töltöttünk a förtelmes bőrbetegség gyógyításával. A semmittevés, ami kezdetben oly kellemesnek bizonyult, most kezdett teherré válni. Czinke Miska bácsi már százszor elmondta háborús történeteit, de a többiek is, a hangoskodók, akik hegyesen megültek az ágyban, s képesek voltak órák hosszat fecsegni. A háborús történetek mellé fölsorakoztak szerelmi, azaz inkább csak szeretkezési mesék is, kiszínezve; buja képzeletüket szabadjára engedve mesélték élményeiket a hangoskodók. Eleinte még szórakoztattak ezek a történetek, különösen az utóbbiak, hiszen úgy kerültem hadifogolytáborba, hogy számomra csupán vágyott dolgok voltak a rejtelmes férfititkok. De egyidejűleg riasztottak is a pőrére vetkőztetett szerelmi történetek, a naturalista, helyenként durva szavakkal fűszerezett előadások. Amit én képzeletemben valami csodásnak tartottam, az ott, az édeskés-kesernyés, fanyar illatú kórteremben egyszerre igen hétköznapi aktussá silányult, harsány hahota tárgyává, s ezért kissé visszataszítóvá.

Most, hogy bőven volt időm végiggondolni fogságom addigi eseményeit, különös keserűséggel gondoltam félbeszakadt tanulmányaimra. Újból és újból megjelent előttem a homonnai kép, amikor iskolába igyekvő diákok jöttek szembe velünk, a csordaként hajtott páriákkal. Ez az emlékkép gyötrelmes nyugtalanságot okozott, mert eszembe juttatta, hogy osztálytársaim azóta már biztosan az iskolapadban ülnek, s bár sejtettem, hogy a

tanítás azért nem folyik zavartalanul, de mégis ott vannak, haladnak előre, én meg itt, a poklok bugyrában. Rajtam kívül alig volt diák a lágerban, legalábbis a Nagykapos környéki falvakból. Tűnődhettem eleget, mire vezet az engedelmesség, a szófogadás. Pedig ezt sulykolták belénk szüleink, tanáraink, a felnőttek, az egész társadalom, s lám, mire jutottunk. Akkor talán nem fogalmaztam meg mindezt ilyen pontosan, mint ma, néhány évtized tapasztalatával a hátam mögött, de éreztem, hogy példás, szófogadó magatartásom is belejátszott sorsom tragikus alakulásába. Természetesen akkor az sem fordult meg az agyamban, hogy valamiféle sötét nemzetközi cselszövés tárgyai vagyunk, hogy feláldoztak bennünket valamilyen cél érdekében, hogy valami jóvátehetetlen bűnt követtek el velünk szemben.

# BELSŐ SZOLGÁLATBAN

Április közepén kerültem ki a gyengélkedőből. A rühnek a nyomai is eltűntek, csak a lábujjaimon díszelgő bőrcafatok csipkézete emlékeztetett az elmúlt hetek eseményeire, és az új bőrfelület érzékenysége okozott némi gondot. Egyelőre nem írtak ki gyári munkára, csak lágeron belüli szolgálatra osztottak be, mert az ókás lét — bár pihenhettem eleget — alaposan lesoványított. Lötyögött rajtam a ruha, amikor újból magamra öltöttem. Visszamentem a régi szálláshelyre, ahol megint Ferenc bácsi mellett kaptam helyet.

Háromhetes távollétem alatt döbbenetes változások történtek a falumbeliek között. Néhányan örökre eltávoztak közülük, de az életben maradottak is lényegesen megváltoztak. Ingerlékenyebbek lettek, bármi csekélység miatt nyomban sértegették egymást, még hajdani jó barátok, rokonok is. Alattomos, sötét pillantások kísértek mindenkit, meleg hangú, baráti szó alig hangzott el. Szerfölött meglepett, sőt bántott, hogy visszatértem után senki sem érdeklődött hogylétem felől, még Ferenc bácsi is csak egy kurta „hogy vagy"-ot dobott felém, s ment a dolgára.

A cserebere most már óriási méreteket öltött. Bekapcsolódott Ferenc bácsi is; nemdohányzó lévén, dohányosztás után a neki járó dohányadagot próbálta kenyérre cserélni. Tehát alighogy hozzáfogtam ágyam rendezéséhez, felharsant közelemben a lágerkereskedelem szlogenje:

— Ugrik a kenyér!

— Öt csavarást egy kenyérért! (Természetesen egy húszdekás porcióért.)

— Három csavarást egy levesért!

— Kést adok kenyérért, dohányért!

Dohányosztás után pár napig drága volt a kenyér, ám a füstölnivaló fogytával fokozatosan megfordult a cserearány. A tapasztaltabb üzérek kihasználták a konjunktúrát, dohányosztáskor jelentős készletet halmoztak fel dohányból, mahorkából, aztán néhány nap múltán cigarettánként adták el méregdrágán. Hiába tiltották a cserekereskedelmet, az lármásan folyt tovább. Megszaporodtak a lopások is: hol ennek, hol annak a holminak kelt lába. Ez is növelte a gyanakvást, veszekedéseket, sőt olykor verekedést idézett elő.

Engem az udvari brigádba osztottak be, velük kellett reggelente sorakoznom. Miután a gyáriak kivonultak, mi az egyik hajcsár felügyeletével a raktárba mentünk, ahol lapátot, gereblyét vételeztünk, s aztán egész nap, tehát míg a kintiek meg nem jöttek, az udvaron dolgoztunk. A sarat

kapirgáltuk, földet hordtunk a gödrös helyekre, ezeket szépen elegyengettük, elgereblyéztük, és természetesen mindenütt takarítottunk. Itt-ott virágágyásfélét is próbáltunk kialakítani, mert vártuk a tavaszt, amely olyan nehezen érkezett. A nap egyre gyakrabban kisütött, és a szélvédte helyeken jó volt a hátunkat a falnak támasztani, s így sütkérezni a kora tavaszi napfényben. Egy ízben bágyadtan támaszkodtam a falhoz, s szememet behunyva a nap felé tartottam arcomat. Kellemes volt a melengető napsugár, amit oly sokáig nélkülöztünk. Néhány percre elábrándozva támasztottam a barakk oldalát, amikor recsegő német szó dörrent rám:

— Was stehst du im Sonnenschein, verfluchter Kerl?*

Ijedten ugrottam fel. Hát az atlétatermetű Hans tornyosodott fölém. Megszeppenve iszkoltam a közeléből, nehogy megtapasztaljam az erejét.

Az udvaron csupán néhány napig dolgoztam, mert közben papucskészítő részleggel bővítették a cipészműhelyt, s ide osztottak be néhányunkat. Vastag, kátrányos vászonból keskeny szíjakat hasogattunk, ezekből fonták a papucsokat, pontosabban sarukat. Eleinte csak szíjakat hasogattam, majd pár nap alatt megtanultam a sarufonást is. Két igazi cipész dolgozott velünk, ők tanítgattak bennünket; lehettünk vagy húszan a műhelyben. Nem volt nehéz tudomány, meg aztán nem is vártak tőlünk mesterműveket. Örültem, hogy ide kerülhettem a melegbe, ahol ülve dolgozhattam, meg aztán sajgó lábujjaim még mindig nehezen viselték a járkálást.

A műhelyvezető jóindulatú, csöndes ember volt, olykor elbeszélgetett velem. Nagy családot hagyott otthon, s beszélgetés közben nyilván az otthoniakra is gondolt. Szelíd évődéssel mondta egy ízben:

— No, fiam, mire hazakerülsz, kitanult papucskészítő leszel.

— Nem veszem én el a maguk kenyerét — válaszoltam mosolyogva.

— Hát azt aligha kell már elvenni, mert mire hazakerülök, ki tudja, marad-e valami a műhelyben. Vagy elviszik, vagy szükségből az asszony eladogatja.

Megfigyeltem, hogy az időseket mennyire nyomasztja az otthoniak gondja, különösen az anyagi természetű. Felnőttek közötti komolyabb beszélgetések visszatérő témája volt a föld, a jószág, s főleg az, hogy mit csinál a magára maradt asszony. Szerencsém — ha ezt annak lehet nevezni — akkori mérhetetlen szerencsétlenségemben az volt, hogy efféle problémákkal nem kellett gyötrődnöm. Szűkös anyagiak között nőttem fel, de a család fenntartásának minden gondja szegény anyám vállára nehezedett. Az élet rendje már csak ilyen: tizennyolc éves fiatalembereket nemigen nyomaszt a kenyér megszerzésével járó vesződség.

* Mit állsz a napsütésben, átkozott fickó?

# ISMÉT A GYÁRBAN

Május elsejére megint kiírtak kinti munkára; ott kellett hagynom a kellemes cipészműhelyt és a jóakaratú mestert. Előző nap mindannyiunktól elszedték a koszos, cafatos civil ruhát, lábbelit, a katonáktól az egyenruhát, s ehelyett kopottas orosz uniformisokat osztottak ki, lábbeliként pedig fatalpú vászoncipőt. A gimnasztyorka alatt csupán egyetlen ing maradt, s az örökösen fújdogáló donbaszi szélben igencsak dideregtünk a reggeli sorakozón. Ám ennél is nehezebb volt, szinte gyötrelemszámba ment járni az idomtalan fatalpú cipőben, amelyben folytonosan megbicsaklott a lábunk, a talp fordult ki alólunk, a munkahelyen is meg-megbotlottunk. A láger udvara úgy kopogott lépteink nyomán, mint a középkori kolostorudvar kövezete. Csakhogy mi imakönyv helyett füstös csajkát szorongattunk a hónunk alatt, míg reggelire vagy munkára sorakoztunk.

Május elsején zászlók és frissen festett transzparensek szegélyezték az utat, amerre vonultunk. Előző este a számlálás után Füttyös rövid beszédet tartott május elseje jelentőségéről, amit a tolmácsok azonnal magyarra és németre fordítottak. Füttyösnek egyébként az egyik szovjet főhadnagyot hívtuk, aki a különös nevet onnan kapta, hogy ajkát folyton füttyre csücsörítve sétifikált az udvaron, bár hangosan fütyülni senki sem hallotta. Különben a szovjet tisztek egyikének sem tudtuk a nevét, csupán majornak vagy alezredesnek tituláltuk őket — ez utóbbi rangfokozatot oroszul nehéz lett volna mondani. Egyébként is mi, sorbéli hadifoglyok jószerével soha nem kerültünk beszélő viszonyba velük; közlendőjüket csupán hadifogoly parancsolóinkkal osztották meg.

Most éppen azt tárgyaltuk, hogy a munka ünnepét jó volna nekünk is pihenéssel ünnepelni; aztán az is szóba került, hogy nálunk rendszerint ezen a napon hajtották ki a jószágot a legelőre. Ki-ki zöld ággal terelgette a hosszú tél folyamán ellustult tehenet kifelé, vagy szaladgált az először legelőre kerülő növendék marha után.

A gyárban még folyt a romeltakarítás, legtöbben azonban már a termelésben dolgoztunk: ki a nagyolvasztónál, ki a martinkemencénél, a valódi mesteremberek viszont a műhelyekben. Ez utóbbiak aztán fokozatosan magukkal vitték testi-lelki jó barátaikat. Bennünket most lebombázott kazánházak falainak és magas fundamentumainak a bontásához vezényeltek. Veszélyes munka volt, mert az itt-ott leomló fal könnyen maga alá temethette a közelben dolgozót; a munkabiztonság, a balesetmegelőzés viszont enyhén szólva szervezetlen volt. A fal ledőlése után a téglát

nyomban szét kellett szedni és kőműveskalapáccsal megtisztítani a rákeményedett maltertól, azután rakásba hordani.

Brigadérosom a már említett komáromi, illetve valahonnan a Csallóközből származó Molnár lett. Keresztnevét már elfelejtettem. Rézbarna bőrű, atlétatermetű, mogorva pillantású fiatalember volt, aki karvalytekintettel, sötéten figyelte a dolgozó foglyokat, és azonnal durva szitkozódásba, káromkodásba kezdett, ha valahol neki nem tetszően ment a munka. Hol magázott, hol tegezett bennünket, s szemmel láthatóan hangsúlyozni akarta, hogy senkivel sem óhajt bratyizni. Engem mindjárt az első napon kiszúrt, és a későbbiek során igyekezett pokollá tenni az életemet. Munkabeosztásom az volt, hogy egy jókora hegyes vasrúddal kellett szétfeszegetnem a tömbökben ledőlt téglafalat. Az ókás élet és a műhelymunka után elpetyhüdtek az izmaim, s borzasztó erőfeszítésembe került emelgetni a vasrudat. Föltehetően úgy dolgoztam, mint egy lassított film, de hát ez a szervezet ösztönös védekezése volt. Molnár csakhamar mellettem termett.

— Hé, maga, ficsúr, mi az istent piszmog itt? Kicsoda maga? — sziszegte a homlokát ráncolva.

Megmondtam a nevemet és hogy lábfagyásom előtt hol dolgoztam.

— És civilben mit csinált?

— Diák voltam.

— Hát maga itt nekem ne diákoskodjon, hallja-e, hanem lásson rendesen munkához, mert elintézem magát! — dörgött rám villámló szemekkel, mint aki nyomban agyon akar ütni, aztán gyűlölködő pillantásokat vetve rám odébbállt.

Ezzel kezdődött a tortúrám. A későbbiek során Molnár nem ment el mellettem egyszer sem anélkül, hogy durván ne sértegetett volna.

— Már megint lazsál, diák úr? Intelligens ember létére tudhatná, hogy a parancsot teljesíteni kell, hogy az a...

— De hát én állandóan dolgozom, még a cigarettaszünetekben is — próbáltam védekezni.

— Fogd be a pofádat, míg szépen vagy — tért át most a tegezésre.

Nem volt elég az erőmön felüli munka, a gyenge koszt miatti folytonos éhségérzet, most már attól is összerándult a gyomrom, ha hajcsárunk szitkozódását hallottam, vagy felpillantva a munkából, észrevettem rám szegeződő sötét pillantását. Világéletemben jól kijöttem a kétkezi emberekkel, hisz magam is közülük származom; értelmiségellenes gyűlöletet vagy megvetést csupán néhányuknál tapasztaltam, főleg kapatos, igen korlátolt embereknél. Hajcsárunk ádáz gyűlöletét diák voltom miatt végképp nem értettem, sőt, a mai napig nem értem. Talán valamikor megalázták ilyesmi

miatt vagy egyébért, ez soha nem derült ki. A testi gyötrelmekhez immár lelkiek is társultak, a megaláztatás kínjai.

A kazánház falát néhány nap alatt szétszedtük, és megtisztítva összeraktuk. Utána a vasszerkezet talapzatát kellett szétvernünk. Ezt a munkát párosával végeztük. Egyikünk hosszú nyelű fogóval acéléket feszített a betonhoz, másikunk hatalmas kalapáccsal püfölte az ék fejét, míg apró szeletekben le nem vertük a vas tartóoszlopokról a betont.

Az egyik brigádátszervezéskor egy hatalmas termetű alföldi katonának, Gulyás szakaszvezetőnek lettem a párja. Őt már régebbről ismertem; mindjárt megérkezésünk első napjaiban egészen véletlenül együtt indultunk tüzelőt szerezni a hálóterem részére, ugyanis a lágervezetés sokszor elfeledkezett tüzelőt mellékelni a kályhához. Behatoltunk az egyik romos, lakatlan barakkba, s feltornásztuk magunkat a padlásra. Gulyás villámgyorsan két szarufát szakított le a tetőzetről, természetesen az én segítségemmel. Mondanom sem kell, hogy ez igen veszélyes vállalkozás volt, mert ha elkapnak, csúnyán megvertek volna mindkettőnket, és a karcerban töltöttünk volna ki éjszakára. De szerencsésen megúsztuk. Ezután mindig köszöntem neki, ha összefutottunk az udvaron. Most meg melléje kerültem munkatársnak.

— Na, hogy érzed magad, öcskös, nem megyünk egy kis tüzelőt csórni? — nyújtotta felém hatalmas lapátkezét.

Szerszámot vételeztünk, és ráérősen, beszélgetve ballagtunk a kijelölt betontömbhöz. Közben elmeséltem neki a lábujjaim megfagyását, az ókát és mindazt, ami azóta történt velem.

— Tudod, öcskös, hál'istennek, egy napot sem gyengélkedtem, mióta itt vagyunk. De hát jobb is így. Inkább dolgozzak állandóan, csak kórházba ne kerüljek. Talán nem tart már soká, hisz az oroszok Berlinnél járnak.

Beszéd közben újságpapírt vett elő, óvatosan lerepesztett egy darabot, félhengert formált belőle, s vigyázva mahorkát szórt bele, ügyelve, nehogy egy szem is a papír mellé peregjen. Majd a papírt megnyálazta, ügyesen összesodorta, és komótosan rágyújtott. Leguggolt a beton mellé, és tovább mondta, ecsetelte a hazatérés korai lehetőségét, közben derűs arccal fújta a füstöt a betongödör teteje felé.

— Kezdjük el a munkát, szaki bácsi, mert Molnár errefelé tart — nyúltam ijedten a szerszámokért. De mire felvettem volna, Molnár már mellettünk állt.

— Mi az, maguknak külön kérvényt nyújtsak be, hogy kezdjék el a munkát?

— Menj innen, te tróger, mert szembeköplek! — állt föl lassan Gulyás a guggolásból. Hatalmas termetével fenyegetően Molnár fölé tornyosult. — Ennek a fiúnak pedig mostantól hagyj békét, csak annyit mondok neked!

— Na, na, bajtárs, csak vigyázz magadra! — sziszegte Molnár sötéten, de azonnal továbbállt.

— Micsoda szemét alak! — köpött Gulyás a távolodó brigadéros után. — Nem elég, hogy az oroszok davajoznak ránk, még ezek a kutyák is hajkurásznak bennünket, csakhogy nekik ne kelljen dolgozniuk.

Én még mindig megszeppenve szorongattam a szerszámot, s így bámultam a távolodó Molnár után.

— Ki fog ez velünk tolni, szaki bácsi.

— Ki az anyja keservével! Mit csinálhatnak velünk? Talán büntetésből hazaküldenek, he? No, lássunk hozzá! — dobta el a csonkig égett cigarettát.

Felváltva ütöttük a vasékeket. Az én kezem dél felé már úgy remegett, mint a megpendített citerahúr. Nyilván Gulyás is észrevette, mert ebéd után így szólt:

— Te csak tartsd az éket, én majd ütöm. És ne féltsél engemet!

Hatalmasakat zúdított a vasék fejére. A pörölycsapások nyomán gyorsan málladozott a beton. Kétszer annyit vertünk szét, mint a szomszédok. Molnár egész nap a közelünkbe se jött, csak távolról sunyított. Gulyás azonban még arra sem méltatta, hogy feléje nézzen, verte a vasat rendületlenül.

# VÉGE A HÁBORÚNAK

Május 9-én éjféltájt lármásan fölébresztettek bennünket. Az elgyötört foglyok ijedten, kábultan kászálódtak le az ágyról. Mi történt? Talán tűzvész pusztít a táborban?

— Vége a háborúnak, emberek! Sorakozó! — ordította el akkor valaki magát.

Mintha villamos áram járt volna át mindannyiunkat hirtelen, most már kórusban üvöltöztük, hogy „Vége a háborúnak! Krieg kaput! Vojna kaput! Kamerad, vojna kaput!" A kapuőrség környékén is nyüzsgés volt, fegyverropogás adta tudtul ott is mindenkinek, hogy befejeződött, vége az öldöklésnek.

Felszabadultan, könnyes szemmel öleltük egymást az éjszaka kellős közepén, nem néztük, kivel borulunk össze, csak érezzük az emberi kéz melegét, megosszuk valakivel örömünket, hogy íme, megéltük, túléltük ezt is. Örökkévalóságnak tűnt már ez a háború, a sok nélkülözés, lövészárkok, Don-kanyar, visszavonulás, halál. Most vége, most talán örökre béke lesz, béke, béke...

— Testvérek, kamerád, vége a háborúnak! Nincs háború, kaput vojna!

Hosszú percekig tartott még az önfeledt ölelkezés, a boldog kurjongatás. De aztán mégiscsak rendeződtek a sorok, nem kellett most kiabálni, nem lökdöste senki a másikat, a parancsnokok is mosolyogva, sugárzó arccal nyüzsögtek a gyülekezőhely közepén. A szovjet tisztek mind megjelentek, díszegyenruhájukban, kitüntetésekkel a mellükön álltak a hadifoglyok előtt. Kazimir jelentése alatt talán még soha nem volt oly fegyelmezett a tábor népe, mint most. Utána a szovjet alezredes lépett elénk, oldalán Walterral és Lukáccsal, akik tolmácsolták a hozzánk intézett szavait:

— A mai napon a dicső szovjet hadsereg, bölcs vezérünk, Sztálin elvtárs vezetésével és a szövetségesekkel legyőzte a fasiszta Németországot. A németek feltétel nélkül megadták magukat. Ezzel a második világháború, amely feldúlta hazánkat, kioltotta embermilliók életét, véglegesen befejeződött. Dicső vezérünk, Sztálin elvtárs győzelemre vezette katonáinkat, akik szétzúzták a fasiszta hordákat.

— Hurrá! Hurrá! Hurrá! — ordította el valaki magát, s utána ordítoztunk mi is, sokan sapkájukat dobálták a magasba. Percekig tartott a hurrázás és a sapkadobálás, a szónok pedig türelmesen várakozott, míg a tömeg kitombolja magát.

— Városainkat, falvainkat feldúlták a fasiszták és szövetségeseik. Igazságos tehát, hogy most a hadifoglyok segítsenek a romokat eltakarítani, az országot újjáépíteni. De most már nemsokára ti is hazatértek otthonaitokba, hogy ott bekapcsolódjatok hazátok újjáépítésébe. Éljen a dicső szovjet hadsereg és bölcs vezére, Sztálin elvtárs!

Az üdvrivalgás most mintha alább hagyott volna, de valaki újból csak elkezdett hurrázni, s mi követtük a példáját. Legtöbbünket a korai hazatérés lehetősége foglalkoztatott. Béke lesz, és nyilván rendezik majd a hadifoglyok helyzetét is.

— Ezt a pár hónapot már kibírjuk, ha fát hasogatnak is a hátunkon! — hallatszott innen is, onnan is az optimizmus hangja. A dohányosok boldogan gyújtottak rá, s még az a csoda is megesett, hogy megkínálták egymást füstölnivalóval, mert hát béke van, vége a háborúnak, s talán nemsokára... Hű, ha ez bekövetkezik! Dehogy siettünk most vissza az ágyunkba, csoportokba verődve ácsorogtunk az udvaron, s latolgattuk a derűsnek ígérkező jövőt.

# A GYŐZELEM UTÁN A HELYZET VÁLTOZATLAN

A győzelem napja, azaz a háború vége meghozta a rég óhajtott meleget is. Szinte átmenet nélkül a tél nyárba csapott át. Melegen sütött a nap, gimnasztyorkánkat kigombolva vonultunk ki és be, és még a nótákat is mintha kissé vidámabban fújtuk volna.

Május végén új brigádba osztottak be. Velem volt Ferenc bácsi is, de a falunkbéliekből senki más. Különösen sajnáltam, hogy Gulyás szakitól el kellett válnom, igen megkedveltem ezt a jellemes alföldi embert. Két pesti ember volt közöttünk, továbbá egy erdélyi, három alföldi, a többi német volt. Parancsnokunk egy hallgatag tüzér hadnagy lett. Magyar katonatisztek addig nem voltak a lágerban; közvetlenül a háború befejezése után érkezett egy csoport katonatiszt hozzánk. Ezek egyenruhájukat, rangjelzésüket megtarthatták. Mindegyiküket beosztották valamelyik brigádba, mintegy az addigi brigadéros fölé helyezvén őket további parancsolónak. Külön barakkban laktak, természetesen külön kosztot kaptak, és nem végeztek fizikai munkát. Egyszerre mindenki tudni vélte, hogy a genfi konvenciónak a hadifogoly tisztekre vonatkozó szabályait érvényesítették velük szemben. Morogtak is a magamfajták, hogy lám csak, az úr még itt is úr. Persze törhettük a fejünket, hogy rólunk, civilekről, főleg akiknek semmi közük nem volt a katonasághoz, vajon hogyan rendelkezik a genfi konvenció.

A tisztek, azaz az új brigádparancsnokok nagyobbik része hallgatagon ácsorgott mellettünk, amíg dolgoztunk. Néhányuk azonban újból kezdett komiszkodni, mint egykoron, amikor még katonáiknak parancsolgattak. Ilyenkor a hadifoglyok sötéten visszapillantottak a hőbörgő hadifogoly tisztre, sőt olykor fel-felmordultak. Erre aztán a tiszt urak lejjebb engedték a hangjukat, mint akik érzik, hogy ebbe a csődtömegbe, amelybe országuk és népük került, jócskán belejátszottak ők is. Legtöbbjük nyilván csendesen örült a kiváltságoknak, a külön barakknak és kosztnak, s főleg annak, hogy nem kell megfognia a kalapács nyelét. Legtöbbjük újból tartott csicskást, hisz a kiéhezett hadifogoly könnyen kapható arra, hogy fél csajka levesért mindenféle szolgálatot elvállaljon. Az oroszok pedig nem törődtek vele, mi történik a táboron belül a foglyok közt.

Brigádunk az egyik vaslemez hengermű hatalmas csarnokába került. A hengerről lekerülő centiméteres vastagságú lemezeket kellett egy hosszú fogóval elkapnunk, s a betonon végig a híddaru alá vonszolnunk. Ennek lecsüngő csápjaiba illesztettük a lemezeket, egyszerre ötöt is, s miután

készen voltunk az összekapcsolással, karunkat magasba lendítve „davaj"-t kiáltottunk, mire a daru néhány méteres magasságba emelte a terhet, s megindult vele a csarnok végén várakozó vagon felé.

— Ez már egészen érdekes munka — mondtam is mindjárt első nap Ferenc bácsinak. — Igazi gyári meló.

Nagy élvezettel kapcsoltam össze a lemezeket átölelő láncokat, s kapcsoltam a daru lecsüngő csápjaihoz, majd vidáman kurjantottam a daru fülkéjében gubbasztó pufajkás asszonykának a „davaj"-t.

— Hát ami azt illeti, jobb, mint mikor télen a széméttel meg a törmelékkel vesződtünk. Azír én szívesebben szántanék az Ung-háton.

A fegyveres őr reggelente elkísért bennünket a csarnokba, aztán elkódorgott valahová, és csak hazamenetel előtt jelentkezett újból. Itt már civilekkel együtt dolgoztunk, többségükben ukrán asszonyokkal és néhány férfival. Ideérkezésünk óta mintha megváltozott volna a lakosság viselkedése. Eleinte még gyakran előfordult, hogy vonulásunkkor fenyegető kezek meredtek felénk, vagy olykor utánunk is köptek. Május végére, júniusban már békésen elbeszélgettünk velük, amennyire kezdetleges szókincsünkből tellett. Ferenc bácsi egykori cseh tudását kamatoztatta, rám pedig mind több orosz-ukrán szó ragadt, tehát kezdetleges mondatokat is össze tudtam állítani.

A férfiak a gépeket kezelték, az asszonyok a csarnok szélén álló rozsdásodó masinákat tisztították, olajozták, sepregettek és egyéb apró munkát végeztek. Gyakran hoztak magukkal krumplit, aztán déltájt főzögettek. Olykor nekünk is adtak néhány szem burgonyát, nyilván együttérzésből, hisz sorsunk majdnem ugyanaz lett, a közös nyomorgás. Csak az ő felső karjukon nem díszelgett a sárga VP. De foglyok voltak ők is, a nélkülözés, éhezés foglyai, s amint ezt ma már mindannyian tudjuk, a totális bizalmatlanság foglyai. Könyörületükben föltehetően az is közrejátszott, hogy a nők nehezen tudtak ellenállni a rájuk szegeződő éhes tekinteteknek. Hálásan fogadtuk az apró ajándékokat, de röstelkedtünk is, hogy nem tudjuk viszonozni semmivel.

Én talán a többinél is gyakrabban részesültem az áhított krumpliajándékban. Különösen egy idősebb, anyámforma asszony ajándékozott meg néhanéha pár szem krumplival. Talán valamelyik fia iránti nosztalgiából? Örültem, ha hallottam kissé rekedtes hangját: "Pareny, igyi szuda!"*

A krumpli elkészítése igen egyszerű művelet volt. Erősen megmostuk — dehogy hámoztuk volna —, majd vízbe téve a hengeren zötykölődő vasgerendára vagy -lemezre tettük, kevés sót dobtunk belé, s pár perc múlva

* Legény, gyere ide!

átadhattuk magunkat az evés leírhatatlan örömének. Néha vöröshagymához is hozzájutottunk, ilyenkor természetesen ezzel fűszereztük a krumplit, amelyet pürének elkeverve fogyasztottunk. Amikor a hagymás krumplit ettük — persze zsír nélkül — azt gondoltuk, hogy tovább már nem fokozható az élvezet.

Hadd álljak most meg néhány szó erejéig az orosz és ukrán nép jellemzésénél. Közép-kelet-Európa népei a rájuk erőszakolt sztálini társadalmi modell keserű tapasztalatai nyomán hajlamosak a sommás ítéletekre: minden, ami odaát, a Szovjetunióban volt és van, rossz, beleértve a népet is. Jó néhány év nélkülözésével és kínkeserves tapasztalatával a hátam mögött tanúsíthatom, hogy a nép, az „istenadta nép" sem nem rosszabb, sem nem jobb, mint a Kárpátokon inneni vagy a Lajtán túli népek. Sőt mintha több könyörület szorult volna bele, mint a tőle nyugatabbra élő boldogabb „testvérnépekbe". Minden valószínűség szerint az évszázados, egészen napjainkig tartó elnyomás, a sok megpróbáltatás fejlesztette ki az emberekben a másik nyomorgó iránti együttérzést. Egész ottlétem alatt én is tapasztaltam az egyszerű emberek felém irányuló megértését, emberségét.

A foglyok között is újabb ismeretségeket, hogy ne mondjam, barátságokat kötöttem. Igen megkedveltem az egyik alacsony, olajbarna bőrű, harminc körüli pesti embert, akit egyébként a többiek is kedveltek. Borbély Mihálynak hívták, s azt mondta, kereskedősegéd volt odahaza. Keveset beszélt, soha nem panaszkodott, reggeltől estig dudorászott. Többnyire a kor ismert és közkedvelt slágereit zümmögte. Soha nem veszekedett senkivel, csak dúdolta maga elé a dalt. Sokszor azon kaptam magamat, hogy vele együtt dúdolok. Megnyugtató, jó érzés volt a közelében dolgozni.

A másik pestivel egészen más volt a helyzet. Ő sem veszekedett senkivel, sőt éppen ez volt a baja: túlzott jámborsága. Valami hivatalnokféle volt, szerfölött elhanyagolta magát, ügyefogyottan piszmogott a munkahelyén és másutt, s emiatt sokszor rákiabáltak vagy kinevették. Ruhája teljesen elrongyolódott, de ebből sem csinált gondot. Ha már nagy volt a szakadás, bedrótozta. Gimnasztyorkáját is kábeldróttal kerítette körül. Olajos, kormos volt tetőtől talpig. Az „övéről" hosszú drótom piszkos konzervdoboz csüngött, ez munka közben is ott himbálózott a farán, komikusan csapkodva a combját. A többiek nevettek ügyefogyottságán, ő azonban nem bánta, szelíden vigyorgott, bármilyen durva megjegyzéssel ugratták is. Elesettségében még nálunk is nyomorultabb volt.

Egy ízben a halál szele is elsuhant a fejem mellett. Ferenc bácsival együtt beakasztottuk a daru csápjaiba a lánccal összefogott lemezeket. Már én is rákapcsoltam a horogra a láncot, aztán félreálltam, karom magasba lendítve adtam jelt a darusnak az indításra, a harsány „davaj"-ról sem feledkezve

meg. A lánc megfeszült, a lemezek imbolyogva a magasba emelkedtek. Ott még lengtek, himbálóztak néhányat, majd a daru csörömpölve elindult. Ekkor azonban elzúgott valami a fejem fölött. Ferenc bácsit figyeltem, hogy sóbálvánnyá meredve, egyik karját kissé előrelendítve nyitott szájjal bámul felém. Én csak pillanatok múlva fogtam fel a vészt, s kezdett a térdem citerázni. A hengernél várakozók is nyomban ott termettek:

— Hű, az áldóját! — szörnyülködött az egyik alföldi. — Ha ez eltalál!

Az történt ugyanis, hogy a felső vaslemez valószínűleg a laza összekötés miatt kicsúszott a kötegből, s elrepült fölöttem. Még a darukezelő asszony is leállt, gyorsan leeresztette a terhét, s valamit kétségbeesetten kiabált felénk. Mi azonban nem figyeltünk rá, gyorsan újból összeraktuk és kötöttük a lemezeket, de most már valaki más indította útnak őket. Műszak után azonban odasietett hozzánk a darukezelő asszony, s anyáskodva ugyan, de még mindig izgatottan kioktatott bennünket:

— Nye tut sztojtye, pod kranom, dalse, ponyimajetye?!*

* Ne a daru alatt álljatok, hanem tovább, értitek?

# A KOHÓ TÖVÉBEN

Már jócskán benne jártunk a nyárban, amely pontosan a hideg tél ellentéte volt. A forró nappalokat végigállni is elég lett volna a füstös, kormos gyárudvaron; pedig nagyon keményen dolgozni is kellett. Lágerunkba még mindig érkeztek hadifogoly-szállítmányok. Olybá tűnt, mintha egész Európa férfijait a Don-medencébe szándékoznának cipelni. Nyárra megtudtuk azt is, hogy a miénken kívül más láger is működik Jenakijevóban. Egyszer a reggeli kivonuláskor észrevettük, hogy a város előtti dombos terepről civil asszonyok és férfiak hosszú sora kígyózik a főút felé. Mint később kiderült, erdélyi szászok és dunántúli svábok voltak, akiket hozzánk hasonlóan hurcoltak el otthonukból. Velük még kegyetlenebbül elbántak, mint velünk, mert elvitték a fiatal nőket is, nemcsak a férfiakat. Találkozásunk azonban nem esett, mert őreink nem engedtek egymás közelébe, a gyáróriásnak pedig olyan részén dolgoztak, hogy soha nem láttuk egyiküket sem.

Bennünket különösképpen az újabb hadifogoly-szállítmányok aggasztottak. Május 9-én még olyan egyszerűnek tetszett minden: vége a háborúnak, és néhány hónap múlva mi is hazamegyünk szépen. És most íme: nem hazaszállítják a foglyokat, hanem onnan érkeznek újabbnál újabb transzportok. Hát ez bizony elegendő ok volt a csüggedésre.

Nyáron a brigádokat ismét átrendezték. Engem egy többségében németekből álló, negyventagú brigádba osztottak be. Brigadérosunk egy szőrős képű, mogorva német lett, Helmutnak hívták. Más munkahelyre is hívták brigádunkat. A meleghengerde viszonylag kellemes környezetéből pár kilométerrel odébb, a nagyolvasztó melletti kazánhoz kerültünk. Az erősebbeket kétkerekű vascsillékhez állították szenet és vasat tologatni. Engem egy beteges kinézetű, horpadt mellű némettel a szénszállító elevátorhoz tettek. A lehulló szenet kellett visszalapátolnunk a futószalagra. A munka ugyan nem volt nehéz, de állandóan az elevátor alatti betonmedencében kellett állnunk, és nyelnünk a sebesen futó szalagról szitáló szénport. Ha valamelyikünk kiugrott friss levegőt szívni, s az orosz munkavezető észrevette, kegyetlen szitkozódásba kezdett, és mi megszeppenve inaltunk vissza a betonárokba.

De az orosznál is elviselhetetlenebb volt számomra Helmut durva viselkedése. Ébresztőkor vadul üvöltözött az ágyaink között, s a lassan ébredőkről dühösen rángatta le a pokrócot. Ezt az ébresztést nem mulasztotta el egyetlen reggel sem. Morogtunk ugyan, de senkinek sem volt

mersze kikezdeni vele. Mindig rosszkedvűen kászálódtunk le az ágyról. Munkánk azonban még nehezebbé vált, amikor brigádunkat hármas műszakba osztották. Volt fogoly bőven, jutott mindhárom műszakra. Szokatlanul nehéz volt az este tíztől reggel hatig tartó éjjeli műszak. Vacsora után még visszamentünk a barakkba, mert indulásig volt még időnk, s fáradtan elnyújtóztunk az ágyon, csak úgy ruhástul. Ilyenkor a nappalosok még kis ideig motoszkáltak, lebonyolítottak néhány csereüzletet, vagy megbeszéltek valamit, aztán fáradtan lefeküdtek, s horkolásuk nemsokára jelezte, hogy ők már a reggeli bevetésre készülnek. Ez volt a legrosszabb, az elcsituló zaj, a fáradt emberi testek alvás előtti neszezése. Ilyenkor ólomsúllyal rátelepszik az emberre az álom, s igen nagy erőfeszítésbe kerül, hogy ébren maradjunk. Persze küszködésünk ellenére le-leragadt a szemünk, s apró horkanások jelezték, hogy bármelyik pillanatban készek vagyunk átadni magunkat a boldogító álomnak. Ám mire erre sor került volna, felcsattant ágyunk mellett Helmut durva „los! los! los! auf!"-ja, s boszorkányos gyorsasággal lökdöste le az elernyedt embereket. Ez volt a legrosszabb. A pokol minden kínját éreztem, mikor szememet kinyitva Helmut ördögi képét megláttam, s fülembe recsegett los-ozása. Tulajdonképpen csak az udvaron tértünk igazából magunkhoz, mikor a hűvösödő éjszakai levegő körülnyaldosta arcunkat. Fázósan, álmosan baktattunk a láger kijárata felé.

Egyik este különösen kellemetlenül ért a durva ébresztés, mert éppen álmodni kezdtem valamiről, föltehetően az otthonról, mert az álom többnyire hazaröpített. Ekkor szisszent a fülembe a los-ozás, és testemet érintette hajcsárunk szőrös mancsa. Valamilyen megmagyarázhatatlan sugallatra halkan megszólaltam:

— Ich habe noch Zeit.*

Jószerével még végig sem mondtam, máris csattant a bordámon a vadállat vasökle; „Du verfluchter Kerl!"-t** vakkantott, és újabb ütésre emelte öklét. Ekkor azonban váratlan dolog történt. Egy magyar és egy német hadifogoly hátulról elkapták, s kezét hátracsavarva a szomszédos ágynak taszították. A német „du dreckig"*** jelzővel illette, a magyar meg szembeköpte. Ez a váratlan lázadás valószínűleg sokkolhatta Helmutot, mert igen elcsöndesült, s nem nyúlt hozzám többé, bár én számítottam bosszújára. Azonban nyilván ő is számadást végzett, s rájött, hogy tartania kell a többiek, elsősorban a németek haragjától, akik nem kevésbé utálták, mint én.

* Még van időm.

** Átkozott fickó.

*** Te piszok.

Nem tartott sokáig a nagykohó körüli munkám sem. Már jócskán benne voltunk a nyárban, a nap égetően perzselt, és a hőt, port árasztó kohó, valamint a szénszállító szalag közelsége még elviselhetetlenebbé tette a nyári kánikulát. Egyik reggel ernyedten láttam munkához. Számból forró lehelet áramlott, nyelvem az ínyemhez tapadt. Egyre gyakrabban támaszkodtam a betonmedence falához. Ebéd után kínkeservesen újból munkához láttam, sűrűn megpihenve. Társam nem szólt ugyan egy szót sem, de tudtam, hogy a hadifogoly óhatatlanul meggyűlöli azt, akire dolgoznia kell. A szenet pedig lapátolni kellett megállás nélkül, különben megvastagodott volna a lehulló szénpor, amit aztán csak igen gyors és megerőltető munkával lehetett visszadobálni.

Félig merített lapátom fáradtan vánszorgott a betontól az elevátorszalagig, s szinte magától zuhant vissza. Egyszer csak sárga körök kezdtek villódzni szemem előtt, aztán a lapát kiesett a kezemből, s magam is melléje rogytam. Innen már nem emlékszem, mi történt velem, csupán később tértem magamhoz a főbejárat közelében, a fűben fekve. Hazafelé két fogoly támogatott, éreztem, hogy elönt a hőség; alig-alig érzékeltem a körülöttem zajló eseményeket. Már az engem cipelőket sem tudtam sajnálni, amiért kellemetlenséget okoztam nekik.

— Szegíny Ferenc bátyádot ípp az elébb vittík a kórházba. Olyan vót, mint aki megzavarodott. Állandóan félrebeszílt.

A hír megbénított. Most, amikor oly nagy szükségem lett volna segítségre, míg valahogy újból magamra találok, további csapást kellett megélnem. Leverten tettem-vettem az ágyam körül; egyszerre csak mellettem termett az átkozott Helmut, s vigyorogva kezdte magyarázni, hogy helyettem más ember került a brigádjába, tehát én most menjek ebbe és ebbe a barakkba, s jelentkezzem ehhez és ehhez a brigádhoz.

Leakasztottam a tarisznyámat a vaságy sarkáról, és szó nélkül hátat fordítottam Helmutnak.

Másnap már új, sokkal könnyebb munkahelyen dolgoztam. Vasúti síneket húzgáltam másodmagammal egy babaarcú orosz lány elé, aki műszerével megvizsgálta az elébe kerülő sínt, és a hibásra ráírta: „brak"*. Az ilyet félre kellett húzni, a többit a rakodótér felé vittük.

Fogságba jutásom óta először kerültem ilyen közelbe lányhoz. A betegségem utáni ernyedtség, de még a Ferenc bácsi állapota miatti aggodalom sem akadályozott abban, hogy a szemem legeltessem e gyári szépségen, ha a műszer fölé hajolt. Amikor viszont minket nézett, nem mertem rápillantani. Egyébként szerfölött furcsán viselkedett. Szertartásos pózban ült a székén, mozgása teljesen elütött az itteni nők fürge mozgásától. Bár oroszul beszélt hozzánk, „sie"-nek szólított bennünket, és mindenkit magázott. Sokat töprengtem viselkedésén és különös beszédmodorán, de sehogy sem jöttem rá a nyitjára. Talán nem gyűlölt bennünket, esetleg valamiért tisztelte a nyugatabbra élő népeket, ki tudja. Olykor megtörtént, hogy vágyakozva függesztettem rá a szemem, ám ő ábrándos, kerek nagy szemével mintha valahová a távolba nézett volna. De utána mindig higgadt hangon szólt hozzánk:

— Sie, biritye relsz!**

Ferenc bácsi állapota valóban aggasztó volt. A kórház vasrácsos ablakú termébe tették, a legsúlyosabb betegek közé. Látogatót oda nem engedtek be — egyébként máshova sem —, csak az ablakon keresztül titokban lehetett valamilyen értesülést szerezni a betegről. Mikor először kopogtattam, az ápoló egyszerűen elzavart. Két nap múlva újból kopogtattam, akkor rövid várakozás után megjelent a rács mögött Ferenc bácsi kékre aszott arca. Szeme zavaros volt, hátborzongatóan villogott. Szinte megbénultam a látványtól, s alig bírtam kinyögni:

— Jobban van már, Ferenc bácsi?

* Hibás, selejtes.

** Maguk vigyék a sínt!

Éreztem, hogy ostobaságot kérdezek, de hirtelen semmi okosabb nem jutott eszembe. Nagybátyám sokáig hallgatott, bámult rám, de mintha nem is látna, szeme fénye kuszán, szétesve villódzott.

— Eljöttem magát meglátogatni — kezdtem ismét bátortalanul. A rám szegeződő szempár most gyors vibrálásba kezdett, s váratlanul megszólalt Ferenc bátyám is:

— Te mán hallottad, hogy az este Sándor öcsém ejtőernyővel leereszkedett a kertbe? Íppen most beszílgettem vele. Nem tudom, mírt nem ereszti be anyám a házba, csak áll mellette, mint a faszent. Pedig biztosan éhes. Hiába híjtam üköt a házba, csak állnak, meg sem mozdulnak.

Most már a sírás környékezett. Nagybátyám még mindig félrebeszélt. Sándor öccsét emlegette, aki még valóban nem tért haza, mielőtt bennünket elhurcoltak.

A beszélgetést nem folytathattuk. Az ápoló megjelent nagybátyám mögött, vállánál fogva elhúzta őt az ablaktól, nekem meg intett, hogy távozzam. Kábultan fordultam meg, tettem néhány lépést, majd hangosan felzokogtam.

Majd két hétig igen súlyos állapotban volt Ferenc bácsi. Szinte naponta elmentem a rácsos ablakhoz, de nem nyitották ki. Néhány nappal első találkozásunk után ismét megjelent csontsovány arca:

— Te vagy az, Lajos? Sándor mírt nem gyött veled, hiszen tudja, hogy beteg vagyok. Anyámmal is üzentem neki, igazán eljöhetne. Nekem ne hozzatok semmit, a múltkor is elrontottam azzal a körtível a gyomrom. A biciklit megtanálta Sándor? A csűrbe dugtam el, a törek alá.

Most már nem lepett meg annyira a beteg hagymázas beszéde. Torkomban azonban reszelést éreztem, s erőlködnöm kellett, nehogy elsírjam magam. Éreztem, hogy alkalmazkodnom kell Ferenc bácsi lázas gondolatmenetéhez, bele kell mennem a lázszülte szituációba.

— Sándor most nem tudott eljönni, mert sok otthon a dolga, de legközelebb ő is jön. A biciklit megtaláltuk, már járunk rajta. Csakugyan a csűrben volt.

— Csak ű meg ne nagyon biciklizgessen, mert elviszik az oroszok. Hiába beszílek anyámnak, nem hallgatnak rám.

Rövid hallgatás után meglepetésemre normális hangon szólalt meg:

— Látod, látod, milyen beteg vagyok.

De ez csupán villanásnyi eszmélés volt, mert mindjárt így folytatta:

— Nem akarnak hazaengedni ezek a bitangok, pedig a felesígem meg az anyám jobban gondomat viselnék. Attúl a körtítül jött ez a baj, biztosan vizet ittam rá, amikor a Laposon kaszáltam. Fájt mán a gyomrom máskor is, de mindig elmúlott.

Nagy-nagy szomorúság bujkált a panaszkodó hangban. Olyanná lett ez az erős ember, mint egy nyűgös kisfiú, aki csak mamája csitítgató szavára vár. A beszélgetést most én szakítottam félbe, mert féltem, hogy nem bírom tovább, és elsírom magam. Sietve búcsúztam, s visszatértem a barakkba.

A napok eseménytelenül teltek. Kerengtek ugyan hírek a hazamenetelről, de ezeknek nem sok hitelt adtunk, hiszen korábban már annyiszor csalódtunk. A második hét végén Ferenc bácsi is jobban lett. Amikor végre kijött a kórházból, lágerszolgálatba tették; a fürdő körül meg az udvaron segédkezett.

# AZ ELSŐ HAZATÉRŐK

Szeptember vége felé jártunk, mikor az egyik reggel a szokottnál jóval előbb sorakoztattak bennünket. Az udvaron akkor már néhány idegen tiszt is feltűnt, nagyon élénken tárgyaltak valamit. Sejtettük, hogy szokatlan dolog készülődik, hiszen a szovjet tisztek a mi kedvünkért nemigen jöttek ilyen korán a lágerbe. És valóban: a szokásos munkahelyi eligazítás helyett Kazimir jókora papírról neveket kezdett olvasni, természetesen furcsán, idegenül ejtve a magyar neveket, úgyhogy némelyiknek kétszer is nekirugaszkodott, míg végre sikerült elolvasnia, s tulajdonosa ráismert. Akik a nevüket hallották, azoknak a tisztek mögötti téren kellett sorakozniuk. Meglepődve tapasztaltam, hogy többnyire a falumbeliek és a környékünk falvaiból valók nevét olvassák.

— Ezek biztosan hazamennek — dünnyögték a sorokból innen is, onnan is.

Már vagy hétszáz ember állt külön felsorakozva, amikor a tiszt, illetve Kazimir abbahagyta az olvasást. Megszámlálták őket, aztán gyorsan mindannyiukat a fürdő felé irányították. Bennünket pedig reggelire indítottak, senkit sem engedtek a kiolvasott csoporthoz. Aki arrafelé oldalgott, azt irgalmatlanul elkergették. Reggeli után összefutottam a nálam egy évvel idősebb Majoros Pistával. Izgatottan kérdeztem:

— Pista, csakugyan hazamennek Ferenc bátyámék? - tudniillik ő is ott volt a kiválasztottak között.

— Persze hogy haza. Nem látod, hogy átőtöznek? Még új fatalpú cipőt is kaptak. A csehszlovákok mennek haza, a brigadérosom mondta.

— Hogyhogy a csehszlovákok? Hiszen mi is azok volnánk, mégsem szólítottak bennünket!

— Te milyen nemzetiségűnek vallottad magadot, mikor idegyöttünk, és összeírtak bennünket?

— Magyarnak — néztem Pistára.

— Látod, pajtikám, hát ez a baj. Mert csak azokat olvasták, akik szlováknak vagy csehnek mondták magokot.

— És te, veled mi van, minek vallottad magadat?

— Velem? Velem az törtínt, hogy Andrással együtt vótunk bent, ű ment elöl, ű pedig nem akart kétfélekíppen beszílni. Szinnán magyarnak jelentkezett, itt sem akart másat mondani. Én pedig utána, hisz a testvírje vagyok. Hát e van! — és káromkodott egyet befejezésképpen.

Úgy látszott, az idősebbek, akik az első köztársaságban összeszedtek valamelyes nyelvtudást, most itt úgy kamatoztatták, hogy szlováknak jelentkeztek. Ácsorogtunk még Pistával egy darabig, de aztán munkába szólítottak bennünket. Hazatértünkkor azt tapasztaltuk, hogy a kiválasztottak még *mindig bent vannak. A fürdő közelében tanyáztak, ahová minket nem* engedtek. A hely azonban mágnesként vonzott bennünket. Én is ott ácsorogtam a leskelődők, kíváncsiskodók között, Ferenc bácsit kerestem, mert eltökélt szándékom volt valami fontosat üzenni vele. Meg is pillantottam, de ő intett, hogy majd később, különben sem engedtek a közelébe. Nemsokára újból mellettem volt Majoros Pista, s most már kettesben vigyáztuk a készülődőket, akik rettenetesen izgulhattak, mert itt sohasem lehetett tudni, mikor változik meg a kiadott parancs. Már tiszta gimnasztyorkában, nadrágban és új fatalpú cipőben toporogtak a fürdő körül. Ahogy nézelődtünk, egyszer csak a velem egykorú Kristóf Janit pillantottuk meg.

— Te Pista, hát Jani hogy került oda, hiszen nem is olvasták?!

Pista csak vonogatta a vállát, nem tudott válaszolni, majd kibökte:

— A fene tudja, ügyeskedő fiú az, valahogy odasomfordált.

Sok időnk nem volt a nézelődésre, bennünket újból elzavartak, a kiválasztott csoportot meg erélyes nógatással az udvar közepére vezényelték, ahol már várta őket Kazimir a papírokkal és a szovjet tisztek. Ötösével felsorakoztatták őket és megint olvasni kezdték a neveket, de nem hallottuk Kristóf Jani nevét, aki azonban ott szorongott friss gimnasztyorkában és új, kopogós facipőben. Akinek a nevét olvasták, annak át kellett haladnia az őrbódé keskeny folyosóján a kerítésen kívülre. Kazimir a magyar neveket megint csak akadozva, némelyiknek kétszer is nekirugaszkodva olvasta. Ezért néha senki, olykor viszont ketten is szaladtak az őrbódé felé.

Miután a névsorolvasást befejezték, kint újból számolni kezdték a csoportot, de valahogy nem stimmelt a létszám. A tisztek és Kazimir bosszankodva csóválták a fejüket. De nem volt idő a hosszas tanakodásra, a parancsnokoló idegen tiszt egyszerre idegesen nógatni kezdte a lágerbelieket: „davaj bisztro, davaj, davaj!" Emezek erre abbahagyták a számlálást, elmentek a csoporttól, Jani pedig elindult a többivel. Mint itthon elmondta, csakugyan kockáztatott, hívatlanul sorolt be a hazaindulókhoz. Először a fürdőbe csak véletlenül került be. Ismerőse, aki a ruhacserét intézte, odaszólította, hogy kicseréli a lerongyolódott ruháját, hisz volt elég tiszta és viszonylag jó állapotban lévő ruha. Miután felöltözött, továbbra is ott maradt a kiválasztottak csoportjában. Sorakozáskor és névsorolvasáskor észrevette, hogy az akadozó olvasás következtében egyszerre ketten is elindulnak kifelé. Ezt az alkalmat ragadta meg, és elindult ő is, egy

másiknak a társaságában. Kint pedig bizonygatta, hogy igenis, őt olvasták, de mint már említettem, nem volt idő a tüzetes ellenőrzésre. A vasútállomáson viszont majdnem lebukott. Ott ugyanis utoljára megint ellenőrizték a létszámot, s állítása szerint három emberrel több volt. Mivel az ő nevét sem találták a papíron, Kazimir faggatni kezdte, mire ő elsírta magát, sőt be is vizelt félelmében és izgalmában. Ezt látva az orosz dühös „job tvoju maty!"-tyal útjára engedte, bosszúsan kiköpve utána. Neki tehát sikerült...

Előzőleg még annyi időm volt, hogy a félszegen felém pillantgató Balogh Ferencnek odakiálthattam:

— Mondja meg mamának, hogy jól vagyok, meg... — de ezt már nem tudtam befejezni, mert a torkom hirtelen összeszorult, közben a csoport is erőteljesen nekilódult, s én könnyfátyolon át láttam, hogy Jani is ott lépdel a boldog távozók között.

# EGY ESEMÉNYTELEN ÉV MÚLTÁN BÚCSÚ JENAKIJEVÓTÓL

A falumbeliek távozása érthetően nagy keserűséggel töltött el. Napokig bódultan jártam-keltem. Mindössze hárman maradtunk Mokcsakerészből: Majoros András, aki Miklós bátyámmal volt egyidős, öccse, Pista és én. Volt tehát ok a búslakodásra elég. Éppen nekem kellett még ezt is megélnem, akinek pedig mindjárt összegyűjtésünk után a legtöbb esélye volt a szabadulásra. Igaz, sok időm nem volt a töprengésre: nap nap után munkába kellett menni, naponta meg kellett küzdeni az életben maradásért. Lassan belefásultam a lágeréletbe, és soha nem került tőlem oly távolra a haza, az otthon képe, mint akkor, azokon az őszi és téli jenakijevói napokon.

Az idő pedig eseménytelenül telt. Elmúlt az ősz, aztán a tél, s rajtam akkora fásultság uralkodott el, hogy ez az időszak teljesen kiesett az emlékezetemből. Egyik német brigádból a másikba vándoroltam, s a ködös, nagyon foszladozott emlékképekből csupán az él bennem, hogy hosszú heteken, de talán hónapokon át vasúti síneket kellett tisztogatnunk, naphosszat dideregtünk a szigorú ukrán télben. Szerencsénkre ilyenkor kint nemezcsizmát vételezhettünk, így megóvhattuk lábunkat az elfagyástól. Ekkortájt úgy éreztem, hogy öröktől fogva a lágerban vagyok, hogy talán nem is igaz a szülőföld emléke.

Hosszú műszakokban dolgoztam egy viszonylag megértő brigadéros vezetésével. Itt is szenet lapátoltunk a kazánházban, de a munka irama nem volt nagy. 1945—46 telét már könnyebben átvészeltük, mint az előzőt, mert meleg pufajkát, szőrmesapkát és hosszú katonaköpenyeget kaptunk. A nemezcsizmáról már szóltam; ebbe akár mezítláb is beledughattuk a lábunkat, úgy sem fázott.

Egy említésre méltó dolog mégis történt. Éppen a hólapátoló brigádban dolgoztam, amikor egy reggel, munkaelosztáskor Walter élénken tanakodott valamin egykori brigadérosommal, a szőrös képű Helmuttal. Aztán váratlanul hozzám jött egy német brigádvezető, rám bökött, és így szólt:

— Du, komm mit!*

Elindultam vele, hát hol kötöttünk ki, mint a Strafbrigadénál, azaz a büntetőbrigádnál. Fejével biccentett, hogy álljak be. Én meghökkenve néztem rá, s csak annyira futotta erőmből, hogy megkérdezzem:

* Te gyere velem!

— Wie komme ich her?*

Ő azonban válasz helyett taszított egyet rajtam, s így a büntetőbrigád soraiban találtam magam. Ez a csapat hatalmas szálfaemberekből, egykori SS-legényekből állt. Teljesen elkülönítve laktak, és a gyáron kívül dolgoztak. Rajtam kívül talán még 2-3 csenevész emberke volt, akik elütöttünk ezektől a még most is kitűnő kondícióban levő emberektől. Útközben aztán hozzám jött a brigadéros — ő egyébként nem volt SS-legény —, s most már barátságos hangon közölte, ne féljek semmit, nem lesz rossz dolgom. Egyébként a hiányos létszámot egészítették ki velem, s föltehetően Helmut sugallatára kerültem közéjük.

Jó messzire, a salaklerakodóhoz vonultunk ki, ahol a dolgunk abból állt, hogy a vagonokból kiöntött salakot kellett továbbkaparnunk, lapátolnunk a hegyoldalnyi salaktöltés lejtőjére. A munka nem volt különösebben fárasztó, csupán a folyvást süvítő csípős szél elől nem volt hová rejtőznünk, és a kavargó, fojtó s még mindig izzó salakpor bűzét kellett beszívnunk.

Az SS-legények egymás közt vidáman társalogtak, hozzánk, nem közéjük valókhoz soha nem szóltak, de nem is bántottak, úgy tekintettek ránk, mintha ott sem lettünk volna. Néha komikus jeleneteket is megéltünk. Két fiatal, afféle gyerekkatona kísérgetett bennünket, hosszú, szuronyos puskával a vállukon. Megtörtént, hogy nógatni kezdték kivonuláskor a brigádot, hogy „davaj, davaj!", mire az óriások összenéztek, és nyújtott lépésekben erőltetett menetelésbe kezdtek, úgyhogy a szerencsétlen őrök majdhogy futólépésben tudták csak a csapatot követni, aztán éktelen káromkodás közepette lassabbra fogták a vonulást.

Csupán néhány napig dolgoztam közöttük, nem esett bántódásom, de azért megkönnyebbülten vettem tudomásul, mikor újból normális brigádba osztottak be, belső gyári munkára, ezúttal a vasöntödébe.

S ha előzőleg a hidegtől szenvedtem, most az öntöde gőzölgő melegétől, melynek hatására ingünk a testünkhöz tapadt, s igen kellemetlen perceket éltünk át, mikor a hidegbe kilépve „megszáradtunk". Munkánk viszonylag érdekes volt, igaz, nehéz is. Vályúszerű formába öntötték az izzó, folyékony vasat, amely kihűlve az acélgyártás egyik alapanyagául szolgált. Az én munkám abból állt, hogy homokkal béleltem ki a formát, majd a kihűlt vasat rakásba raktam. Igen nehéz munka volt, a cipekedéstől műszak után zsibogtak az izmaim, s míg mosakodtam a vízcsapnál, hosszan dörzsöltem fáradt karomat.

Negyvenhat nyarának egyik utolsó napján össze kellett szednünk a motyónkat, s azzal sorakoznunk. De csak a magyar hadifoglyokat sorakoz-

* Hogy jövök én ide?

tatták, s csakhamar híre ment, hogy magyar lágerba visznek bennünket. Különösebben nem bántuk a németektől való elszakadást, mert nem sok jó emlékünk volt róluk. Főleg az ingerelt mindannyiunkat, hogy a láger vezetésében, a konyhán, a műhelyekben mindenütt ők uralták a terepet, s közülünk valót nemigen engedtek be ezekre a munkahelyekre.

Idegen tisztek és őrök vezetésével vágtunk neki az útnak, tágas, dimbes-dombos tájon, poros mezei úton. Elhaladtunk egy erdő alatt, s szinte vidáman meneteltünk, még nótáztunk is. Az újjal való találkozás fűtötte valamelyest a képzeletünket, és az, hogy hátha onnan majd hamarabb szabadulunk. Jenakijevónak még a látványa is fenyegető volt gigantikus gyáróriásával, folyton dohogó kohóival, füstfelhőivel, dübörgésével, a tolató mozdonyok csörömpölésével. Mentünk egész nap, de egyetlen járókelővel vagy járművel nem találkoztunk, mintha holt vidéken haladtunk volna.

A két Majoros fiú mellett lépkedtem, s igen élénken, hosszan társalogtunk. Talán addigi ottlétünk alatt nem beszéltünk annyit, mint ott, az új lágerhez közeledvén. Én újból előhozakodtam az előző téli borzalmas látvánnyal, a halottszállítással, s kezdtem számba venni azokat a falubélieket, akik már örökre ottmaradtak. Kis idő múltán Majoros András ingerülten szakította félbe emlékezésemet:

— Hagyd mán abba ezt az egíszet! Meghaltak, hát meghaltak. Úgysem támaszthatjuk fel üköt. Nekik mán úgyis mindegy, csak az otthoniak fogik siratni üköt. Csak mink szabadulnánk mán minél előbb innet. Te, ez a Lukács mostanába azt papolta, hogy nálunk is orosz rendszer lesz, hogy szítosztik a nagybirtokokat, meg hogy nemsokára megkötik a bíkeszerződist, és akkor mehetünk mindannyian haza. Én csak azt nem értem, hogy mán több, mint egy éve víge van a háborúnak, oszt hogy a fenébe nem írtek rá megkötni a szerződist. Mi az istennyilát kötnek rajta olyan sokáig?

Az őrök most nemigen törődtek a laza, lármás vonulással, nyilván őket is fárasztotta a hosszú menetelés.

— Hová is megyünk tulajdonkíppen? — kérdezte Majoros Pista.

— Valami Novi Gorlovkába — válaszolta a bátyja, aki általában sokat mozgó, jól értesült fiú volt.

— Novaja Gorlovkába — javítottam ki a frissen rám ragadt orosz tudás birtokában.

— Hűha, hogy te hogy tudod! — nevetett András. — Még valami nácselnyik lesz belőled!

Ezen aztán mindnyájan jót nevettünk, s hirtelen támadt jókedvvel régi, vidám dolgokat kezdtünk emlegetni, s szinte megfeledkeztünk róla, hol is vagyunk valójában. Ahogy így baktattunk jóízű beszélgetés közepette, megint egy erdő mellé értünk, s azt elhagyva hirtelen magas, sárga falú ház

# ISMÉT BETEGEN

Harmadnap reggelén tértem teljesen magamhoz a lágerkórház ágyán. Először csak valami csörömpölés zaja jutott el hozzám, majd résnyire nyíló szemhéjam közül asztal körül ülő emberi alakokat véltem felismerni. Sokáig szemlélődhettem így, szememet mind tágabbra nyitva, mikor egy sertebajuszos barna férfiarc hajolt fölém, majd hallottam harsány hangját is:

— Ide nézzetek, emberek, a fiú magához tért! Talán jobban lesz.

Egy pillanatra abbamaradt a csörömpölés, s most tisztán láttam a felém forduló sovány arcokat, a fehér ingeket, ám az előbbi harsány hang folytatta:

— No, fiú, égi szerencse, hogy megúsztad. Tudod-e, hogy már lemondtunk rólad? Mikor először megláttalak, egy cigarettát sem adtam volna az életedért. Az áldóját, csakhogy végre kinyitottad a szemed! Nem vagy éhes?

Bágyadtan tekintettem a beszélőre, pontosan értettem minden szavát, s akkor megszólaltam:

— Innék.

A férfi azonnal ugrott, és pléhbögrével tért vissza. Mohón kortyoltam a folyadékot, a langyos teát, amely jólesően áradt szét bennem, új életre, küzdelemre, szenvedésre serkentve. A szolgálatkész férfiban lassan felismertem egykori brigadérosomat, Bódit, aki valahonnan a Csallóközből származott, talán földije volt Molnárnak. Igen rövid ideig volt a brigádvezetőm, nem is igen beszéltem vele. Az emberek nem nagyon szívelték, mert mindig harsogva, öntelten beszélt a foglyokkal. Főleg az volt benne visszataszító, hogy a vele egysorsúakkal lekezelően bánt, míg feljebbvalóival negédesen beszélt, szolgálatkészen körülugrálva őket.

Még aznap közölték velem, hogy maláriás vagyok, s mindjárt keserű sárga port öntöttek a számba, amit teával kellett lenyelnem. Kinin volt, amit a későbbiek során is hősiesen beszedtem, bármennyire keserű volt is, és hányhatnékom támadt, ha a szaga az orromba csapott. Állapotom azonban gyorsan javult, és az eszmélést követő harmadik napon már én is az asztal mellett ülve fogyasztottam a kórházi kosztot.

Most fesztelenebb lett a viszonyom Bódival is. Mintha a természete is megváltozott volna, barátságosabb lett az emberekhez, kereste jóindulatukat. Megpróbált engem is bent tartani kórházi szolgálatra, ám az orvos nem engedélyezte a segédszemélyzet létszámának emelését. Mikor meggyógyultam, irgalmatlanul kiírt munkába.

Ahogy visszatértem szálláshelyemre, a falumbeliek nyomban mondták a lesújtó hírt:

tornyosult elénk, körötte az ismert háromsoros drótsövény, négy sarkán őrtoronnyal.

— No, fiúk, itt van az új szállodánk.

Az őrök egyszerre megélénkültek, harsány davajozás közepette katonás rendbe igazították sorainkat. Aztán hosszas ácsorgás, számlálás következett, míg végre kitárult a szögesdrót kapu, s mi hangtalanul bevonultunk új lágerunkba.

# NOVAJA GORLOVKÁBAN

Hatalmas, egyemeletes épületbe kerültünk. Ebben kapott szállást az egész tábor. A földszinten volt a konyha, az étterem, a raktárak, az emeleten a hálótermek. Sőt még a szovjet őrök laktanyája is itt volt, csak az épület ama szárnyának a bejárata a drótkerítésen kívülről nyílt. Ugyancsak kívülre került a tábori kórház, a laktanya szomszédságába. Bent, az udvaron, közvetlenül a bejárati őrbódé mellett húzódott meg a fogda, azaz a karcer, az udvar végén pedig a latrina és mellette a fürdő. Itt lényegesen kisebb udvar övezte a sárga épületet, mint Jenakijevóban, a sorakozóhely pedig aszfaltozott volt. Hogy mi volt az épület eredeti rendeltetése, soha nem derítettük ki.

Ebben a lágerban odaérkeztünkkor valóban csak magyar hadifoglyok tartózkodtak. Meglepetésünkre szomszéd falusiakat is találtunk. Én személyes ismerőssel ugyan nem találkoztam, de Majoros András mindjárt egykori katonacimborájával ölelkezett össze.

Hosszan ácsorogtunk az udvaron, míg végül beszélni kezdett a láger fogoly vezetője, egy Csáky nevezetű magyar katonatiszt, és Katona, a tolmács. Ott volt dr. Raj is, egy pesti zsidó ügyvéd, aki a tábor propagandistájaként működött. Egyébként ő volt a legnagyobb rejtély számunkra, hisz a zsidó munkaszolgálatosokat még a Kárpátokon belül, de legkésőbb Szamborból hazaengedték — legalábbis mi így tudtuk. Dr. Raj viszont ott volt velünk a szambori gyűjtőtáborban, s ide is kihozták. A lágerpletyka szerint még ott, a gyűjtőtáborban belekeveredett valamilyen lopásba, ezért aztán büntetésből kihozták ide. Természetesen biztosat nem tudott senki, hiszen ő soha nem állt le velünk személyes ügyeit megbeszélni.

Egyébként furcsa figura volt ez a dr. Raj. Magyar katonaruhából adjusztált öltönyében mindig ott fontoskodott az udvaron, ha sorakozót vagy ellenőrzést tartottak, vagy éppen ő folytatott népnevelést az egybegyűlt foglyoknak. Nagy szemét vészesen kimeresztette, ha szónokolt. Recsegő, már-már rikácsoló öblös hangja betöltötte az egész udvart. Egykor igen kövér lehetett. Oroszul nem tudott, így a szovjet katonatiszteknek feszes szalutálás közepette mindig németül jelentett.

Tanúja voltam egy komikus epizódnak is a doktor úrral kapcsolatban — mert mi így hívtuk —, sőt az oroszok is csak doktornak titulálták. Egy ízben éjszakai szénkirakodásra vezényeltek ki egy csomó foglyot, ez mindig afféle különmunka volt, amit nemigen honoráltak. Hogy, hogy nem, valamilyen büntetésből dr. Rajt is beosztották a szenesbrigádba. Mi már reggeli

munkára sorakoztunk, amikor éppen bevonult a koromfekete arcú brigád, velük együtt az ügyvéd is. Mi enyhe kárörömmel figyeltük, hogy lám csak, most az egyszer a doktor úr is belekóstolt a szocializmus építésébe. Ám legnagyobb meglepetésünkre dr. Raj peckesen a szovjet tisztek elé lépdelt, s harsány német jelentésben közölte, hogy a kitűzött feladatot végrehajtotta. A tisztek mosolyogva összenéztek, és „mologyec, doktor, mologyec"* megjegyzések kíséretében útjára bocsátották. Persze neki még így is könnyű volt, külön szobában lakott, s a csajkáját akkor küldte a konyhába, amikor eszébe jutott.

Itt már arra is mód nyílt, hogy az ember szabad idejében beüljön a klubba — mert ilyen is volt —, s ott sakkozzon, dominózzon vagy a hadifogolyújság féltve őrzött pár példányát böngéssze. Ez volt egyébként dr. Raj birodalma, ahol ő is megjelent olykor-olykor, hogy beszéljen a szocializmus jövőjéről.

Eleinte építkezésen dolgoztam, majd ősszel beosztottak a műtrágyagyárba. Nem tudom, miért ragasztottuk rá a puskaporgyár címkét; talán azért, mert be- és kimenetelkor szigorúan ellenőriztek mindannyiunkat, megtapogatták a zsebeinket, nem viszünk-e magunkkal gyufát vagy más tűzszerszámot. Vagy talán azért, mert a háború alatt valóban gyártottak itt lőszert.

Nos, bármilyen ellenőrzés folyt is, a dohányosok vittek magukkal dohányt, és rá is gyújtottak a gyár területén, bármennyire tiltották. Emlékszem, a gyár alatt kiterjedt alagútrendszer húzódott, s mi egész télen át itt motoszkáltunk, takarítottunk, apró renoválásokat végeztünk. A föld alatti folyosókon a fogoly annyit dohányozhatott, amennyit csak akart, illetve amennyi füstölnivalóval rendelkezett; az őrök nem voltak velünk, s a munkavezetők is igen ritkán látogattak bennünket.

Itt jött divatba az üres, töltésre váró papírzsákok lopkodása. Ezeket állandóan vigyázták, olykor-olykor mégis sikerült elemelni néhányat. A lopott zsákot szépen összehajtogattuk, és gondosan az ing alá simítottuk, így ellenőrzéskor nem vették észre. Persze akadt, aki lebukott, mert valahogy ügyetlenül tette be, s tapogatáskor megzördült a papír. A pórul járt különösebb büntetést nem kapott, csupán elvették tőle, megszidták, és néha taszítottak rajta egyet-kettőt. Ha sikerült a műveletünk, bent a lágerban értékesítettük a zsákot kevéske dohányért vagy valamilyen élelmiszerért.

Én az elcsent zsákot a kenyérosztó idős hadifogolynak kínáltam megvételre — a nevére már nem emlékszem —, s csodák csodája, szótlanul át is vette. Fizetségül a markomba nyomott egy darab kenyeret vagy kenyértörmeléket. Először igen meglepődtem, s alig bírtam kinyögni, hogy hozha-

* „Jól van, doktor, jól van."

tok-e máskor is. Ő csupán a fejével bólintott, s én boldogan siettem el a váratlan szerzeménnyel, a legdrágább kinccsel, a ragacsos kenyérdarabbal. Aztán folyamatosan szállítottam a zsákot, hetente kétszer, háromszor. Ő minden esetben átvette, s markomba nyomott hol kisebb, hol nagyobb darab kenyeret, olykor csupán papírba összekotort kenyértörmeléket, amit én éppoly hálásan fogadtam, mintha egész darabot adott volna.

Történt aztán a téli hónapokban, hogy a klubban valahogy a kenyeres sakkpartnere lettem, én pedig örültem, hogy vele játszhatom, mert úgy véltem, csempész pozícióm ezáltal megerősödik. Egy alkalommal nem bírtam ellenállni a bennem mocorgó kíváncsiságnak és megkérdeztem:

— Tessék már mondani, mire kell magának az a papírzsák, amit hordok, hiszen kenyérkiadáskor igen kis cédulákat ír tele.

A sakkfigura megállt a levegőben, mert a kenyeres éppen lépni akart. Hosszan, kutatva nézett rám, majd csöndesen mondani kezdte:

— Hát igen, elég volna az a papír is, amit te hordol, sőt az is sok, pedig másoktól is veszek át. Ide figyelj, elmondom neked, de maradjon kettőnk közt. A kenyérgyárból legtöbbször több kenyeret hoznak, mint amennyi jár. Ott nemigen néznek néhány kilóra. Namármost! Én az adagokat pontosan kimérem és kiosztom, de mindig marad valamennyi. Ami megmarad, azt nem eszem meg, dohányra sem kell cserélnem. Kenyérből duplát osztogatni pedig tilos. Tán a parancsnok disznójának küldjem? Így legalább van okom rá, hogy szétosszam köztetek. Érted?

— No és mit csinál a sok fölösleges papírral? — okvetetlenkedtem tovább.

— Mit, hát mit? — emelte meg hangját az öreg. — Hát a konyhát is be kell reggelente fűteni valamivel.

A még mindig kezében tartott sakkfigurával oldalra tolta egyik bábumat, s hozzáfűzte:

— No, figyelj, mert mindjárt ugrik a királynőd!

Ősszel a Novaja Gorlovka-i láger is vegyes lett, hadifogoly-szállítmány érkezett hozzánk. Ezek még mindig jól felszerelten jöttek, némelyiküknek két pokróca is volt, azonkívül meleg alsóruhák és egyebek. Egy németországi gyűjtőtáborból hozták őket, ahol megtarthatták ezeket a kincseket érő holmikat.

Novaja Gorlovkában sok volt a budapesti, és természetesen akadt néhány művészhajlamú is. Így aztán néhány esztrádműsort is rendeztek a tágas étteremben. Bennem ezek a rendezvények kitörölhetetlen emlékekként rögződtek, hadifogolyéletem ritka, derűs percei közé sorolom őket. A szereplők nevének nagy részét kitörölte emlékezetemből az idő, de jól emlékszem még Szelma Ferire vagy Pistára, aki sanzonokat, magyar nótá-

kat, operettáriákat énekelt, sőt apacsnak öltözve előadta a „Most jöttem én Vácról, kérem" kezdetű dalt, amelyet többször is meg kellett ismételnie, olyan sikere volt. Aztán emlékszem egy Rácz nevű cigányprímásra, aki saját készítésű hegedűjével bűvölt el mindannyiunkat. És volt egy német énekes, aki erős akcentussal ugyan, de mély átérzéssel énekelte a János vitéz néhány áriáját. Szavalatok is elhangzottak, aztán néhány játékos bohózat, női ruhába bújtatott foglyok közreműködésével, és természetesen az elmaradhatatlan kánkán. Nem volt ez a művészet csúcsteljesítménye, de nekünk üde színfoltot jelentett a hétköznapok kilátástalanságában, s valamelyes reményt is, hogy egyszer talán visszatérhetünk a vágyva vágyott másik világba.

Itt ért bennünket az a kellemes meglepetés is, hogy karácsony estéjét megünnepeltük, igaz, csak karácsonyi énekekkel. A németek kezdték a Stille Nachttal, mi folytattuk a Csendes éjjel és a Mennyből az angyallal. Sem ima, sem beszéd nem hangzott el, ám a régen hallott ének sokunknak könnyet csalt a szemébe, s legalább gondolatban együtt lehettünk néhány percig szeretteinkkel.

# A HALÁL ÚJBÓL KÖRÜLÖTTEM ÓLÁLKODIK

A telet tehát a vegyi kombinátban töltöttem. Nem volt rossz munkahely, csupán az orrfacsaró bűzt volt nehéz megszokni. Főleg az első napok voltak elviselhetetlenek: orrunkat, szemünket, gégénket kaparta a katlanokból, kéményekből áramló zöldesfehér füst, gáz, de hát lassan ehhez is hozzászoktunk. Itt legalább melegben voltunk. Hátunkat a meleg üstnek vagy csöveknek támasztva jókat lehetett szunyókálni. Akinek volt mahorkája, kényelmesen szaporíthatta a füstöt is.

Hatalmas területen feküdt a kombinát, kevés civil dolgozott benne, az őrök is a bejárat melletti épületekben, az irodák közelében maradtak. A gyárat betonkerítés vette körül, fegyveres őrség járta körbe-körbe, a sarkokon meg őrtornyokból puska meredt kifelé. A bennünket kísérő katonáknak itt tehát nem volt dolguk, úgysem szökhettünk meg, még ha lett volna is ilyen szándékunk. Csupán a civil munkavezetőtől kellett tartanunk, de ő igen ritkán látogatott el hozzánk; reggel kiadta a munkát, aztán a műszak végén hol jött ellenőrizni a teljesítményt, hol nem. A mi munkánk abból állt, hogy apró javításokat végeztünk: néha egy kitört ablakot kellett bedeszkáznunk, olykor valamilyen ajtót megjavítanunk, esetleg egy omladozó falat lebontanunk, aztán újból felraknunk. Ha kint akadt munka, akkor csak ketten-hárman dolgoztunk, a többi elment „anyagot vételezni", azaz fűtőzni.

Igen sokáig dolgoztunk egy alagsori helyiségben, ahol a megrongált közfalat javítottuk. Bár lent nem volt hideg, mégis égett a tűz a közelünkben. Csupán akkor dideregtünk, ha tégláért kellett kimennünk a szabadba. Dolgozhattunk bármilyen lassan, egyszer csak ez is elkészült. Ezután a műtrágyaraktárhoz irányítottak bennünket. Ez óriási, háromemeletnyi magas hodály volt, közfalak nélkül. Ennek az ablakait kellett bedeszkázni. Alul még viszonylag gyorsan ment a munka. Egykettőre beszegeztünk egy ablakot, aztán elhúzódtunk melegedni a kazánokhoz.

Nehezebben ment az emeleti rész. Létrát támasztottunk a falhoz, azon dolgoztunk; a beszegezésre váró deszka két végébe jó előre beütöttük a szegeket, hogy fent minél kevesebbet kelljen fagyoskodni. Mondanom sem kell, hogy a hatalmas hodály huzatos környékén még elviselhetetlenebb volt a dermesztő hideg, mint szabadabb terepen. Az ablakokat pedig kívülről kellett beszegezni. Különösen a legfelső sor ablakai okoztak komoly gondot. Fönt süvített a szél, az ember keze meggémberedett, míg a négy szeget

beütötte. Az ormótlan hadifogolykesztyűben nem lehetett dolgozni, amíg szegeztünk, lent kellett hagyni. Így tehát mindenki odaszegezett egy deszkát, aztán sietve lekúszott, és szaladt melegedni.

Volt a brigádunkban egy öreg somogyi, őt a brigadéros, Vindis Mátyás nem küldte a létrára; feladata abból állt, hogy tartsa a létrát és ügyeljen, ha az épület melletti sínen mozdony közeledett. A hosszú létra alját vagy a sínhez támasztottuk, vagy átívelt a sínpár fölött. Ködös, füstös levegőben már csak akkor vettük észre a mozdonyt, mikor világító szempárja felbukkant az épület sarkánál.

— No, Jani bácsi, a felső ablakot maga szegezi be — tréfálkoztam az öreggel, míg a deszkát készítettem.

— A rosseb, de nem én — replikázott az öreg. — No mássz már, mert megfagy a lábam.

— De nehogy elszökjön melegedni öreg, tartsa ezt a kurva létrát! — szólt most közbe Vindis Mátyás, a mindig mozgó, alattomos sváb fiú, akinek az öreg mellesleg földije is volt. — Egyszer hazaküldöm magát postán, úgysem veszem semmi hasznát.

— Jaj, Matyikám, ne bánts már megint — fogta panaszosra hangját az öreg, hisz tudta, hogy földije, sőt a többiek is elnézőek vele szemben. — Ezek már mind lepotyogtak volna a létráról, ha nem vagyok én.

Én közben felmentem a létra tetejére, persze először beütöttem a szegeket a deszka végébe, hogy a hegyük kikandikáljon a túloldalon. Óvatosan kapaszkodtam a síkos létrán, a deszkát és a rövid nyelű szekercét bal kézzel a hónom alá szorítottam, jobbal meg a létrába kapaszkodtam. Sűrű köd szitált, két méterre alig lehetett látni. Fönt a lábszáramat a létra felső fokához szorítottam, bal könyökömmel támaszkodva óvatosan a nyíláshoz illesztettem a deszkát, majd apró, de szapora ütésekkel bevertem előbb a jobb oldalsó részt, majd a másik végét. Minden figyelmemet összpontosítva vertem a szegeket, ügyelve közben, nehogy megcsússzak. Már az utolsó szegnél tartottam, amikor sistergést és mozdonyfüttyöt hallottam. Hirtelen megmerevedtem, majd ösztönösen kúszni kezdtem lefelé, s mikor a létra közepe táján jártam, akkor mertem csak lenézni. Alattam pöfögő mozdony állt, kéményéből szikrák szálltak a magasba. Most már remegő lábbal kúsztam lejjebb, és jól hallottam az orosz nyelvű ordítozást.

Mikor földet értem, még mindig erősen kapaszkodnom kellett a létrába, nehogy elvágódjak az ijedség okozta bénultságtól. Nem észleltem most a hideget, egész testemet veríték lepte el. A mozdony eleje alig egy méterre volt a létrától. Ott állt mellettem a mozdonyvezető, s élénk taglejtésekkel kísérve mondandóját, ordítozott, mutogatott Jani bácsinak. Az öreg nem

értette a szidalmak szövegét, abból viszont, hogy a mozdonyvezető a szemére, fülére mutogatott, fel kellett fognia, hogy valami végzetes mulasztást követett el. Az történhetett, hogy amint felmásztam a létrára, az öreg azonnal elaludt. Megmagyarázhatatlan, hogy tudott aludni. Ha munkába menet egy pillanatra megálltunk valamelyik kapunál, neki már lecsukódott a szeme és aludt. Úgy vettem észre, néha menetelés közben is lehunyta a szemét, s félálomban, gépiesen lökdöste magát előre, a többi után.

E pillanatban futva ért a helyszínre Vindis Mátyás is, s azonnal fölfogta a helyzetet. Életében először emberségesen szólt hozzám, s mindjárt küldött fűtőzni, amit soha azelőtt nem tett meg. Csupán pár évvel volt idősebb nálam, s ma sem tudom megmondani az okát, de valamiért sohasem szívelhetett; talán őt is szerencsétlen, kettétört diákságom irritálta, ki tudhatja. Most azonban, hogy a halál szele meglegyintett, pár pillanatra ő is fölmelegedett irányomban, legalábbis azt mutatta. Ám mintha ezt az elérzékenyülést mindjárt kompenzálnia is kellene valamivel, éktelen káromkodások közepette küldte az öreget a fenébe. Valahol belül azonban éreztem, hogy mindez csak színjáték, mert ezek az egy helyről jött svábok nagyon szolidárisak voltak egymással.

# AZ ELSŐ LEVÉL

A tél derekán a samott-téglagyárba vezényelték brigádunkat. A vegyi kombinát, azaz a műtrágyagyár alig egy hajításnyira volt a lágertól, a téglagyár viszont tíz kilométerre. Emiatt egy jó órával előbb ébresztettek bennünket, és este lett, mire hazaértünk. Fárasztó volt a napi húsz kilométeres gyaloglás, még munkának is elegendő lett volna. Mi azonban dolgozni jártunk ilyen messzire: hordani egész napon át a forró kemencéből a pengő samott-téglát, szépen gúlába rakni, ezret egy csomóba. Nyüvődött a vászonkesztyű, marta a tégla a kezünket. Akkortájt a klubba is alig jártam, vacsora után fáradtan zuhantam az ágyra, s mély álomban vártam a korai ébresztőt.

Olykor meglátogattak a Majoros fiúk, András és Pista. Ők a fűrésztelepen dolgoztak, amelyet a foglyok kiderítetlen okokból csirketelepnek hívtak. Csirke ugyanis nem volt a telepen, annál inkább fűrész, rönkök, deszkahalmaz, és hátul, a kerítés mellett néhány szegényes munkáslakás. Mivel más falumbéli nem volt velem, csak a Majoros fiúknak panaszkodhattam, mennyire fáraszt a hosszú gyaloglás, különösen a hazafelé vezető út.

— Hallottad, hogy lehet haza írni? — terelte el a szót a gyaloglásról Pista. — A brigádosunk mondta, hogy vasárnap kapjuk meg a lapokat.

Ez a hír felvillanyozott. Izgatottan ültem fel az ágyon. Hát éppen ideje, járt át a gondolat. Második éve döglődünk ebben a pokolban, és még hírt sem adhattunk magunkról. A Majoros fiúk nyilván észrevették hirtelen támadt élénkségem.

— No, csak ne nagyon örvendezz előre. Összesen huszonöt szót lehet írni — hűtött le Pista.

— Nem baj — feleltem. — Az is több a semminél. Legalább életjelt adhatunk magunkról.

Aztán elérkezett a vasárnap. A klub zsúfolásig megtelt foglyokkal, mert tinta és toll csak itt volt. De az emberek türelmesen vártak a sorukra.

Jómagam csak a mondandómon töprengtem. Istenem, huszonöt szó! És a tiltások: nem szabad megírni, hol dolgozom, mit dolgozom, semmi olyasmit, ami a lágerra, a munkahelyre vonatkozik. De hát akkor mit írjak? Egyik pillanatban úgy éreztem, nincs is huszonöt szónyi mondanivalóm. Mit tudhatok írni? Jól vagyok, egészséges, dolgozom, nemsokára hazamegyek, mindenkit csókolok, várjanak. Ez talán még tíz szót sem tesz ki. Aztán eszembe jutott az öcsém, bátyám, a félbemaradt iskola. Ha csak ezek iránt érdeklődnék, már tele lenne a lap. Vagy ha az eddigi élményeimről írnék: a vagonról, éhezésről, fagyoskodásról, embertelenségről, és ritka emberség-

ről, a betegségről és halálveszélyről. Eh, badarság, hessentettem el magamtól ezeket a gondolatokat, erről nem is szabad írni, de még beszélni sem fogok róla, ha valamikor hazakerülök.

Végre rám került a sor. Mohón nyúltam a mocskos tollszár után, s kissé remegő kézzel mártottam a lila tintába. Előttem a barna, csomagolópapírszerű kártya. Ráírtam a lágerszámot: 242/7. Majd gyorsan írni kezdtem: „Szeretett, drága Édesanyám!" — Hűha, kaptam észbe, már három szó oda van, és még csak a megszólításnál tartok. Sőt még azt sem fejeztem be, mert ott van bátyám, öcsém, nagyanyám. Eh, ezeket nem lehet külön leírni, morfondíroztam, s odabiggyesztettem: „és a többiek". Hát ez kissé furcsán hangzik. De otthon biztosan kitalálják, hogy ilyen vacak lapocskára nemigen lehet litániát írni.

No de folytassuk: „Jól vagyok, nincs semmi bajom". Majdnem elnevettem magam: hát nekem csakugyan nincs! Törtem a fejem a folytatáson, aztán leírtam: „Ne aggódjanak miattam." Talán ez volt az egyetlen mondat, amelyet magamban jóváhagytam. Ez volt az a mondat, amelyet kezdettől fogva le akartam írni, hogy megnyugtassam szegény anyámat, akinek a deregnyői szögesdrót kerítésen felém hajló könnyes arca minduntalan eszembe jutott, ha megidéztem az otthont. Sajgó sebként égett bennem ez a kép, drága anyámmal esett utolsó találkozásom, enyhén előregörnyedő alakja, amint távolodik a kerítéstől, ahogy görcsösen tartja magát, nehogy feltörjön belőle a zokogás. Ha legalább annyit elérne ez a durva papírra rótt mondat, hogy őt megnyugtatná...

Mélyet sóhajtva írtam a következő mondatot: „Még hárman vagyunk itt falubeliek." Ezt is megnyugtatásnak szántam, vigasztalásul. Hadd tudja meg mama, hogy nem vagyok teljesen egyedül a távoli világban, hogy ismerősök, barátok vannak a közelemben. Aztán gyorsan összeszámoltam, mire is jutottam eddig. Tizennyolc szó. Te jó ég, már csak hét van hátra! Forró hullám árasztott el, agyam lázasan dolgozott. Aztán gyorsan leírtam: „Azonnal válaszoljanak. Mindenkiről írjanak." Huszonkettő. Az utolsó mondatok túlságosan kurtára sikeredtek, de bizonyára megértik. Persze kétségeim maradtak afelől, vajon megértik-e majd otthon, hogy mit is akarok azzal a „mindenkiről" szóval, hogy elsősorban Miklós bátyámról szeretnék hallani, és arról is természetesen, hazaértek-e Balogh Ferencék, mert ez azért bizonyosságot jelentene, hogy talán egyszer mi is...

Most már csak a három utolsó szó maradt hátra. Töprengtem, töprengtem, majd újból nagyot sóhajtva leírtam: „Mindenkit csókolok. Lajos." Leírtam anyám nevét, majd rövid gondolkodás után így címeztem meg: Mokcsakerész, Ung megye, Magyarország. Így hagytam ott, másról nem volt

tudomásom. Bennünket elfelejtettek tájékoztatni az újból eltolt határokról és a megváltozott helységnevekről.

Alig tettem le a tollat, már toltak is le a székről:

— Mozgás, fiú, mozgás, más is akar írni!

Enyhe kábulatban kopogtattam be dr. Raj ajtaján, valamit motyogtam, s letettem lapomat a többihez. A lila tintával írt barna lapocskáról még jókora üres hely nézett vissza rám, mintha csak incselkedett volna: „Hé, fickó, ide még írhattál volna!”

# SZANITÉC LETTEM

Bekövetkezett az, amit a Majoros fiú jósolt. A soron következő orvosi viziten gyengélkedőre, azaz OK-ra írtak. Ez a vizit is sajátos módon zajlott le. Százasával fel kellett sorakoznunk az udvaron, levetkőznünk meztelenre, majd parancsszóra előre kellett lépnünk. Ezután a szovjet és a hadifogoly orvos elvonult a pucér férfiak háta mögött, némelyikünket megtapogatták, s mintha csípni akarnának, ujjuk közé csípték a far izomzatát, hogy mennyire feszes vagy petyhüdt. Akinek a vállára csaptak, és OK-t mondtak hozzá, annak szednie kellett a cókmókját, és oldalra állnia. A vizit végeztével az egészségeseket bezavarták az épületbe, az ókásokat pedig lajstromba vette a lágervezetés ügyeletese.

Csonttá-bőrré aszalódott testem ijesztő lehetett, mert engem azonnal oldalra küldtek. Miután csak mi, gyengélkedők maradtunk az udvaron, a lágerparancsnok hozzánk fordulva megkérdezte:

— Ki tud közületek oroszul?

Hárman léptünk ki. A parancsnok a hadifogoly orvoshoz fordult:

— Válassz, kérlek!

A kissé görnyedt hátú orvos vizsgálódva végignézett rajtunk, majd rám mutatott:

— Ez a fiú jó lesz.

— Hé, fiú, szedd a cókmókodat, kiköltözöl a kórházba. Szanitéc lesz belőled.

Felélénkülve siettem fel a hálóterembe, útközben a pihenés és talán a nagyobb evések reménye kecsegtetett. Néhány perc múlva már az orvos társaságában hagytam el a szögesdrót kaput, s az L alakú épület elülső része felé kanyarodtunk, amelyet nem védett szögesdrót kerítés. Itt, a sarokban volt a kórház, valamint a szovjet lágerparancsnokság irodája, a parancsnok lakása, az őrség laktanyája és konyhája.

A kórház egyetlen tágas kórteremből állt, amelyben odaérkezésemkor mindössze három beteg feküdt. Megfürödtem, tiszta alsó- és felsőruhát kaptam, aztán az orvos röviden közölte velem a szanitéci, azaz ápolói teendőket. Nem volt sok munkám. Kitakarítottam, enni hoztam bentről a betegeknek, s hetente egyszer vizet melegítettem a kórterem melletti fürdőben. Itt fürödtek az őrök is. Ha elvégeztem a munkát, nyugodtan lefekhettem, senki sem zavart fel.

A nagy kórterem egyik sarkában, külön a többitől feküdt egy sápadt arcú festő. Bal kezének két ujja be volt kötve, ezt az orvos naponta átkötötte. A

másik két beteg mindjárt az első este elmondta, hogy az orvos szándékosan késlelteti a festő ujjainak gyógyulását, mert állítólag földiek, sőt jó barátok még hazulról. Természetesen az oroszoknak is festeget, ezért aztán nem bánják, hogy huzamosan elfoglal egy ágyat a kórteremben.

Másnap és a következő napokon láthattam a munkáját is. Oválisan keresztbe fűrészelt nyírfa lapocskákra festegetett erdőrészleteket és egyéb természeti képeket. Ágyban ülve kényelmesen, piszmogva dolgozott. Különösebben nem voltam elragadtatva a munkájától, de a megrendelők ízlésének nyilván megfelelt. Az orvosnak és a festőnek a szovjet parancsnokság konyhájáról hordtam a kosztot, ahol egy Jancsi nevű magyar hadifogoly szakács működött.

Az első két este mindjárt álomba zuhantam, ahogy ledőltem az ágyra. Meggyötört testem vágyta az alvást, mint kiszikkadt föld az esőt. E maratoni alvások után már villanyoltáskor is ébren maradtam egy darabig. Ekkor nemsokára bejött az orvos, leült a festő ágyához, és halkan, ám igen hosszan diskuráltak. A festőt az orvos Jenőnek szólította, az orvos nevére már nem emlékszem. Beszélgetésük folytonosan az otthoni problémák körül forgott.

A kórházban hamarosan összeszedtem magam. Az orvosok elégedettek voltak a munkámmal. Naponta általában egyszer a szovjet orvos is bekukkantott hozzánk, végignézett az ágyakon, a kórtermen, és soha egyetlen rosszalló megjegyzést nem tett. Igaz, többnyire ő is a festő iránt érdeklődött. Elmerülve nézegette a kész és készülő képeket, tört németséggel mondott egyet-mást, nagy néha megnézte a beteg ujjait is, aztán távozott.

Bár ápolóként a kórházba osztottak be, az őrség is igénybe vette a munkámat. Legtöbbször a hálótermük mindig koszos padlóját súroltatták fel velem, vagy beküldtek valamiért a lágerba. Az őrparancsnok barátságosan viselkedett velem, olykor még vállon is veregetett, mondván: „Horoso, horoso, mologyec”*, s békésen elbocsátott. Csupán az egyik kapuőr, aki elég gyakran ivott, okozott gondot. Folyton morgott, ha ott voltam, s apró szitkokat szűrt fogai között. Egy ízben négykézlábra ereszkedve mostam a padlót a hálótermükben. Egyedül voltam bent, tehát ráérősen, komótosan dolgoztam. Egyszer csak nyílt az ajtó, s valaki minden szó nélkül hatalmasat rúgott belém. Féloldalra esve feltekintettem, hát a morgó altiszt állt fölöttem, s káromkodott, hogy minek fogom el az útját. Megszégyenülve húzódtam félre, egész bensőmet elöntötte a tehetetlen düh, de hát mit tehettem? Felugrottam, majd megmerevedve álltam egy darabig, csupán akkor eszméltem, mikor éreztem, hogy a felmosórongyból csurgó szennyes lé áztatja a cipőmet.

* Jól van, jól van, derék fiú vagy.

Néha olyankor is ott dolgoztam, mikor jószerével az egész őrség együtt volt. Meglepődve tapasztaltam, hogy többnyire ők is az evésről, ennivalóról diskurálnak, mintha életüknek egyetlen dolog adna értelmet — az evés.

A betegek ritkán váltogatták egymást. Ha néha behoztak valakit magas lázzal, azt vizes ruhával körülcsavartam, kapott egy-két aszpirint, esetleg hashajtót, s pár nap múlva elhagyhatta a „kórházat". A komolyabb betegeket, akiken veszélyes kórtünetek jelentkeztek, vagy sebészeti beavatkozásra volt szükség, beszállították az igazi kórházba, a városiba.

Szanitéckedésem idején csak egy ízben volt komoly riadalom nálunk. Éjfél lehetett már, amikor nagy lármával felverték az orvost, s természetesen engem is. Megkékült, mozdulatlan foglyot hoztak be a csirketelepről. A fűrésztelepen volt ugyanis a város teherpályaudvara; ide szállították az építkezési anyagot és egyéb árucikkeket. Néha élelmiszert is hoztak ide, de ennek kirakásához bennünket ritkán szólítottak. Ha tehát beállt a tehervagon valamilyen rakománnyal, azonnal riasztották a foglyok egy csoportját a kirakáshoz.

Egy ilyen éjszakai műszakról hozták be a beteget. A fürdőben fektettük le a lócára. Az orvos sietve tapogatta végig felpüffedt hasát. A fiú velem egyidős lehetett.

— Klistélyt! — parancsolta kurtán az orvos.

Kapkodva öntöttem a szappanos langyos vizet a klistélybe, és azonnal hozzáláttam a beöntéshez. Vagy két liter vizet beleönthettem már, mikor a fiú vonaglani kezdett.

— Tovább, tovább! — sürgetett az orvos.

A vonagló test csakhamar rángatózni kezdett. A beteg összepréselt ajkát az orvos óvatosan szétfeszítette, ujjával benyúlt a szájába, mire ez hirtelen öklendezni kezdett.

— Lavórt a fejéhez!

Már tartottam is a horpadt edényt a szerencsétlen szája elé. Hosszas kínlódás, vonaglás után zöld húscafat bukott ki a beteg száján, majd újabb és újabb. Alul pedig lávaszerűen folyt a mocskos lé. Hosszú ideig hányt, kínlódott a fiú, míg végre abbamaradt a rángás, csak habzó szája, eltorzult arca jelezte az átélt gyötrelmet.

— Szicsung szjel, job jivo maty!* — kezdte most magyarázni a háttérben eddig szótlanul figyelő orosz őr. — Pacalt raktak ki a vagonból, de hiába mondtuk nekik mindjárt az elején, nehogy egyenek belőle, mert ettől kaput lesz. Beszélhet ezeknek az ember, mindent felfalnak.

Morgott, szitkozódott, most már kicsit megkönnyebbülve. De mert nem

*Pacalt evett, b... meg az anyját!

kapcsolódtunk be a társalgásba, rágyújtott, s most már csak magában morgott az átkozott hadifoglyokra, akik soha nem fogadnak szót. Többet adhatnátok nekünk enni, gondoltam magamban, de nem szóltam semmit, csöndesen tettem a dolgom, takarítottam a beteg után. Az őr elszívta a cigarettát, s valami köszönésfélét mormolva távozott.

A beteget levetkőztettem, megmostam, és tiszta ingèt húztam rá. Az orvos segítségével betámogattuk a kórterembe, és lefektettük. Mikor már az ágyban volt, akkor kérdezte az orvos a nevét és hogy hová való. A fiú egy erdélyi falu nevét említette, mire a doktor meglepetten kapta fel a fejét:

— Földi, hát nem tudtál vigyázni? Majdnem elpatkoltál. Ha egy kicsit késve hoznak be, többé nemigen ébredtél volna fel. No, most már aludj, minden jó lesz.

Engem utasított, hogy reggel csak teát adjak a betegnek, és mérjem meg a lázát. Aztán odaült a festőhöz, valamit beszélgettek csöndben, majd ez is elhalkult, az orvos nyugovóra tért. Most már csak a beteg vacogása hallatszott, de aztán őt is elnyomta az álom, s nemsokára csupán szaggatott, szabálytalanul ismétlődő horkantásai tanúsították, hogy rövid időre kiszabadult a mindennapok gyötrelmeiből.

# KERTÉSZKÉNT ÉS KONDÁSKÉNT

Negyvenhét tavaszán elbocsátottak a kórházból, de szerencsére a szovjet parancsnokság kertészetébe osztottak be. Egy idősebb hadifogollyal dolgoztam, munkavezetőnk pedig egy öreg ukrán civil volt, aki reggel jött, estefelé hazament. Aludni is kint aludtunk, a melegágyak melletti földkunyhóban. Nekem különösen ez tetszett, hogy kinn lehetünk, nem kell a reggeli sorakozókon és esti számlálásokon ácsorogni. Majdnem szabadnak érezhettük magunkat.

Munkánk a palánták gondozásából állt: gyomlálgattunk, locsolgattunk. Ezenkívül gondját viseltük a gazdaság két disznójának is, amelyeket a kapitány nagy előszeretettel látogatott meg olykor-olykor. A sertésgondozásnak örültünk a leginkább, mert a nekik szánt olajpogácsából és korpából estelente jókora lepényeket sütöttünk a földkunyhó kályháján. Vánkosunk alatt mindig volt pogácsa tartalékban. Természetesen nem feledkeztem meg a Majoros fiúkról sem; ha este bementem a vacsoráért a lágerba, csajkámban vagy a zsebeimben mindig csempésztem nekik a kincsnek számító pogácsából. Hát még mikor az első zöldhagyma kibújt a földből! Isteni eledel volt, ha ezzel ízesíthettük a korpából, olajpogácsa-törmelékből sütött lepényt.

Igen ám, de sok gondot okozott a disznók őrzése. A kapitány parancsára hol egyikünk, hol másikunk hajtotta ki őket a közeli erdőbe dagonyázni. Ugyancsak kellett futkosni a rakoncátlan állatok után, ha megvadultak. A disznó nem olyan szelíd jószág, mint a tehén vagy a ló, melyek értelmesen legelésznek, ha van mit. A disznók turkálnak, turkálnak, majd egyet visítva minden különösebb ok nélkül futni kezdenek.

Egyik meleg tavaszi délután leültem egy vastag fa tövébe. Elégedetten támasztottam a hátam a mohos fakéreghez. Köröttem békés csönd honolt, s én gondolatban visszarepültem a falumba, az Ung partjára, vasútállomásunkra, az Ungvár és Mokcsa közötti naponkénti ingázásra, az udvarunkon álló négy terebélyes eperfára, az elveszett paradicsom tájékára. Szinte nem is észleltem az idő múlását. Egyszer csak mégis eszembe jutottak a disznók, és hirtelen eltűnt a szülőföld, el a jóleső lustálkodás. Idegesen ide-oda pillantgattam, ám a disznóknak nyomuk veszett. Nosza, gyorsan keresésükre indultam. A közelben egy vékony erecske csörgedezett a domboldalról, röfögő társaink szívesen jártak a vizenyős erdei talajhoz turkálni és kéjesen fetrengeni a posványban. Futottam oda, végig az erecske mentén, de cimboráim sehol sem voltak. Most már mind gyorsabban futkároztam

fel-alá, hangosan hívtam őket. Sötétedett már, a további keresés reménytelennek látszott, tehát kénytelen voltam hazatérni. Munkavezetőnk már elment, így csak társamnak mondhattam el a rossz hírt. Erre kapta magát ő is, és most már kettesben indultunk a disznók keresésére. De ahogy indulnánk befelé az erdőbe, mint aki megérezte a bajt, szembejött velünk a kapitány, s mindjárt kérdi is:

— Vi kudá, kudá?*

— Szvinyi utyekali, nyet...** — nyögtem ki kínkeservesen.

— Eh, ti csort, job tvoju maty!*** — érkezett az ingerült válasz, majd még cifrább káromkodásba kezdett. Nyilván kisebb bosszúsága lett volna, ha fordítva történik minden, tehát ha mi ketten vesztünk volna el.

De nem vesztegette az időt. Tüstént bekiabált az őrszobára, s máris jött három katona a segítségünkre. Így hát hatan indultunk a drága jószág keresésére, mert mondanom sem kell, a kapitány is jött velünk. Alig tettünk meg azonban ötszáz métert az erdei úton, szembejött egy civil, valamiféle erdőkerülő, aki kint lakott a családjával az erdőben. Amint meglátott bennünket, rögtön jelentette a kapitánynak, hogy a disznók megvannak, bezárta őket a karámba, nehogy elkóboroljanak.

A kapitány láthatóan megkönnyebbült, de azért befejezésül még megindított egy hosszú káromkodást a címemre, majd utasított bennünket a disznók azonnali hazahozatalára, s a katonákkal együtt visszafordult.

Mi pedig elmentünk a karámhoz, még madzagot is kötöttünk az állatok lábára, mert a sötétség egyre sűrűbb lett, aztán elindultunk hazafelé. A disznóólnál már várt bennünket a kapitány, napraforgó-pogácsát morzsolva kedvencei elé. A disznók röfögve habzsolták a pogácsát, s rá-ráhunyorítottak gazdájukra, mintha köszönni akarnák a jóságát. A kapitány utoljára még nagyobb óvatosságra intett bennünket, most már szelídebb hangon, aztán távozott.

— Hát ezt szerencsésen megúsztad — köpött megvetően munkatársam az egyik disznó hátára, amikor magunkra maradtunk.

— A fene a rohadt dögökbe, csak ezek ne lennének! — adtam ki egyszerre ijedségemet és fáradtságomat.

— Az ám, öcskös, de akkor kinek vételeznénk a pogácsát, a korpát meg a krumplit? — vetette közbe.

---

* Hát ti hová, hová?

** A disznók elszöktek, nincsenek.

*** Ej, te ördögadta, b... meg az anyádat!

# AZ ELSŐ LEVÉL HAZULRÓL

A disznók csöndes röfögéssel turkáltak makk után az avarban. Elgondolkodva ballagtam utánuk, most már egy pillanatra sem vettem le a szememet róluk. Nem akartam még egyszer elveszteni őket. Ám gondolataim másutt jártak. Levél lapult a zsebemben, még tegnap este adta át dr. Raj. Azóta jó néhányszor átolvastam, s most a tartalmán tűnődtem.

Több mint két év óta ez volt az első híradás otthonról. Anyám jól ismert, szabálytalan betűi mennyei örömmel töltöttek el. Jó volt bizonyosságot szerezni arról, hogy valahol számon tartanak, várnak, törődnek kis semmi életemmel, amely itt sokszor fabatkát sem ér. Persze miután az első órák eufóriáján átestem, s higgadtabban mérlegeltem a „mink mindnyájan jól vagyunk" hátterét, felködlött bennem, hogy hasonlókat írtam én is, pedig hej, „de jól voltam akkor"! Különösen az a mondat gondolkodtatott el, hogy „Sanyi mán sokat segít nekem". Hogyhogy csak Sanyi, és mi van Miklós bátyámmal, róla egy szó sincs a levélben. Csak nem...

Igen, ez volt fogságom alatti gyötrődéseim folytonosan visszatérő mozzanata. Vajon mi lett bátyámmal, akiről az utolsó hírt Szinnán kaptam? Azóta pedig de sokat gondoltam rá! Vajon él-e, s ha igen, hol van? 44 nyarán láttam utoljára Sátoraljaújhelyen. Onnan kaptuk az üzenetét, hogy sebesülése után oda helyezték őrszolgálatba. Nyomban egy kölcsönkért biciklire kaptam, s szinte légvonalban, mezei utakon átvágva siettem hozzá. Ott ült a Ronyva patak fahídjának korlátján, egyik kezében pengős ponyvaregénnyel, a másikban meg puskáját tartotta. Azt az örömet... Mindjárt üzent a parancsnokának, aki emberségesen leváltotta, így egész délelőtt együtt voltunk. Délután elkísért egészen Kisújhely végére, ott még hosszan ácsorogtunk, akadozva hol erről, hol arról váltottunk szót. Valahogy nem tudtam elköszönni tőle, mintha éreztem volna, hogy most látjuk egymást utoljára. Ő meg lehorgasztott fejjel állt a bicikli mellett, a biciklicsengőt babrálva. Végül is ő vetett véget a torokszorító ácsorgásnak:

— Menj mán, Lajcsi, mert kisőn van, igyekezned kell...

Sietősen kezet fogtunk, megöleltük egymást. Én a biciklire pattantam, s mint akit üldöznek, veszettül tapostam a pedált. Mikor már hallótávolságon kívül voltam, kitört belőlem az addig visszatartott sírás.

Most tehát ilyeneken gondolkodtam, meg anyám biztatásán, hogy „Isten hamarosan hazavezérel". Aztán egy furcsaságon törtem a fejem. Bár mindjárt a levél kézbevételekor feltűnt az idegen feladó, erre az örömnek abban a pillanatában rá se hederítettem. Csak most kezdtem el gondolkodni azon,

hogy mi is történt valójában. Mert a feladó nem volt más, mint K. Vincze János Rudabányáról, Magyarországról. A talányt még növelte, hogy anyám sorai után volt egy rövid utóirat: „Kedves Sógor! Ezután a leveleidet erre a címre küldjed, én eljuttatom Anyádhoz. K. Vincze János."

Azt tudtam, hogy mi újból visszakerültünk Csehszlovákiához, bár első lapomat még Magyarországra címeztem. De sehogy sem tudtam felfogni, miért kell anyámnak egy magyarországi címre küldeni a levelemet, illetve miért küldi ő a levelét Rudabányán át. Erre a talányra csak otthon kaptam választ. Elterjedt ugyanis otthon a hír — igaz volt, vagy nem, máig sem tudom —, hogy Csehszlovákiából nem lehet hadifoglyoknak levelet küldeni, mert a csehszlovák kormány állítólag kijelentette, hogy neki pedig nincsenek hadifoglyai a Szovjetunióban. Közben anyámék levelezni kezdtek K. Vincze Jánossal, akinek öccse az USA-ban elvette nővéremet. Minderről persze én semmit sem tudtam. Nos, János sógor, aki maga is volt szovjet hadifogságban, adta az ötletet, hogy küldjék csak anyámék oda a nekem szánt levelet, ő majd továbbítja, merthogy Magyarországnak voltak hadifoglyokat érintő kapcsolatai. Ezután tehát ilyen kacskaringós úton váltottunk néhány levelet.

Miklós bátyámról aztán nemsokára megtudtam a szomorú igazságot. A hazai levél után néhány héttel hívatott dr. Raj, és egy különös borítékot nyomott a kezembe, láthatóan felbontás után újból leragasztva egy papírszalaggal. Kurtán hozzátette:

— Kanadából van leveled.

Szinte hihetetlennek tetszett, hogy most hirtelen Kanadából is levelet kaptam. Ám amennyire örültem a levél érkezésének, annyira elszomorított a tartalma. Apám ugyanis mindjárt az elején közölte a tragikus hírt: „Ha mán szegény Miklós bátyád odaveszett a fogságba, legalább te vigyázz magadra. Isten vezéreljen mielőbb haza."

Most értettem meg anyám tapintatos hallgatását Miklósról. A bejárat melletti falnak dőltem, üresen meredtem magam elé, s éreztem, hogy szememből lassan szivárogni kezd a könny. Nem tudom, meddig állhattam így, de senki sem szólt hozzám, vacsoraosztás ideje volt, s ilyenkor mindenki nyüzsgött, lótott-futott, hátha kikajtathatna valamilyen dupla levest vagy egy csipetnyi dohányt.

# ADJUTÁNS VOLTAM

Egyik alkalommal, mikor a disznólegeltetés újból rám esett, fütyörészve ballagtam a két röfögő állat után, ám egyszer csak megrezzent velem szemben a bokor, s egy torzonborz fiú bukkant fel mögüle, koszos konzervdobozt szorongatva a kezében. Ijedten hőköltem hátra. Toprongyos ruhában, kosztól összeragadt hajjal állt előttem, szemét bambán meresztette rám, száját félig nyitva tartotta. Mezítláb volt, földszínű, vastag koszréteg takarta a bőrét.

Első ijedségemet legyűrve közelebb léptem hozzá. A fiú rezzenetlenül állt, és bámult rám. Oroszul kérdeztem tőle, mit csinál itt. Választ azonban nem kaptam. Egészen közel mentem hozzá, s belepillantottam a kezében tartott dobozba. Búzaszemekkel volt tele. Ekkor a búzára mutatva kérdeztem tőle, minek az neki. Ezúttal is néma maradt, csak dobozát jobban magához szorítva hátrált egy lépést.

— Kusaty, da?* — kérdeztem most már határozottabban a pikszise felé mutogatva.

Határozatlan vigyor jelent meg az arcán. Aztán mintha meggondolta volna magát, a dobozba nyúlt, belemarkolt a búzaszemekbe, s búzát markoló kezét az előbbi vigyorral nyújtotta felém. Ingattam a fejem, kezemmel mutattam, sőt mondtam is, hogy nem kell. A fiú erre szájába öntött egy keveset a búzából, s ropogtatni kezdte. Így álltunk még egy darabig, egymást bámulva, de aztán a fiú lehajolt, felemelt valami batyufélét, megfordult, és elballagott az erdő felé.

Másnap elmeséltem ezt a furcsa találkozást az öreg kertésznek. Különösebben nem lepte meg a közlésem, sőt nekem úgy tetszett, mintha tudna is a fiú létezéséről. Majd halkan, hosszú szüneteket tartva elmesélte, hogy mostanság százával kóborolnak hasonló sorsú gyerekek szerte az országban, akik szülők, rokonok nélkül maradtak, s eddig elkerültek minden állami nevelőintézetet. Vadon nőnek fel, kerülik az embereket, némelyikük még beszélni is elfelejtett. És mint aki megelégelte a magyarázkodást, csüggedten hozzátette:

— Vszje eto vojna szgyelala, vojna — bólogatott s mereven maga elé nézett, majd rám pillantva még hozzátette —, i jeszli nyet vojni, ti tyeper doma.**

---

* Enni, igaz-e?

** Mindezt a háború tette, a háború... de ha nincs háború, most otthon vagy.

Csakhamar vége szakadt ennek az édeni állapotnak is. Nagyon megszoktam és megszerettem ezt a létet, a földkunyhó magányát, a palánták locsolását, gyomlálását, az öreg kertész szöszmötölését, irántunk tanúsított emberségét, sőt lassanként a disznók is elviselhetőkké váltak.

A kapitány hivatott magához, s közölte, hogy ezentúl küldönc leszek, ahogy ő fogalmazta oroszul, „adjutant", tehát szárnysegéd. Persze adjutánsságom abból állt, hogy ide-oda küldözgettek, s ezentúl már nemcsak az őrök lakószobáját kellett felmosnom, hanem a parancsnokság irodáit is, amelyekben legtöbbször csak egy erősen rúzsozott ajkú hölgy tevékenykedett. Ő nem szidott meg soha, mint a részeges altiszt, csak merőn bámult, amikor a vizes ronggyal feltöröltem a padlót. Egy ízben kivette a rongyot a kezemből, és hangos magyarázkodás közepette szemléltetően mutatta, hogyan is kell padlót mosni. Én buzgón figyeltem, ám mindvégig úgy éreztem, soha nem sikerült takarítói munkámmal elnyerni a hölgy tetszését.

De hát ez a munka még mindig jobb volt a kintinél, bár most már bejártam aludni a lágerbe. A reggeli eligazítás után én is kivonultam az őrbódéhoz, vártam, hogy valaki elrikkantja magát: „adjutant", s én máris loholtam teljesíteni a parancsot.

Itt kerültem közelebbi kapcsolatba az oroszok szakácsával, Jancsival; a vezetéknevére már nem emlékszem. Állítólag hivatásos szakács volt, ezért is került ilyen bizalmas helyre. Nos, a mi Jancsink a közelállók suttogása szerint az irodakisasszonynak tette a szépet, aki engem oly buzgón és nem minden indulat nélkül oktatott a padlómosásra.

A lágerélet idején a szakácsmesterség a legirigyeltebb foglalkozás, hisz folytonos éhségünk cseppet sem csillapult az idők múlásával. 47 nyarán éppoly pocsékul és keveset főztek, mint 45 februárjában, megérkezésünkkor. A változás talán annyiból állt, hogy a halat egyre ritkábban adagolták, majd teljesen elhagyták. A levesnek mondott meleg vizet most már csalánnal, s ami a legelviselhetetlenebb volt, takarmány- vagy cukorrépalevéllel dúsították. Elégedettek lehettünk, ha káposztalevest kaptunk. E „vitaminokon" kívül úszkált még a lében néhány szem burizs vagy krumpli. Maradt tehát a pár evőkanálnyi burizskása és a napi 40–50 deka kenyér; lényegében ezek tartottak életben. Hihetetlen, hogy ilyen táplálkozás mellett egyáltalán dolgozni is bírtunk. Ismételten hozzá kell azonban fűznöm, hogy a civilek sem éltek sokkal különbül, nem számítva a kivételezett rétegeket. De bepillanthattam rövid időre a parancsnokság konyhájára is. Mit mondjak? A tepsiben sült hasábburgonya olyan eseményszámba ment náluk, mint itthon a legfinomabb ünnepi ebéd. Egy vasárnap krumplit szedni vitték ki lágerunkat, valamelyik távolabbi kolhozba. A foglyok a legnagyobb felügyelet mellett is sütötték a krumplit. Csoportunk néhány ügyes tagja fogott pár

ürgét. Nyomban megnyúzták, kibelezték és nyársra húzva megsütötték őket. A hús utáni kínzó vágyakozás és a kíváncsiság, no meg társaim kínálgatásának hatására én is beleharaptam az ürgecombba, ám undorral kiköptem azonnal, bár éhes voltam. A többiek azonban elfogyasztották az ürgét.

Felnéztem tehát én is újsütetű ismerősömre, a szakácsra, hisz benne az irigyelt szakma reprezentánsára találtam. És Jancsi igen gyakran megkért, hogy felügyeljek a tűzhely körül, amíg ő elugrik a dolga után. Soha egyetlen szóval nem célzott rá, hová is kell elugrania, ám egyszer sem a lágerba ment, hanem valahová a közelbe, az irodák tájékára, ahol a leggyakrabban csak a bárisnya tartózkodott. Szakácsom különben mindig megkínált valamivel, ha csak ketten voltunk a konyhában: hol egy darab zsíros kenyérrel vagy valamilyen ételmaradékkal, amiért én igen becsültem.

Egy ízben is ilyen távozás miatt intett be a konyhába, jelezvén, hogy most neki mennie kell, ügyeljek a hatalmas tepsiben tűzhelyre tett krumplira, amely már jócskán sercegett a zsírban, mikor beléptem.

— Egyél, Lajos — mondta kapkodva —, csak arra nagyon ügyelj, hogy a kapitány felesége észre ne vegyen. Be szokott jönni a konyhába. Meg ne lásson evés közben, mert repülsz!

Én sűrűn bólogattam, és örömmel láttam hozzá a sülő krumplihasábok kavargatásához. Persze hogy nem tudtam ellenállni a csábításnak, ki-kikaptam egy darabot, átadva magam a pirított burgonya káprázatos ízeinek. Közben folytonosan kavargattam a krumpliszeleteket, oda ne égjenek, és figyelmesen pótolgattam a tepsiben támadt réseket, melyeket torkosságom okozott. Annyira elmerültem a sütés és kóstolgatás gyönyörében, hogy észre se vettem, mi történik körülöttem. Váratlanul női hangot hallottam:

— Ggye povar?*

Ijedten nyeltem le az éppen szájamban tartott krumplidarabot, és valami olyasmit hebegtem, hogy a szakács éppen a WC-re ment, vagy talán a lágerba szaladt be. Tűztől piros arcom még színesebb lett a váratlan látogató megjelenésétől, az ijedelemtől, hisz előttem a kapitány felesége állt. Az asszony szótlanul sarkon fordult. Kisvártatva jött Jancsi is, kissé ziláltan, sietve, mint aki érzi, hogy baj van. Lehangoltan számoltam be a történtekről. Ő egy darabig némán bámult rám, majd csöndesen megszólalt:

— No, öregem, akkor mi az éjjelt a dutyiban töltjük.

Nem is kellett sokáig várnunk, egy altiszt jött értünk. A kapunál azonban egy darabig ácsorognunk kellett, mert bent, az őrszobában tanakodtak, ugyanis a karcer éppen tele volt. Aztán úgy döntöttek, hogy a fürdőbe zárnak bennünket. Az altiszt, aki bezárt bennünket, nemsokára visszatért,

* Hol a szakács?

és két pokrócot dobott be nekünk. Volt hát mivel takaróznunk a rideg, betonpadlózatú fürdőben, ahol végignyújtózhattunk a kényelmetlen, keskeny lócán. Úgy látszott, Jancsi másoknak is tett szívességet, nemcsak a bárisnyának, ezért nem kellett dideregnünk az éj folyamán.

A büntetés következményét csupán én éreztem meg. Jancsi reggel visszatért a konyhára főzni, engem viszont kinti munkára osztottak be, mégpedig a csirketelepre. A Majoros fiúk búsan konstatálták, hogy támogatójuk lebukott.

# A CSIRKETELEPEN

A csirketelepnek becézett hatalmas kiterjedésű munkahelyen, a fűrésztelepen dolgozott a brigádom. Majoros András még vigasztalt is: szerencsém, hogy ide kerültem, és nem a téglagyárba. Hosszú rönköket görgettünk a fűrész alá, onnan meg a frissen fölvágott deszkákat a szárítóba, majd a vagonba. Nem volt nehéz munka, viszonylag könnyen telt az idő. Egy ízben civil munkavezetőnk megállt mellettem, kezét vállamra tette, és magyarul kérdezte:

— Te hogy kerültél ide, fiam?

A meglepetéstől először szóhoz sem tudtam jutni. Az, akit napokig orosznak véltem, egyszer csak anyanyelvemen szól hozzám. Zavartan magyaráztam el a történetünket, miszerint 18 évtől 55-ig minden férfit begyűjtöttek és ide cipeltek. Néhány pillanatig némán, tűnődve nézett rám, majd megveregette a vállam, s ezt mondta:

— Na jól van, fiam, majd csak lesz valahogy, dolgozz csak tovább!

Ebédszünetben kíváncsian kérdezgettem Majoros Andrást, hogy is van ez a nacselnyikunkkal. Ő aztán elmondta, hogy valahonnan Erdélyből került ide még a háború előtt. Schwarz nevezetű zsidó ember volt, aki állítólag itt nősült meg, családja is van.

A csirketelepi munkának egyetlen hátránya volt: ha bármikor vagon érkezett a rakodópályára, elsősorban a telepen dolgozókat mozgósították a kirakásához. Egyszer elalvás után minket is felzavartak. Álmosan, mogorván kullogtunk a telepre. Csak akkor élénkültünk meg kissé, mikor megtudtuk, hogy paradicsomot kell kiraknunk. Hatalmas fonott kosarakba raktuk a zöld paradicsomot, amelyet nyilván savanyításra szántak. Természetesen ezt is mohón tömtük magunkba. Amikor már elteltünk, gondolkodni kezdtünk a hazaszállításról is, a tartalékolásról. Igen ám, de táska nem volt nálunk, a zsebünkbe meg nem sok fért. Aztán valakinek eszébe jutott: megkötötte a nadrág alját, s így két keskeny zsákot képezett. Mi is követtük a példáját. Teletömködtük a nadrágot paradicsommal, s ettől úgy mozogtunk, mintha hosszú lovaglás után szálltunk volna le a lóról.

A mértéktelen paradicsomélvezet hamar megbosszulta magát. Az első tünetek már útközben jelentkeztek. Egyre többen és mind gyakrabban gombolták ki nadrágjukat, hogy enyhítsenek a kínzó vizelési ingeren. Éjfél után feküdtünk le, a paradicsomot előzőleg gondosan elrakosgatva. De alighogy bebújtunk a takaró alá, máris menni kellett a bejárathoz, ahol

kettéfűrészelt hordó állt. Ezt a hordót reggel a szolgálatos ókások egy rúdra akasztva elcipelték az udvar végén álló latrinába.

Róttuk tehát a lépcsőket le és fel; nemsokára nyüzsgő, álmos szemű foglyokkal telt meg a lépcsőház. Mikor már talán ötödször kellett lemennem, gondoltam egyet, mérgesen felkaptam a pokrócot, és irány a fürdő, bevonultam oda. Ez egyébként éjjel is nyitva állt, hacsak valamilyen okból be nem csukta az ügyeletes. „Aludtam én már itt" — gondoltam dühösen, majd csak kibírom reggelig. Ledobtam a pokrócot a lócára, és lefeküdtem. A párás félhomályban akkor észleltem, hogy már mások is alszanak itt brigádunk tagjai közül. Ha vizelnünk kellett, csak odamentünk a lefolyó rácsához. Érdekes, hogy amint lent elvégeztem a dolgom és lefeküdtem, reggelig nem kellett többé felkelnem. A fürdőben aznap fürödtek, s a meleg pára nyilván jótékonyan hatott meggyötört szervezetünkre.

Reggel gyűrötten, káromkodva gyülekezett a brigádom. A hazahozott paradicsomot előzőleg nagylelkűen szétosztottuk a hálóteremben. Csodálkoztak is a többiek ezen a hirtelen támadt jótékonyságon.

# HAZATÉRÉSI REMÉNYEK

Már 47 augusztusában jártunk, amikor híre jött, hogy a magyar hadifoglyokat hazaszállítják. Leírhatatlan öröm támadt. Egész éjjel senki sem aludt, a magyarországi hadifoglyok fürödtek, borotválkoztak, mindegyikük készülődött haza. Mi, civilként és csehszlovákiai magyarként ide került foglyok elszontyolodva figyeltük a mámoros készülődést. Gubbasztva ültem a két Majoros fiúval, és csöndesen, búbánatosan váltottunk olykor néhány szót.

— Fiúk, én megszökök innet — szólt váratlanul a kisebbik Majoros fiú, Pista.

— Megbolondultál! — ijedt meg a bátyja. — A városon sem jutnál túl, visszahoznának. Nem emlíkszel a jenakijevói szökevínyekre?

És megint megtárgyaltuk, hogy mindjárt Jenakijevóba érkezésünk elején, amikor már munkába jártunk, megszökött az egyik környékbeli civil. Elfogták, és mikor hazatértünk a munkából, a szerencsétlen ember véresre verve, kékre fagyva, megkötözve gubbasztott a bejárat melletti, földbe ásott karcer mellett, nekünk pedig hangos szóval mutogatták őreink a megkínzott páriát, hogy íme, így jár mindenki, aki szökni próbál. Máig fölsajog bennem minden, ha ezt a képet magam elé idézem. De felemlítette András azt is, amikor a hazatérők egy lelőtt német hadifoglyot láthattak, akinek a mellén tábla volt magyar és német felirattal: „Így jár, aki szökni mer." Én ezt nem láttam, mert akkor gyengélkedőn voltam, vagy éjjeli műszakra jártam.

Pista tehát lemondott a szökésről, s most már azt latolgattuk, vajon minden magyar hadifoglyot hazavisznek-e? András úgy tudta, hogy nem mindet. Maradnak az egykori tábori csendőrök, meg mások is, de nem tudta, mi okból. A tisztekről úgy tudta, hogy őket más lágerba szállítják át.

— Ott majd nem lesz csicskásuk — szólt közbe Pista mogorván. — A tiszt urak még itt is játszották az urat, a fene beléjük.

— Hát ez csakugyan furcsa — mondtam kisvártatva. — 45 nyarán azért nem vittek bennünket haza, mert magyarnak vallottuk magunkat. Most meg csak a magyarországiakat viszik. Hazátlan bitangok lettünk, akiket senki sem vállal. Mama még a levelét is a sógoromon keresztül küldte, mert azt sem lehet onnan egyenesen ideküldeni.

Mikor reggel csajkánkat zörgetve az étterembe nyomakodtunk, a hazaindulók már kis batyujukkal, új fatalpú cipőben a sorakozóhely betonján kopogtak. Mire a híg löttyöt felhörpintettük, és újból az udvarra kerültünk,

a boldog távozók ötös oszlopban, vidám nótaszóval a kapun kívül meneteltek.

A magyarországi hadifoglyok nagy részének távoztával átrendezték a brigádokat. Az enyémet egy közeli kőbányába irányították. Talán tizenöten lehettünk, a többiek távoztának hatására mindannyian megkeseredett emberek, akik lassan mindenre és mindenkire néma gyűlölettel tekintettek.

Éles vasrudak és csákányok voltak a szerszámaink, azokkal kellett a terméskövet kitermelnünk, s utána szabályos alakzatba raknunk, hogy köbtartalma könnyen lemérhető legyen. Nehéz munka volt, mi azonban nem nagyon öltük magunkat a norma teljesítéséért. Két-három embert mindig kiküldtünk valami élelmet felhajtani. Ezek bebarangolták az erdő környékét, ám legtöbbször csak takarmány- vagy cukorrépával tértek meg. De megsütve ez is nagyon ízlett. Kőbányánk közelében szinte mindig égett a tűz, bár a fűtőzés még nem volt indokolt, hisz jócskán sütött a nap. Az őrök azonban semmit sem szóltak, legtöbbször kiérkezésünk után eloldalogtak a település széle felé, a konvojra bízván bennünket. Igen, Novaja Gorlovkán az volt az újdonság, hogy megbízható hadifoglyokból konvojokat, kísérőket neveztek ki minden brigád mellé, akik olykor egyedül is kivezették munkára a csoportjukat. Karjukon fehér karszalagot viseltek, amelyen jól olvasható betűkkel díszelgett a konvoj fölirat. A szovjet fegyveres őr ezután kevesebb lett, alig avatkozott be a brigádok életébe, sőt fokozatosan el is maradoztak egyes brigádok mellől. A felelősség teljes mértékben a konvojokra hárult.

Nekem különösen a sült cukorrépa ízlett. Apró szeletekre vagdalva harapdáltam, és olyan élvezettel fogyasztottam, mint valami különleges gyümölcsöt. Természetesen nyersen is megettük a répát, ha éppen nem volt tűz, mert cseperészett az eső.

Most már németek is dolgoztak a brigádban. Ők még nyár elején érkeztek a táborba, még mindig jól felszerelve, kitűnő pokrócokkal, pótalsóneműkkel ellátva. Addig külön brigádokban dolgoztak, ám a magyarországi hadifoglyok távozása után összekeverték őket velünk, lemaradt magyarokkal. De érkeztek német hadifoglyok a magyarországiak távozta után is. A láger képe egyszerre megváltozott. Addig magyar hadifogolytábor volt, a parancsnokoktól kezdve a konyha személyzetéig mindenütt magyarok voltak. Helyükre most németek kerültek. Nem sok jót reméltünk ettől a változástól.

A nyár lassan múlóban volt, a tűznél, melyet tőből kivágott akácfákkal tápláltunk, most már egyre gyakrabban melengettük a nyirkos kőtől gémberedő ujjainkat. Egyik délután a lágerkapu előtt megállítottak bennünket. Sokáig várakoztattak, majd a németeket beengedték, mi azonban tovább

várakoztunk. Aztán mi, magyarok is bemehettünk, de az udvar közepén, a sorakozóhelyen újra megállítottak bennünket. Ötösével újra fel kellett sorakoznunk, majd parancsot kaptunk meztelenre vetkőzni. Egy idegen katonaorvos és három tiszt jelent meg az udvaron.

Az első sor parancsra előrelépett, s az orvos és a tisztek elsétáltak a sor mögött. Akinek a lapockájára csaptak, annak a kapuhoz kellett állnia. Engem is oda küldtek.

A lágeri „távirda" gyorsan működött, s hamarosan megtudtuk, hogy a szomszéd város fogolytáborából egy transzport indul haza, s van két üres vagonuk, tehát százötven foglyot innen is elszállítanak, hogy kiegészüljön a transzport. Érthető, hogy erre a hírre féktelenül dobogni kezdett a szívem. Hát mégis lehetséges? Mégis van hazatérés?

Miután a tisztek befejezték a válogatást, a többieket felzavarták az épületbe, bennünket pedig a fürdőbe irányítottak. Már éppen a tiszta ruhát és az új fatalpú cipőt húzgáltuk magunkra, amikor küldönc jött, hogy azonnal sorakozó az udvaron. Balsejtelmekkel indultam el. Az udvaron már várt bennünket a hír: az imént futár érkezett, hogy egy vagonnal kevesebb van, a kiválasztottak fele tehát marad. Időnk sem maradt a latolgatásra, újból sorakoznunk kellett, levetkőzni, és a ruhát magunk elé rakni, mint az első válogatáskor. Megismétlődött az előbbi vizsga, csak most sokkal lassabban folyt. Ezúttal azok kerültek oldalra, akiknek több húst találtak a csontvázán.

Mikor hozzám értek, éreztem, hogy a szívem megáll, és forró hullám önt el. Lélegzetemet visszafogva figyeltem. De nem álltak mögöttem sokáig. Az orvos belemarkolt a faromba, majd a lapockámra csapott és mondta:

— Igyi!

Bódultan támolyogtam a kapu felé, motyómat görcsösen magamhoz szorítva. A karcer előtti kis téren már kuporogtak vagy harmincan. Egyesek csöndesen sírdogáltak, némelyikük fojtott csuklással zokogott, mások káromkodtak, a többség azonban üveges szemmel némán meredt maga elé. Én is ezekhez tartoztam. Nagy-nagy ürességet éreztem belül, semmire sem tudtam gondolni, csak némán, száraz szemmel bámultam magam elé.

Mellettem egy idősebb bodrogközi fogoly ült. Ült, csak ült, majd nagyot sóhajtva lassú mozdulattal újságpapírt kotort elő a zsebéből, mahorkát öntött bele, megsodorta, és szöszmötölve rágyújtott. Mélyet szippantott, kissé becsípte a szemét, ám mintha megélénkült volna. A mahorka füstje kegyetlenül ingerelte orromat, szememet, s az „öregre" tekintettem. Ő is rám nézett.

— Rágyújtol?

— Nem dohányzom.

— Nem baj, csak gyújts rá, meglátod, mindjárt jobb lesz.

És már vette a papírt, sodorta a cigarettát és nyújtotta felém:

— Fogd, gyújtsd meg! Biztosan megkönnyebbülsz.

Gépiesen nyúltam a felkínált cigaretta után, számba vettem, s nyújtottam társam parázsló cigarettája felé. Szippantottam egyet, de rögtön fuldokló köhögésbe kezdtem.

— Lassan szívd, nem kell egyszerre magadba engedni a füstöt.

Engedelmesen, aprókat pöfékelve szívtam tovább a méregerős mahorka füstjét. Gyomrom émelyegni kezdett, de hősiesen végigszívtam, s mintha kissé elkábultam volna, most már nem sajgott belül annyira, mint az első percekben. Az „öreg" apáskodva nézett rám, aztán meleg hangon megszólalt:

— Ne búsulj, fiú, egyszer mi is hazamegyünk.

A helyén maradt hetvenöt ember rövid időn belül elhagyta a tábort. Mi, lemaradottak megszégyenülten, bánatosan kóvályogtunk egészen sötétedésig a fürdő és a latrina körül, nemigen vágyakoztunk a hálóterembe. Azon az estén még ötször gyújtottam rá, vágyakoztam valami bódítószer után. Mikor végre felmentem, már a Majoros fiúk is aludtak, nem kellett velük szót váltanom.

# HADIFOGOLYBÓL CIVIL FOGOLY LETTEM

A tél még mindig Novaja Gorlovkában ért bennünket. A brigádok átrendezése során az építkezésre kerültem. A nyáron tető alá hozott épületekben közfalakat húztunk, padlóztunk, vakoltunk.

Másodszor kaptam hazulról levelet. Ezúttal is rajta volt K. Vincze János utóirata: „Én is voltam ott, ahol te vagy, tudom, hogy éltek." Az otthoniak semmi különösebbet nem írtak, csupán annyit, hogy jól vannak, várnak, meg hogy Ferenc bátyád sokat beszél rólad, és hogy vigyázzak magamra.

Szegény mama, ha tudta volna, hogy egész ottlétünk csupán e körül forgott: mindenki igyekezett vigyázni magára, megtömni a hasát, lehetőleg lazsálni a munkahelyen, ha az őr nincs a közelben. A foglyok között egyébként is ez a szólás járta: „Amilyen a fizetség, olyan a munka."

Igaz, a teljesítmények jutalmazását már régebben bevezették, a brigádok normateljesítését számon tartották, és a túlteljesítést pótadag kenyérrel jutalmazták. Igen ám, de a normateljesítést mi nehezen tudtuk ellenőrizni. A műhelyekben dolgozók általában magasan túlteljesítették a normát, s valóban hozzájutottak a néhány dekányi többletkenyérhez. Nekik egyébként is jól ment. Kisebb-nagyobb szívességeket tettek a műhelyvezetőknek, ezért engedték őket fusizni, és a civilektől is kaptak valamit az elkészített tárgyak fejében. De árulták ezeket bent, a lágerban is. Krómnikkelből készült, tetszetősen megmunkált kést, kanalat és egyebet. Ők azonban sokkal kevesebben voltak, mint mi, a szürke többség, az egyszerű segédmunkások.

A lágerélet nagyon elszürkült, mióta a magyarországi hadifoglyok zöme hazament, mert távoztak azok is, akik önfeláldozó munkájukkal színt vittek a pokolian egyhangú lágeréletbe. Az élelemszerzésen túl nekem most már a dohányzás is gondot okozott. Az emlékezetes nap óta ugyanis rászoktam a cigarettára. Dohányporciómat korábban vagy Majoros Andrásnak adtam, aki kisebb-nagyobb szívességgel honorálta, vagy pedig eladtam. Egyelőre elég volt az az adag, amit kaptunk, de leszokni nem állt szándékomban. Úgy éreztem, mintha a beszívott füst egyszersmind az éhséget is csillapítaná.

A tél minden különösebb esemény nélkül telt. Írtam közben néhány lapot. Érvényben volt még a huszonöt szavas korlátozás, de ezzel már senki sem törődött, annyit írtunk, amennyi ráfért a lapra. Hazulról viszont nemigen érkezett válasz.

Nehezen vártuk a tavaszt, bár pufajkánk volt, s akkorra már kopottas posztósapkát is kaptunk, amely elnyűtt volt ugyan, de tartotta a meleget.

Reggelente mégis dideregve sorakoztunk, és kint, a munkahelyen is fagyoskodtunk, mert az üresen tátongó ablak- és ajtónyílásokon szabadon nyargalászott a szél. Aztán hirtelen, minden átmenet nélkül nyár lett, májusi nyár; a nálunk megszokott tavasz ismét elmaradt.

1948 egyik május délelőttjén éppen az üres malteros taligán üldögéltem, és fújtam a füstöt, amikor futár jött, s a lágerba szólította a foglyokat. Sietve dobáltunk szerszámot, taligát a sarokba, s pillanatokon belül menetkészen álltunk. Egy ilyen rendkívüli hazahívás sok mindent jelenthetett. Sose lehet tudni! Hátha éppen most!

A láger előtt két üres, rozoga teherautó várakozott. Kíváncsian meresztgettük szemünket a járművekre. Vajon mit akarhatnak velünk? Nemsokára kiderült ez is. Fürdőbe irányították azokat, akiknek nevét a lágerügyeletes felolvasta. Olvastak engem is, s láttam, hogy köztünk van a két Majoros fiú, valamint azok a környékbeliek, akikkel együtt tettük meg az utat Szinnáról, illetve Szamborból idáig.

Megfürödtünk, megborotválkoztunk, és tiszta ruhát kaptunk. Le kellett hoznunk motyónkat a hálóteremből, és máris a kapun kívül álltunk. Ott egy idegen tiszt vett át bennünket, aki mindnyájunkat felparancsolt a várakozó teherautókra. Mindjárt feltűnt, hogy fegyveres őr nincs a tiszt társaságában.

Hosszan tanakodtunk, latolgattuk a ránk váró úti célt, miután tapasztaltuk, hogy csupa olyan ember ül az autókon, akiket otthonról, civilként hoztak fogságba. Aztán elindultak a teherautók, mi pedig izgatottan vitatkoztunk. Szinte észre se vettük, egy forgalmas városba értünk, amelynek utcáján éppen egy villamos haladt végig. A főutcáról elhanyagolt park felé tértünk le, amelynek szélén palánkkal körülvett, omladozó vakolatú épület állt. Itt kötöttünk ki. Észrevettük, hogy a palánk tetején három szál szögesdrót húzódik, ám a kerítés négy sarkából hiányoznak az oszlopokon álló őrbódék a belőlük fenyegetően kifelé meredő fegyverrel.

— Ezek civil lágerba hoztak bennünket — állapították meg társaim.

Tudtuk, hogy léteznek ilyenek, a kitelepített, illetve elhurcolt svábok, szászok részére. Együtt voltak bennük férfiak, nők. Már Jenakijevóban láttuk őket néhanapján, bár a közelükben nem dolgoztunk. Értesültünk viszont arról, hogy a dunántúli és a bánáti svábokat, az erdélyi szászokat ilyenekbe hurcolták, de csak a fiatalját. Talán 18 évestől 40 vagy 45 évesig. Ilyesmire szokták mondani, hogy csöbörből vödörbe kerültünk.

Az udvaron egy fiatalember fogadott bennünket. Tört magyarsággal közölte, hogy ő a tábor vezetője, s elmagyarázta a tábor rendjét, majd röviden azt is, mi vár ránk. A különös az volt, hogy mielőtt beszélni kezdett volna, bemutatkozott, amihez addig nem szoktunk hozzá.

Az újonnan érkezetteket az emelet középső részén, mindjárt a lépcsőházzal szemben helyezték el egy tágas teremben, amely emeletes ágyakkal volt tele. Mint később megtudtuk, az épület valamikor a város művelődési háza volt, a mi hálótermünk meg alighanem a színházterem. A várost, ahová érkeztünk, Gorlovkának hívták. A kisebb termekben laktak a régi lakók, a földszinten meg a nők.

Közeledett a dél, s mi szimatolni kezdtünk a konyha után. Ekkor újra az udvarra szólítottak bennünket, és a vezető, ma már csak a keresztnevére emlékszem, Rudinak hívták, közölte, hogy itt úgy fogunk dolgozni, mint az orosz civilek, tehát fizetésért. A megkeresett pénzből természetesen élelmet, ruhát és lábbelit kell vennünk, azaz önellátók leszünk. Egyelőre kapunk előleget, amit majd levonnak a fizetésünkből. Aztán talont, azaz ebédjegyet adott, és elsétált velünk a városba, abba az üzemi konyhába, ahol majd étkezhetünk. Közölte velünk, hogy otthon, a táborban is főzhetünk, van rá mód, meg a mosásra is.

A legkülönösebb az volt, hogy szabadon járkálhattunk a városban. Alig tudtuk elhinni, hogy nem vigyáz ránk sem őr, sem konvoj. Olykor meg-megálltunk bámészkodni egy-egy kirakat előtt, amelyben sok látnivaló ugyan nem volt, de a tény, hogy szabadon bámészkodhatunk, lenyűgözött bennünket.

# FÉLIG CIVILBEN, FÉLIG FOGOLYKÉNT

Újszerű életmódot kezdtünk. Szabadon járhattunk ki a táborból, senki nem kísérgetett bennünket többé. Itt is volt ugyan őrbódé, amelyben egy civil ruhás férfi szolgált, de távozásunkkor vagy jövetelünkkor ki se jött, csak a fülke kis ablakán kukkantott ki ránk. Mégis foglyok maradtunk, mert kénytelenek voltunk ott tartózkodni: különben is pénz, papírok és kellő orosz tudás nélkül hová mehettünk volna? Rebesgették, hogy országszerte szigorú ellenőrzés folyik, falvak, városok előtt fegyveres milicisták ellenőrzik az utazókat, sőt a vonatokon is minduntalan razziáznak.

Esténként olykor itt is volt számlálás, de ez sokkal fesztelenebbül zajlott le, mint a hadifogolytáborokban. Rudi összeszámolta a népet, ilyenkor kijött a bódéból a szovjet rendész, sőt olykor valamelyik tiszt is megjelent, egyeztették a papírokat, s ha volt valami közlendőjük a számunkra, azt elmondták, legtöbbször maga Rudi, magyarul és németül.

Nemsokára azt is kiderítettük, hogy a palánkkerítés hátsó részén a fákkal sűrűn beültetett park felé mely deszkák mozgathatók könnyen. Ha tehát valakinek sötétedés után akad dolga, ezen a résen könnyen ki- és bejuthat.

Másnap már munkába is álltunk. Engem ácsbrigádba osztottak be, hárman alkottunk egy brigádot. Rajtam kívül Sánta Jani bácsi volt benne Kaposról meg egy erdélyi fiú, talán Kolozsvárinak hívták. Őt is civilként hozták el, s végigjárta velünk az utat Szambortól Gorlovkáig. Én lettem a brigadéros, mert csak én tudtam valamelyest oroszul. Az ácsmunkához hármunk közül egyedül Sánta Jani bácsi értett, így lényegében ő irányította a munkát, bár a teendőket én beszéltem meg az orosz munkavezetővel. Majoros Andrást más brigádba tették, öccsét, Pistát meg nemsokára kivitték egy kolhozba tizedmagával. Ő onnan is került haza, valamivel korábban, mint mi.

Egy szétlőtt orvosi rendelőnek, poliklinikának az újjáépítésén dolgoztunk. Munkánk nem volt nehéz, itt azonban már csipkedni kellett magunkat, mert fizetésért dolgoztunk. Igaz, a teljesítményelszámolásba éppen úgy nem volt betekintésünk, mint azelőtt, szóval úgy és akkor csaphattak be minket, ahogy és amikor akartak. Tény, hogy a kevés előlegen kívül fizetésosztáskor alig kaptunk pár rubelt. És ez az állapot tartott mindvégig, egész ottlétem alatt, még akkor is, amikor a hasonló munkát végző oroszok lényegesen többet kaptak, mint mi. Az sem volt valami sok, ám igazságtalanul nagy volt a differencia.

Ácsmunkánk eleinte abból állt, hogy állásokat készítettünk stukatúrozó szász és sváb lányoknak, asszonyoknak. Ezek legtöbbjét megtanították a kőművesmunkára, mert ebből a szakmából mutatkozott a legnagyobb hiány az egész Don-medencében. Kiváló munkások lettek, sokkal pontosabban és gyorsabban dolgoztak, mint a civilek. Teljesítményük vetekedett a férfiakéval, sőt helyenként többet teljesítettek, mint azok. Főleg a benti vakolást végeztették velük. Rövidesen megtudtuk tőlük, hogy többségükben a romániai Bánságból jöttek, de voltak közöttük szászok és dunántúli svábok is. Egymás között szinte érthetetlen tájszólásban beszéltek, de jól ismerték a német köznyelvet is.

Ácsolgattuk tehát az állásokat, ami nem igényelt különösebb szakértelmet, hiszen az udvaron egykettőre összeszögeztünk néhány bakot, bevittük, ezekre meg deszkát raktunk, s kész is volt az állás. A külső falhoz valamivel bonyolultabb volt az állásképzítés, ám csakhamar ennek is megtanultuk a fortélyát, hisz faanyag volt elegendő, bár akkortájt kezdett divatba jönni a vascsövekből összeállítható konstrukció, amit csak össze kellett csavaroznunk. A legtöbb közfalat is deszkából készítettük: a deszkát nád híján vékony lécekkel szegeztük tele, utána a stukatúrozók bevakolták. Közfalnak tehát alig használtak téglát, úgy látszik, faanyaguk több volt.

Munka közben a lányok sokat vihorásztak, társalgást kezdeményeztek velünk, bár hármunk közül csupán én tudtam velük értekezni.

Az első szombat este már lefeküdtem, s hamarosan el is nyomott az álom, amikor arra ébredtem, hogy a közelemben zene szól. Felébredek, hát látom, hogy a terem sarkában ott áll a parancsnokunk, Rudi, harmonikával a kezében, s néhány pár már táncol is a terem közepén. Lassan benépesült a hálótermünk, és zsivajgó, zenés bálteremmé alakult át. A lányok, asszonyok kicsinosítva, ünneplő ruhában, a férfiak is megmosdva, szépen megfésülködve, ilyen-olyan öltönyben feszítettek a nők mellett. A harmonika éppen egy pattogó foxtrottot játszott, és a párok vidáman, a dal szövegét németül énekelve forogtak körbe a hatalmas teremben.

Felültem az ágyamban és álmosan bámultam a táncosokat. Különös, új látvány tárult elém, mintha hirtelen a mesék világába kerültem volna. Itt, fogságban, annyi nyomor és gyötrelem után zene és tánc? És lányok színes ruhában? Hát ilyen is van még?

Mindjárt meg is tudtuk, hogy hetente kétszer-háromszor tartanak táncmulatságot, rendszerint a mi nagy hálótermünkben, de meleg nyári estéken az udvaron is. Rudi, akiről egyébként kiderült, hogy civilben tanító, szolgáltatta a zenét kitűnő tangóharmonikáján; olykor mások is segítettek neki a zenélésben. Ha nagy néha kedve szottyant a táncra, odanyomta a harmonikát egyik földijének, aki ugyan kisebb tehetséggel játszott, de szintén értett

a zenéhez. Volt a tábori zenekarnak hegedűje is, sőt még valamiféle klarinétja is.

Folyt tehát a vidám mulatság, mintha valahol Erdély egyik szász vagy Bánát valamelyik sváb falujában lennénk, mi pedig tágra nyílt szemmel bámultuk a forgó párokat. Az egyik szünetben odajött ágyamhoz a vakoló lányok legvidámabbja — ő egyébként berlini volt, s hogy hogyan került ide, soha nem tudtam meg —, és kezdett kapacitálni, hogy keljek fel, és menjek vele táncolni. A nyomaték kedvéért még a kezemet is megfogta, és megpróbált kihúzni az ágyból. Én azonban váltig hajtogattam, hogy nem tudok táncolni. Végül is az ágyban maradtam, de aludni már nem tudtam. Körülbelül éjfélig folyt a tánc, utána a férfiak rendet raktak a teremben, a nők pedig felszabadult nevetgélés és sűrű gute nachtozás közben távoztak; némelyiket alkalmi vagy állandó gavallérja kísérte. Sokáig nem jött álom a szememre, nyugtalanul forgolódtam az ágyban.

Visszaemlékeztem a tánciskolában nyújtott ügyetlen teljesítményemre, főleg rettentő zavaromra, amit a puha lánytest idézett elő. Emlékszem, egy dundi kislány lett a partnerem a próbabálon, aki magától értetődően hozzám simult a tangó bódító ritmusában, s ennek következtében bennem furcsa bizsergés indult el, s megszégyenülve észleltem, hogy nadrágom elejét feszíti nyiladozó férfiasságom. Tánc közben óhatatlanul a lány combjához értem, amitől még nagyobb zavarba jöttem, s próbáltam hátsó felemet diszkréten távol tartani a lánykától. Ám a kislány látszólag oda se figyelt, párás szemmel nézett rám, halkan dúdolta a táncdal szövegét, s mintha csak szándékosan tenné, húzódozásomat érezve még jobban rám tapadt. Leírhatatlan élmény volt: egyszerre vonzott és taszított a lánytest közelsége, de azért a tánc végeztével nagyot lélegeztem, s hosszabb szünetre távoztam a Gutmann-kocsma terméből.

Ez jutott akkor eszembe álmatlan forgolódásomban, meg az, hogy a próbabál után többé egyetlen bálban sem voltam, csupán két-három lakodalomban, amelyek közül csak az utolsóra emlékeztem, a Krajnyik Janiéra, amikor tizenhét éves lehettem, és egy harmadik-negyedik faluból odavetődött diáklány volt a nyoszolyólányom. Vele is mennyire félszegen társalogtam, magázódtunk, és fenemód pallérozottan beszélgettünk mindvégig. Aztán nagyobb legények kezdték táncba hordani, én még táncoltam egyet-kettőt, majd kedvetlenül hazamentem. Vajon mi lett a dundi lánykából és az ismeretlen matrózblúzos diáklányból? Lehet, hogy azóta már mindketten férjhez mentek. Igen, ez könnyen lehetséges, én viszont még mindig itt „legénykedem" Gorlovkában, gondoltam keserűen. Végre is győzött a természet, lassan elnyomott az álom. Reggel karikás szemmel, álmosan

ébredtem, s próbáltam elhessegetni az éjszakai keserédes emlékfoszlányok maradványait.

A következő napokban a stukatúrozó lányok tréfálkozásának céltáblájává váltam. Csípős megjegyzéseket tettek rám, hangosan nevetgéltek, és sűrűn kérdezgették:

— Mikor fogsz táncolni, kis brigadéros? Jössz-e velem táncolni szombaton? Te csakugyan nem tudsz táncolni? Te még nem udvaroltál lányoknak? — Efféléket vihogtak össze, s én szégyenlősen húzódtam el közelükből.

A lányok a szünetekben olykor az állásokon is táncra perdültek. Párosával összefogózkodtak, dalolni kezdtek valamilyen táncdalt, s úgy nadrágban, malterosan, még az arcuk is csupa malterfolt, ropták a táncot a csúszós, egyenetlen, enyhén hajladozó állásdeszkákon. Nem fogott ki rajtuk a fogság pokoli gyötrelme, ezernyi megpróbáltatása, még itt, száműzetésükben, megszégyenítésük színhelyén is próbáltak nők maradni; kedvesek, vidámak, férfiember szívét megdobogtatók.

Kapacitáltak a lányok aztán eleget, hogy így, hogy úgy, ők megtanítanak engem táncolni, ne szégyelljem, nincs abban semmi szégyellnivaló, ha valaki tanul valamit. Addig-addig győzködtek, míg végül engedtem a csábításnak, s ott álltam az álláson összefogódzva ama vidám berlini lánnyal, aki első ízben hívott a táncba. Hihetetlenül könnyen táncolt, ringó csípője akár derékszögben képes volt elhajolni — ezt majd később tapasztalhattam a „parketton", amikor már magam is gyakorlott táncos lettem. Egyelőre azonban buzgón magyarázta a lépéseket, a többiek pedig énekelték a táncdalt. Nagyon komolyan vették az oktatást, nem nevettek ki, s ez volt a szerencse, mert ha akkor valamelyik vihogni kezdett volna első botladozásomon, valószínűleg leugrottam volna az állásról, és soha többé a táncolók felé sem nézek.

Igen, a civil lágerben eleinte még a kopaszságunkat is szégyelltük, mert előzőleg mint hadifoglyokat kopaszra nyírtak minket. A szász és sváb férfiak hazai hajviseletben díszelegtek, mi viszont úgy festettünk közöttük az első napon, mintha börtönből szabadultunk volna. Meg aztán a nőktől való hosszas távollét is feszélyezett bennünket valamelyest. Ám lehetséges, hogy a nálam idősebbeket nem annyira. Majoros András pár hét múlva már élénken társalgott az egyik szász hölggyel. Jobb híján oroszul beszéltek egymással, már amennyire szókincsük engedte. András persze azt vallotta, hogy nem kell a nőknél a sok duma, a cselekvés a fontos. Hát ő nyilván jobban tudta, négy évvel volt idősebb nálam.

Ezután mind sűrűbben gyakoroltam a táncot a vidám lányokkal. Sánta bácsi nagyokat hümmögött, de hát én voltam a brigadéros, és szemet hunytam, ha Jani bácsi itt-ott magával vitt valamit a vételezett anyagból, s

példáját én is követtem. Most azonban minden figyelmemet a lányok kötötték le. Érthető tehát, ha első fizetésemből, azaz az előlegből egy zöld kockás inget vettem, később meg a bazárban egy nadrágot és vászon félcipőt. Most már aztán nekem is módom volt munka után civilbe öltözni. Lassan a hajam is nőtt, s amikor a tábor borbélya először nyírt meg „civilesen", hosszan nézegettem magam egy törött tükördarabban, talán először fogságba esésem óta.

# LOHOLÁS MELLÉKKERESET UTÁN

Aztán végre rászántam magam a lágerbeli mulatságok látogatására. Felváltva táncoltam a lányokkal a stukatúrozók brigádjából. Azok a nők, akiknek nem jutott férfi táncos, egymással táncoltak. Később kint, az orosz-ukrán civileknél is láttam, hogy a táncban a nők egymással alkotnak párokat. Rám ez mindvégig furcsán hatott, mert ilyen látványban otthon nem volt részem. Csak kislánykák táncoltak egymással.

Majoros Andrással is megbeszéltük az új eseményeket, benyomásokat. Bár nem tudott németül, sokkal tájékozottabbnak mutatkozott az új lágeréletben, mint én. Igaz, a bánáti és dunántúli svábok tudtak magyarul is, tehát társaloghatott velük anyanyelvén. Óva intett engem egyebek között egy nagydarab szász lánytól, akivel elég sűrűn forgolódtam a bálokon. Elmondta róla, hogy az olyan nő, aki mindenkivel lefekszik, nehogy megjárjam vele. Alighanem elpirultam, mert szívesen táncoltam, szórakoztam azzal a lánnyal. Az meg fel sem ötlött bennem, hogy ő már lehetett férfiakkal. Ezután félszegen elhúzódtam tőle, s igyekeztem kerülni őt.

Sok gondot okozott nekünk, új lágerlakóknak az étkezés. Vettünk néhány ebédjegyet, aztán igyekeztünk mi is ennivalót hordani haza, mint a többiek. De csak kenyeret, olajat, cukrot vettünk, a főzéssel jómagam sohasem próbálkoztam. Sem hozzáértésem, sem vonzalmam, sem kedvem nem volt az ilyesmihez. A táborbeli asszonyok viszont esténként vígan főztek, leveseket, köles- vagy burizskását, egyebeket. Ha valamelyiknek bizalmas barátja volt, az is részesült a vacsorából, a nyersanyag beszerzéséhez persze ő is hozzájárult; mi, főzni nem akarók, illetve nem tudók kissé irigykedve figyeltük a békés „családi" vacsorát.

Fokozatosan rájöttünk a mellékkereset lehetőségére is. Nyár volt, háromkor-négykor abbahagytuk a munkát, sötétedésig tehát bőven volt időnk valamilyen munka után nézni. Eljártunk az itt-ott épülő családi házakhoz, és felajánlottuk segítségünket. A bér sokszor csak egy kiadós vacsora volt, útravalóul esetleg egy darab kenyér, néhány krumpli. De felástuk a kertet is, ha éppen arra volt szükség, fát vágtunk, és egyáltalán, mindenféle munkát elvállaltunk. A munka utáni sűrű borscs meg a jó fekete kenyér reménye nagy ösztönző volt. Aztán az első jóllakások múltával már csak pénzért kezdtünk munkát vállalni.

Voltak persze jobb kereseti lehetőségek is, mikor a régi lágerlakókkal szövetségben vállaltunk munkát, és sok mindent ellestünk tőlük. Háromtagú brigádomat egy ízben egy igazi ácsbrigádhoz csapták, és finn házakat

kellett összeszerelnünk. A faanyag készen, pácolva érkezett, de a gerendákra csapokat kellett vágni, a szarufákat összeállításhoz megfelelő hosszúságúra fűrészelni, főleg pedig kellő szakértelemmel kiválogatni a halomba ömlesztett anyagból az egymáshoz illőt. Szerencsére brigadérosunk igazi ács volt, egy vörös hajú dunántúli sváb legény. Kitűnő szakember, ám rendkívül ideges, mocskos szájú volt, aki a legkisebb tévedés miatt is olyan iszonyúan káromkodott, hogy rossz volt hallgatni.

A szomszédos építkezésen dolgozott Majoros András, és én egyik alkalommal elpanaszoltam neki félelmemet, hogy ez a veszett vörös ács egyszer belém vágja a szekercéjét. Senki sem mer vele szembeszegülni, mert félnek, hogy egy szarufával vagy deszkával leüti őket a tetőről. András dühbe gurult, és erősen fogadkozott, hogy majd ő elintézi a bitangját. Csakugyan, az egyik ebédszünetben átjött hozzánk, és egyenesen a brigadérosunkhoz ment:

— Gyere csak ide, mondani akarok valamit!

— No mi a szakállas istent akarsz itt? Nyisd ki azt a mocskos pofád, ha valami bajod van! — így az én brigadérosom.

András erre szó nélkül hozzálépett, megragadta a brigadéros szőrös mellén az inget, fölrántotta, keményen megrázta, és szikrázó szemmel mondta:

— Ide figyelj, te bitang sváb! Itt taposom ki a beled rögtön, ha még egyszer ordítozni mersz erre a fiúra! — És felém bökött a fejével.

— De hát én nem bántom, csak idegességemben kiabálok — fehéredett el a brigadéros. — No, eressz el, ne bolondozz!

— Figyelmeztettelek — lökte el András magától a megszeppent embert, aki a lökéstől majdnem a földre esett.

Ezentúl sem maradt el a káromkodás, de megpróbálta magát mérsékelni. Engem igyekezett elkerülni, s az első adandó alkalommal megváltunk egymástól. Az igazsághoz tartozik az is, hogy brigadérosunk vezetésével olykor magánházaknál is vállaltunk tetőkészítést, általában 600–800 rubelért. Elosztva nem volt ez sok pénz, ám kitűnően kiegészítette koldusbérünket. Egyszer előfordult, hogy a tető elkészülte után a tulajdonos nem akart fizetni, merthogy nincs pénze, majd máskor megadja. 200 rubel előleget kaptunk tőle, ám a 600-at visszatartotta. Mikor ezt brigadérosunk meghallotta, földhöz csapta a szekercét, és éktelen káromkodásba kezdett. Majd hirtelen a tulajdonoshoz lépett, és így szólt:

— Figyelj ide, tovaris, ha nem adsz pénzt, most azonnal elfűrészeljük a gerendákat.

És fogta a fűrészt, indult a tetőre. Többen követték. A tulajdonos elsápadt, majd remegő hangon rájuk kiáltott:

— Várjatok egy kicsit, hazaszaladok, s kölcsönzök valahonnan.

Leültünk hát, rágyújtottunk, és vártunk. Alkonyodott már, mire lihegve megjött, és négyszáz rubelt hozott:

— Most csak ennyit tudok adni, de holnap a többit is megkapjátok.

Brigadérosunk újból káromkodott, nem akarta elvenni a pénzt, a többiek nógatására végül mégis elfogadta, de még megfenyegette a tulajdonost:

— Ha holnapra nem lesz pénz, fűrészeljük a gerendát!

Másnap megkaptuk a pénzt, de utána hosszabb ideig munka nélkül csellengtünk. Aztán fokozatosan mindannyian rákaptunk a lopásra. Ha ugyanis munkakeresés közben kezdtük valahol ajánlgatni a segítségünket, a civilek végig sem hallgattak, hanem azonnal sorolták, mi mindenre lenne szükségük, deszkára, szegre, palára, egyebekre, s hogy nem tudnánk-e vinni nekik, ők jól megfizetnének. Mi pedig a pénzszerzésnek ezt a könnyebbik formáját is elfogadtuk, hiszen a gyomrunk korgott, a fizetésünkből pedig nemigen futotta ennivalóra. Kiveszett belőlünk a hazulról hozott tartózkodás is az idegen tárgyak eltulajdonításától, és nagyon gyorsan alkalmazkodtunk a helyi szokásokhoz. Maguk a civilek is nevetve hangoztatták a közszájon forgó szállóigét: „Sztálin szkazal: Nye szpi!" (Sztálin azt mondta: ne aludj!) Szemrebbenés nélkül elemeltünk mindent, amit tudtunk, csak arra vigyáztunk, hogy rajta ne kapjanak. És lelkiismeretünk megnyugtatásaként azt is mondogattuk egymás között, hogy mi csupán a hiányzó építkezési anyagokat juttatjuk el az orosz civilekhez.

Egy ízben azzal jött hozzám András, hogy szüksége volna két tekercs kátránypapírra. Én gondolkodás nélkül vállaltam a beszerzést, hiszen a finn házaknál volt elegendő. Megegyeztünk, hogy mikor és hol találkozunk. Könnyen eldugtam a tekercseket, ám a házak közötti sík terepről már nehezebben vihettem el úgy, hogy az éjjeliőr észre ne vegye. Talán két óra hosszat is lapultunk a telepszéli árokban, de onnan egy tapodtat sem jutottunk tovább. Végül András dühösen felmordult:

— Másszunk ebbe a mélyedísbe valahogy előre, oszt húzzuk előre a papírt, mer mingyán sürvedni fog. Innet vagy két kilométernyire van egy mílyebb árok, ha oda eljutunk, akkor mán szaladhatunk.

Úgy is tettünk. Mintha harctéren lettünk volna, hason kúszva vonszoltuk magunkkal a papírt. Csurgott rólunk a veríték, de végül sikerült a mélyebb árkot elérnünk. Itt javasoltam, hogy szívjunk el egy cigarettát.

— Semmi cigaretta! Hanem nyomás, mer még messzire kell menni! — hangzott a türelmetlen válasz.

Vállunkra kaptuk a kátránypapírt, jó darabot mentünk vele a mély árokban, majd bevettük magunkat a városszéli házak közé, s csakhamar célhoz értünk. Ötven rubellel a zsebünkben ballagtunk haza, mint akik a

legjobban végezték a dolgukat. A magazin még nyitva volt. Kenyeret, olajat, cukrot és természetesen cigarettát is vettünk a frissen szerzett pénzen. Sötétedett már, mire beértünk a lágerba. Sietve mostunk kezet, s mindjárt nekiláttunk a falatozásnak. Jó nagy darab kenyeret szeltünk, megolajoztuk, s ezt még meg is cukroztuk. Tudom, ezt hallva sokan fintorognak, de mi ezt ott olyan egyszerű természetességgel tettük, mintha világéletünkben cukrozott olajos kenyeret ettünk volna. És evés közben a legcsekélyebb émelygést sem éreztük; ellenkezőleg, a gyomrunkba kerülő élelmiszerek íze s a jóleső érzés, hogy hasunk megtelik, átjárta minden porcikánkat.

A bodrogköziek nemsokára megismerkedtek és barátságot kötöttek egy féllábú cipésszel, akihez szinte naponta bejártak. Az öreg hadifogolyként még az első világháborúban járt Magyarországon, néhány szót tudott is magyarul. Sok gyerek volt a házban, néhány unoka folytonosan ott futkosott a javításra váró lábbelirakás körül. Ám inkább velünk, foglyokkal volt tele a cipészműhely, mert lassan mi is odaszoktunk. Ha nem akadt munkánk, az öreghez mentünk látogatóba. Ott lakott a tágas piactér, a bazár közelében.

A cipész szívesen fogadott bennünket, beszélt hadifogolyemlékeiről, és ha kevesebben voltunk, akkor a hazai dolgokról is, méghozzá meglepő nyíltsággal. Csak utólag, már itthon gondoltam végig, mekkora kockázatot vállalt ezzel. Hiszen elegendő lett volna egyetlen feljelentés, és az öreget azonnal elhurcolták volna. Érdekes, hogy mi a hadifogolytáborokban és később a csehszlovákiai magyarokkal kibővült sváb és szász táborokban nemigen értesültünk ezekről a dolgokról. Persze nem is igen érdekelt bennünket, mi történik odakint.

Nos, a cipész elmélete az volt — ezt gyakran elmondta nekünk —, hogy Lenin helyesen indította el az új ország építését, ám Sztálin mindent elrontott. Beszélt arról is, hogy Sztálin rettenetesen fél a néptől, ha például megy valahová, akkor mindig több, Sztálinnak maszkírozott ember kíséri, nehogy a rá leselkedők megtudják, melyik az igazi. Tőle hallottuk azt is, hogy a németországi hadifogságból hazatért szovjet harcosokat nem engedték haza, hanem egyenesen valamelyik lágerba szállították őket, a szögesdrótok mögé. Ezt a közlést hümmögve fogadtuk, mert elképzelhetetlennek tartottuk, hogy egy kormány saját katonáit, akik mellesleg életüket kockáztatták a hazáért, „hálából" büntetőtáborokba küldi. Ám évek múlva kiderült, hogy ez is igaz volt.

A cipész felesége olykor megkínált bennünket egy-egy tányér borscssal, amit mi hálásan fogadtunk. Persze nem maradtunk adósai, vittünk nekik az építkezésről mindent, amit csak tudtunk. Olykor még gépszíj is előkerült az ingek alól, az pedig akkortájt igen becses holmi volt.

De más is vonzott ide bennünket. A bodrogköziek például az ő címén keresztül leveleztek az otthoniakkal Csehszlovákiába. Ezek a levelek simán és korábban érkeztek, mint például az enyémek. Félévenként kaptam egy levelet hazulról; továbbra is a rudabányai közvetítés mellett maradtam, mert az öreg suszter több postai kapcsolatot már nem mert vállalni.

# SIKERTELEN KÖLCSÖNKÉRÉS

Naponta loholtunk valamilyen munka után, mert a munkahelyi fizetés jóformán még a napi egyszeri kosztot sem fedezte. Az üzemi konyhára most már csak reggelente jártunk enni, a delet egy darab margarinos kenyérrel vagy egyébbel tudtuk le. Este meg ahogy jött. Ha háznál dolgoztunk, többnyire ott kínáltak meg egy tányér borsccsal és kenyérrel, ha meg semmi sem sikerült, akkor otthon haraptunk valamit.

A csöndes beszélgetésekre egyre kevesebb idő jutott, egyszer Majoros András mégis elmondta, hogy még Novaja Gorlovkán, a magyar hadifoglyok hazaindulása előtt magához hívatta a lágerparancsnok:

— Mondja csak, Majoros, hogy is került maga fogságba?

Erre ő elmondta, hogy megszökött a frontról, pár hétig otthon bujkált, majd előjött, aztán a házában gyűjtötték be. A parancsnok nézett rá sokáig, majd így szólt:

— Ide figyeljen, Majoros! Csak egyszer mondja azt, hogy katonaként esett fogságba!

— De hát hogy mondhatok ilyet, parancsnok úr, mikor otthonról vittek el?

A volt katonatiszt káromkodott egyet, s bosszúsan elküldte. András sokáig nem tudta mire vélni ezt a furcsa beszélgetést, csak mikor a magyar hadifoglyok készülődtek, értette meg, de már késő volt...

— Te, ezt én még Pistának sem vallottam be, annyira emésztett a dolog. Most mondom el először, neked.

Gondolkoztam egy darabig, de mert semmi okosabb nem jutott eszembe, vigasztalóan csupán ennyit mondtam neki:

— Sose búsulj! Nézd, néhányszor már én is egész közel voltam a szabaduláshoz, de nem sikerült. Eddig azért mégis túléltem.

Most már rendszeresen részt vettem a lágerbeli táncmulatságokon, amelyek talán a világ legszelídebb ilyen jellegű rendezvényei voltak, mert nélkülözték az efféle mulatságok velejáróját, az alkoholt. Olyanok voltak, mint a szász, sváb, sőt magyar falusi mulatságok is régebben, amikor a fiatalok csupán a tánc és egymás kedvéért gyülekeztek valamelyik udvaron vagy a falu közepén.

Ekkortájt a mellékkereset hajkurászása után a lányok foglalkoztattak a leginkább. Jó volt köztük lenni, hallgatni vidám nevetgélésüket, táncolni velük. Igaz, néha úgy éreztem, hogy viháncolásukban, csipkelődésükben mintha fölényeskedés is volna, mintha lekezelően bánnának velem. Nyilván

a megkésett legényeskedés ténye, a tapasztalatlanság váltotta ki bennem ezt a komplexust. Fokozatosan azonban föloldódtam, és a későbbiek során nem sokat hederítettem ilyesmikre. Vágytam a társaságukat, hiszen akkor már 22 éves voltam. A társalgás bonyolult volta viszont zavart némileg. Aránylag tűrhetően beszéltem németül, de a hadifoglyokkal folytatott párbeszédek alkalmával nem nagyon ügyeltem a választékosságra és a helyességre. A német katonák társalgási nyelve egyébként nagyon szürke volt, tarkítva trágárságokkal. A lányokkal viszont igyekeztem minél választékosabban, pallérozottabban beszélni, és kínosan ügyeltem a helyes fogalmazásra, nehogy alkalmat szolgáltassak a csipkelődésre. Később tapasztaltam, hogy ők nem nagyon törődtek ilyesmivel, maguk is elég szabadszájúak voltak. Nyilvánvaló, hogy az otthontól való távollét bennük is erősen meglazította a falusi erkölcsöket.

Egy ízben a szász lányok megtanítottak egy rövid román dalocskára, amelynek volt egy olyan változata, hogy ha a végén egyik szavát megváltoztatták, hát nem éppen illedelmes dolog jött ki belőle. Szabad fordításban valahogy így hangzik: „Állj meg, kislány, mert ha nem állsz meg, megcsókollak." Nos, a megcsókollak helyett a másik kifejezést énekeltették velem, s nem győztem csodálkozni, min derülnek oly nagyon.

Kicsit irigykedve néztem András hódításait. Németül néhány szón kívül semmit sem tudott, mégis nagy keletje volt a szász és sváb lányok között. Kezdtem neki igazat adni, hogy az udvarláshoz nem a nyelvtudás a legfontosabb.

48 őszén újból megcsillant a hazatérés reménye. Híre jött, hogy tizenöt embert hazaengednek. De én megint nem kerültem közéjük. Idősebb férfiak és három állapotos nő került a csoportba, egyikük éppen a stukatúrozók brigádjából.

A hazamenők közt volt Sánta Jani bácsi is. Róla külön fejezetet lehetne írni. Furcsa, magának való ember volt, senkivel sem barátkozott, a vállalkozóutakra is mindig egyedül járt. Igaz, nem is ellenkezett, veszekedett senkivel. Csöndesen, meghúzódva élte a maga külön, csigaházi életét. Nagyon takarékosan élt; a kevés fizetésből, amely nekünk a kosztra is alig volt elegendő, ő még félre is tudott tenni.

„Valami jó helyre akadhatott" — terjedt el róla, mert naponta eljárt valahová. Mikor brigadérosa voltam, magam is tapasztaltam, hogy a munka végeztével alaposan megtömte a zsebeit szegekkel. Nem dohányzott, nem vett magának új inget, mint a többiek. Civil ruháját valamelyik háznál kapta, ahol dolgozott. Természetesen a táncmulatságoktól is távol tartotta magát. Egyszer láttam, hogy a saját varrású vászonzacskóban tartott pénzét számol-

ja. „Pénztárcája” tömve volt bankjegyekkel. A zacskót spárgára fűzve, mindig az inge alatt hordta.

— Magának való vénember! — legyintettek rá a többiek, s nem sokat törődtek vele.

És most Sánta Jani bácsi csöndes mosolygással rendezgette a motyóját, készülődött az útra. Szótlanul cigarettáztam mellette, figyeltem a készülődését. Váratlanul hozzám fordult, pedig nemigen szokott beszélgetést kezdeményezni:

— No, öcsém, mit üzensz anyádnak? Egész biztos felkeresem, ha hazamegyek.

Válasz nélkül hagytam, szótlanul néztem tovább, majd váratlan ötlettől indíttatva megszólaltam:

— Tudja mit, Jani bácsi? Maga néhány nap múlva otthon lesz. Túl lesz mindenen. Van egy csomó megtakarított pénze. Adja kölcsön a felét, adok róla igazolást, és anyám busásan megtéríti. Maga otthon úgysem veszi hasznát, nekem meg itt igen jól jönne.

Az ötlet nyilván meglepte, mert abbahagyta a matatást, majd láthatóan zavartan heherészni kezdett:

— Hehe, öcsém, hehe, nem úgy van az. Nem tudhatja az ember biztosan, mikor kerül haza, és milyen szüksége lehet még arra a kis pénzecskére. Meg aztán nem is olyan sok az, ahogy te gondolod.

— Hogyne volna sok, hiszen százasokat is tart a zacskójában — vetettem ellen. — Mondom, hogy írást adok róla, anyám egész biztos megfizeti magának.

Hallgatott, hallgatott az öreg egy darabig, majd újból megszólalt, most már határozottabban:

— Ne is haragudj, öcsém, nem tudok adni. Kell ez a kis pénz nekem is.

Nem szóltam semmit, sarkon fordultam, és Majoros Andráshoz ballagtam elmondani az esetet. Ő hallgatott egy darabig, aztán kifakadt:

— A vín zsugori hazaviszi a rubeleket, majd meglátod. Ott egye a fene, penészedjen meg neki! Egyszer mi is hazamegyünk, ne búsulj. Te, ez még otthon is dugdosni fogi az orosz pínzt a komótba — röhögött befejezésül.

Itthon később gyakran találkoztam Sánta bácsival, sőt nyugdíjba vonulásakor én igazoltam ott töltött éveit. Ezt az esetet azonban sohasem hoztuk szóba. Azóta már ő is valahol a másvilágon számolgatja a mennyei valutát.

# TOVÁBB MERÜLÖK A SZOVJET ÉLET MINDENNAPJAIBA

A finn házak összeszerelése után háromtagú brigádom visszakerült a poliklinika építéséhez. Sánta bácsi kiválása után egy darabig még kettesben bütykölgettük az állásokat egy bodrogközi fiúval, aki csak egy évvel volt idősebb nálam, és szintén nem volt katona. Egyik reggel a katonás tartású és fellépésű nacselnyik magához intett bennünket, s szólt, hogy kövessük. Kisvártatva két üresen vesztegló Ford teherautóhoz értünk. Itt megállt, és közölte, hogy ezentúl kocsikísérőként az autók mellett fogunk dolgozni. Állt ott két orosz vagy ukrán fiatalember is, szintén kocsikísérők, éppen azon tanakodtak, hogyan osszák meg a munkát. Végül úgy döntöttek, hogy ők együtt maradnak, én pedig a bodrogközivel.

A mi sofőrünket Nyikolajnak hívták. Erős testalkatú, hallgatag ember volt, szájában az elmaradhatatlan hosszú szipókás cigarettával, a papirosszal. Rendszerint Kazbekot szívott, az a jobb minőségű fajták közé tartozott. Csupán annyit tudtunk meg róla, hogy frontkatona volt, állítólag kapitányi rangban szerelt le. Hosszú utainkon alig szólt hozzánk, csak nézte az utat, és egyik cigarettáját a másikkal gyújtotta meg. Mi viszont szabadon fecseghettünk egymás közt, amennyi jólesett.

Változatos, sőt olykor kalandos élet kezdődött számunkra. Persze mindjárt az elején meg is hökkentünk, mert nagyon fárasztó és egészségtelen munkával kezdtünk: meszet, homokot, téglát, cementet hordtunk az építkezési vállalat munkahelyeire. Mindent kézzel kellett leraknunk, gépet nem is láttunk. A billenő teherkocsik még nem voltak használatban. Főleg a cement és a mész lerakása okozott sok kellemetlenséget. Zárt vagonból lapátoltuk az autóra a puha, belül még forró cementet. És bármennyire is vigyázva emelgettük a lapátot, porzott a cement, fojtogatott, nem sokat használt az arcunk elé kötött rongydarab, amitől álarcos betörőknek néztünk ki. Alighogy munkához láttunk, szájunk, orrunk, szemünk tele lett cementtel, fullasztott bennünket, s az sem használt, ha időnként kimentünk a szabad levegőre. Ilyenkor még a cigaretta sem ízlett, kevesebbet is szívtunk. De nem volt jobb a mész sem, az is ugyanígy gyilkolta a szervezetünket. Ám nem volt mit tenni, végezni kellett a munkát. Az igazság kedvéért el kell mondanom, hogy a hosszú szerelvény mellett nemcsak a mi két kocsink állt, hanem más vállalatoké is. Ezek többségében orosz-ukrán asszonyok végezték a kirakodást, vastagon bebugyolált arccal, s a kendő kicsit gondosabban volt megkötve, mint a miénk. Kollégáink, a két orosz

fiatalember legalább védőszemüveget kaptak; gégéjüket azonban nekik is ugyanúgy marta a por, mint nekünk.

A tél beálltával szénfuvarozáshoz osztottak be bennünket. Többnyire a városba hordtuk a szenet, magánszemélyeknek. Egyébként minket nemigen érdekelt, hová visszük. Szénért a közeli bányák egyikéhez jártunk, ahol hatalmas szénhegyek tornyosultak. Nyikolaj egy reggel kieszelte, hogy a szenet ezentúl nem visszük be mindjárt rakodás után a városba, hanem a nekünk járó mennyiséget leszórjuk a bánya mellett, előfordult ugyanis, hogy délután már nem kaptunk szenet, s üres kocsival fordulhattunk vissza. Kihasználtuk tehát a reggeli kiadás lehetőségét. Ilyenkor még gyéren szállingóztak az autók, így a hat kocsira való rakományt egykettőre kivittük a bányán kívülre. Kettőnket otthagytak a kupac mellett felügyelni, a másik két autó meg az orosz kocsikísérőkkel együtt elment a város felé. Nekünk tetszett az ötlet, bár sejtettük, mi okból hagytak éppen bennünket ott. A hosszú várakozás idején felváltva be-behúzódtunk melegedni a közeli földkunyhóba, ahol a bányászok várakoztak műszakváltás előtt. Jó délután lehetett már, mire a kocsik először megtértek.

— Te, ezek feketéznek valahol — mondta ki társam hangosan is, amit mindketten gondoltunk.

Mikor megjöttek, Nyikolaj egy-egy doboz cigarettát nyomott a markunkba. Megrakodtunk, a kocsik távoztak, mi pedig azon töprengtünk, vajon mit kaphatnak Nyikolajék egy feketefuvarért. Ahogy így tanakodtunk, megállt mellettünk egy háromtonnás kocsi. Bőrkabátos férfi ugrott ki a sofőr mellől, és odajött hozzánk:

— Tietek a szén, fiúk? — mutatott a kupacra.

— Nem a miénk, csak vigyázunk rá — nevettem el magam.

A bőrkabátos visszament a sofőrhöz, valamit beszéltek, s kisvártatva visszatért:

— Ide figyeljetek! A bányában már nem adnak szenet, megrakodnánk ebből.

— Azt nem lehet — tiltakoztunk hevesen —, mindjárt jön a kocsink, és visszük a szenet oda, ahova kell.

A bőrkabátos benyúlt a zsebébe, elővette a pénztárcáját, és egy 50 rubelest nyomott a markomba.

— Nem lehet, nem szabad! — tiltakoztam ijedten.

Társam közbeszólt:

— Ennyiért egy lapáttal sem adunk!

A bőrkabátos káromkodott egy cifrát, majd még egy ötvenest adott. Én még mindig bizonytalankodva megszólaltam magyarul:

— Nyikolajék becsukatnak, ha észreveszik.

— Eh, menj a fenébe! Mi itt egész nap éhesen didergünk, ők meg... — és megtoldotta egy csúnya mellékmondattal. Elvette az egyik bankjegyet, a másikat meg az én kezembe nyomta, és elkiáltotta magát:

— Nu, davaj bisztro!*

Mind a négyen nekifogtunk a rakodásnak, s pillanatok alatt tele lett a kocsi. Búcsúzóul még egy doboz cigarettát is a kezünkbe nyomott a bőrkabátos, majd gyorsan távoztak.

— Akár jöhetne egy másik kocsi is! — fújta a füstöt elégedetten a bodrogközi.

És mintha csak erre várt volna, újabb teherautó lassított, majd állt meg mellettünk. Megismétlődött az előbbi kérdezősködés, tanácskozás, ám társam egyszer csak váratlanul, de határozottan kijelentette:

— Három tonnát adunk száz rubelért.

A civilek tanácskoztak, aztán elővették a százast, amely társam zsebébe vándorolt. Eldobtuk a cigarettát, és gyorsan rakodni kezdtünk. A civilek is segítettek.

— Ez aztán jó üzlet volt, pajtás! — ütött vidáman vállamra a bodrogközi, miután amazok távoztak.

— De mi lesz, ha Nyikolajék észreveszik? — aggályoskodtam.

— Hát nem látod, hogy sötétedik? Öreg este lesz, mire ezek visszaérnek.

Valóban későre járt, amikor a két kocsi megjött. A sofőrök és a kísérők rózsás kedvükben voltak.

— Mit mondtam neked? — bökött oldalba a társam. — Ezek jól beszívtak, mi meg itt kujtorogtunk éhesen.

Felraktunk pár tonnányi szenet az egyik kocsira, aztán Nyikolaj belerúgott a megmaradt kupacba:

— Ezt majd holnap visszük el, most üljetek fel!

Vidáman másztunk be a kabinba, s elégedetten hunyorogtunk egymásra. A városban megálltunk, bennünket kitettek, mondván, hogy messzire kell szállítaniuk a szenet, tehát mi csak menjünk haza, ők majd lerakodnak.

Persze volt ennél különb élményben is részünk. Néha több napig is távol voltunk Gorlovkától, mert kétszáz, sőt olykor több kilométerre kellett mennünk valamilyen anyagért, s ott pár napig még várakoztunk is. Legtöbbször hullámos tetőfedő paláért jártunk, ami akkortájt igen keresett portékának számított. Megérkezésünkkor a sofőrök azonnal jelentkeztek a gyárban, ott bejegyezték őket, és közölték velük, hogy körülbelül mikor kerül rájuk a sor. A gyár környékén, sőt távolabb is teherkocsik tucatjai várakoztak a rakodás időpontjára.

* No, gyerünk gyorsan, mozgás!

Nyikolajék a várakozás ideje alatt természetesen fuvaroztak. Hol ócskavasat hordtak az állomásra — ezt valószínűleg kényszerből tették —, hol pedig szenet vittünk valakinek, vagy éppen költöztettünk egy-egy családot. Az utóbbi fuvarokat kedveltük a leginkább, mert ilyenkor a megrendelő azonnal és készpénzben fizetett, s az így szerzett pénzből sofőrünk nekünk is juttatott valamennyit. Az efféle feketefuvarokkal nyilván a kiküldő vállalat is számolt, mert soha egy kopejka előleget sem kaptunk az útra. Örültünk az ilyen kiruccanásoknak, mert ezalatt teljesen szabadon éltünk, este is addig csavaroghattunk, amíg jólesett. Persze sohasem vendégfogadóban szálltunk meg. A sofőröknek ismerősük volt a városban, annál ütöttünk tanyát egy tágas szobában, amelyben két vaságyon, egy asztalon és két lócán kívül az égvilágon semmi nem volt, azaz még két rozzant szék is álldogált benne. Az ágyakat a sofőrök maguknak foglalták le, mi pedig a padlóra dőltünk le aludni. Egy ember azonban egész éjjel ügyelt az ablaknál. Ezt a szolgálatot felváltva végeztük. Az udvaron álló két teherautót kellett figyelni.

A sofőrök ugyanis lopkodták egymástól az alkatrészeket, akár a szarkák. Mindent lecsavartak, ami lecsavarható volt. Sokuk csak így tudta beszerezni a hiányzó alkatrészt, mert máshonnan nemigen kapott utánpótlást. A kárvallott aztán reggel káromkodhatott a hiány láttán, és törhette a fejét, hogy most ő honnan lopja vissza a hiányzó tárgyat.

Az egyik este én ültem az ablaknál, és sűrűn rágyújtottam, hogy elűzzem a lopakodó álmosságot. Egyszer csak hallom a hátam mögött Nyikolaj hangját:

— Hát te mi az ördögnek füstölsz annyit!

Vastagon bélelt rövid kabátját panyókára vetve állt most már mellettem, s ő is eregette a Kazbek füstjét.

— Hogy el ne aludjak, azért gyújtottam rá — válaszoltam.

— De ha az orromhoz ér a cigaretta füstje, én sem tudok aludni.

— Akkor dohányozz te is! — válaszoltam neki, akit erre nem kellett biztatni, mert lustán pöfékelt, és fáradtan telepedett le a másik székre.

Így ültünk jó ideig szótlanul, bámulva ki a nesztelen, sötét ukrán éjszakába. Ám egy idő múlva váratlanul hozzám fordult és megkérdezte:

— Mióta vagy nálunk, fiú?

— Már negyedik éve — válaszoltam kissé meglepődve, mert együttlétünk alatt soha nem érdeklődött személyes ügyeink iránt.

Ismét hosszabb hallgatás következett. Nyikolaj már a második papiroszt szívta, és bámult ki az ablakon, mintha valami fontos jeladást várna. Majd újból felém fordult:

— És hol estél fogságba?

— A falumban — mondtam nevetve, majd komolyra fordítva a szót elmeséltem kálváriánkat.

Nyikolaj figyelmesen hallgatott, s miután befejeztem, sokáig nem szólt semmit. Némán pöfékeltünk tovább, ám egyszer csak beszélni kezdett. Hosszan beszélt arról, hogy náluk a tizennyolc éveseket is a frontra vitték, aztán arról, hogy egészen Németországig ment a fronttal (hadnagyként szerelt le, tehát nem kapitányként, ahogy mi tudtuk), s bár ő szerencsésen megúszta, igen sok bajtársa elesett a közvetlen közelében. Végül lemondóan legyintve jelezte, hogy most sofőr, nem volt más munka, de az ördög bánja, a fontos az, hogy vége lett az egésznek, hogy nincs többé háború. Aztán hosszan rám nézett, s véget vetett a beszélgetésnek:

— Eh, az ördögbe is, gyerünk aludni, mert mindjárt reggel lesz! Te meg ne szívjál annyit!

Megrángatta magán a bundát, és az ágyához cammogott, a tágas szoba túlsó végébe. Én meg maradtam a gondolataimmal. Nyikolaj története eszembe juttatta Miklós bátyámat, aki immár soha nem tér haza, de átsuhantak agyamon a többiek nevei is, a Bálint Józsefé, Bosnyák Barnáé, Böszörményi Gyuláé, Bódi Péteré, Vas Lajosé és mindazoké, akik velem együtt jöttek el háromnapi munkára, de már örökké a jenakijevói föld fogja takarni csontjaikat. Aztán eszembe jutottak a félévenként egyszer küldött levelek, amelyek Rudabányán keresztül jutottak hozzám, s ettől még szomorúbb lettem. Legalább hírt hallana az ember hazulról! Pillantásom ekkor a háziaktól kölcsönzött ébresztőórára esett, s láttam, hogy az időm lejárt. Felébresztettem társamat, aki morogva, nagyokat nyújtózva indult a megfigyelőhelyre, én meg fáradtan dőltem a padlóra.

A rakodás a gyárban külön művészet volt. A sofőrök és orosz rakodómunkás társaink hosszan oktattak bennünket, hogyan lehet némi fortéllyal több palát felrakni, mint amennyi járna. Rakodásunkat ketten ellenőrizték: a gyár raktárosa és a sofőrünk, természetesen nem ugyanazzal a szándékkal. Ötösével hordtuk a nagy hullámos palákat úgy, hogy két kezünket hátratéve begörbített ujjainkra helyeztük a pala alsó végét, és a terhet enyhén előrehajló hátunkra tettük. Így futkostunk a sokszor még gőzölgő hullámos palával a rakodótértől a kocsiig, ahol egyik társunk ügyesen elkapta terhünket, és szép sorjában a kocsi rakodóterébe rakta. Ám ha a raktáros csak néhány pillanatra elfordult, azalatt akár tíz számolatlan pala is felkerült az autóra. A kijáratnál újból megszámolták a rakományt, de az inkább formális ellenőrzés volt, a színültig megrakott teherkocsi rakományát nehéz lett volna pontosan megszámolni. Olykor mégis leemeltek néhány palát, ám még így is több maradt fenn, mint amennyi a papíron volt.

Mi persze pontosan tudtuk, hány palával raktunk többet. Útközben aztán a fölösleget eladtuk. Mivel nagyon kapós portéka volt a pala, egy cservonyecet, azaz tíz rubelt is megadtak darabjáért. A pénzből természetesen mindig juttattak nekünk is, hisz tudták, hogy az egész tranzakcióban mi vállaltuk az oroszlánrészt.

Sok bajlódással, gyötrelemmel járt a vasvázak és a hozzájuk szükséges pálcák szállítása. Ezek vége hosszan lelógott a rakodótérről, s ha döccenőnél megbillent a kocsi, a lelógó vasak a földet csapkodták. A Don-medence útjai pedig, ahol mi közlekedtünk, kivétel nélkül földutak voltak. A mi egykori országútjaink állapotát meg sem közelítették; kátyúkkal, hepehupás szakaszokkal voltak telis-tele ezek az utak. Igaz, ha az út mentén alkalmas terep volt, a sofőrök gondolkodás nélkül új nyomtávot kezdtek, senki sem gátolta meg őket ebben. A föld mindenkié volt.

Ilyen veszélyes áruszállításkor bennünket is nagyon megdolgoztattak. Fent kellett ülnünk a vaspálcák, -gerendák tetején, a kabin közelében, és szétterpeszkedve, saját súlyunkkal nyomni lefelé a fel-felemelkedő vasat, nehogy kibillenjen a kocsiból, főleg az emelkedőkön. Olykor úgy megemelkedtünk, hogy csak azt vártuk, mikor repülünk ki mi is az út szélére. Ilyenkor kiabáltunk, és a sofőr egészen lelassított.

De volt olyan eset is, hogy nehéz rakomány szállításakor Nyikolaj a hűtő előtti széles ütközőre ültette egyikünket, ahol önsúlyunkkal kellett egyensúlyban tartani a motorházat, nehogy felbillenjen. Nem volt veszélytelen vállalkozás ez sem: fél kézzel az ütközőbe, fél kézzel a hűtő rácsába kapaszkodva ültünk. A kocsi ilyenkor igen lassan haladt.

A télnek is megvoltak az „örömei", hiszen a havat nem tisztították el, csupán az egymás után közlekedő kocsik tiporták járhatóvá az út felületét. Egy ízben dombnyi hófúvásban kellett utat vágnunk. Este lett, mire végeztünk. Amint átjutottunk, visszanéztünk végzett munkánkra, hát bizony a hulldogáló hópelyhek és a szél újból kezdte betemetni az általunk vágott rést. Nyikolaj döcögő, kesernyés nevetéssel köpte ki a papirosz csutkáját és megjegyezte:

— Ha egy óra múlva jön utánunk valaki, kezdheti újból a lapátolást.

# LÁGERSZERELEM

Mióta teherautóval jártunk, tehát kocsikísérők lettünk, nem kellett különmunkát keresnünk. Ha nem csurrant, cseppent, azaz egy kis mellékkereset mindig került. Bár nem vetett fel bennünket a pénz, azért legtöbbször volt nálunk pár rubel, nem úgy, mint azelőtt. De a különmunkára nem is igen lett volna időnk, hisz rendszerint későn jártunk haza. Megtörtént, hogy a munka után még akadt Nyikolajéknak valamilyen feketefuvar, ilyenkor minket is magukkal vittek. Egy ízben szenet vittünk a szomszédos faluba, ami 40–50 kilométert jelentett. Sötét lett, mire lerakodtunk. Utána a gazdasszony behívott mindannyiunkat a házba, és kenyeret, borscsot rakott elénk. Üveg is került az asztalra. Nyikolaj egyből kihörpintette, ám mi is megdöntöttük az elibénk tett poharakat. Édeskés, kesernyés ízű pálinka volt, elbódultam mindjárt az első kortyoktól.

— Milyen pálinka ez? — kérdeztem a falatozó sofőrt.

— Ez? Ez répakonyak — mondta döcögő nevetéssel, majd tovább evett.

Miután bekanalazta a tányér borscsot, és lustán hátradőlt székében, kényelmesen rágyújtott szokásos Kazbekjére, nyilván a szesz hatására is magyarázni kezdte:

— Cukorrépa-pálinka, házilag előállítva. Látod, mi ilyet is tudunk. Ízlik?

— Nagyon — vágott közbe társam —, csak az a baj, hogy kevés.

Ezen mindannyian jót nevettünk, a háziasszony pedig szaporán töltögette a poharakat. Fülünk pirosodni kezdett, s Nyikolaj még néhányszor elmondta a pohárköszöntőt:

— Daj bozse, stobi zavtra tozse!*

Ezen újból jókat nevettünk, aztán jóllakottan, a pálinkától felhevülve fecsegtünk összevissza. Nyikolaj újabb meglepetéssel állt elő: brummogó mély hangon dalolni kezdett: „Ó nalivajtye, tovariscsi!"** A háziak együtt énekeltek a mieinkkel, de mi csak zümmögtük a dallamot, mert a szöveget nem ismertük. Aztán ennek is vége szakadt, kimentünk a házból. Mi felmásztunk az autó platójára, mert a kabinban a két orosz rakodómunkás ült; ők is velünk voltak, habár csak egy kocsival mentünk.

Hazafelé Nyikolaj hajmeresztő mutatványba kezdett: egyik sáncparttól a másikig kanyarogva vezette a kocsit, játékosan, félrészegen. Szerencsénkre

* Add Isten, hogy holnap ugyanígy legyen!

** Töltsetek csak, barátaim!

forgalom nem volt, a mezei út üresen ásított előttünk. A leeresztett kabinablakon át ki-kicsapott a bent ülők nótája: „Ó nalivajtye, tovariscsi!” A házipálinka, a szamohonka hatására mi sem érzékeltük a veszélyt. Ültünk a platón, átöleltük egymást, és hazai dalokat dudorászva múlattuk az időt. Minden baj nélkül hazaértünk. Otthon már várt András:

— Lajcsi, jelentkeztem a bányába. Hónap mán megyünk is ki.

Ekkorra már nagyjából elpárolgott a répapálinka gőze, csupán ernyedtséget éreztem, legszívesebben azonnal ágynak dőltem volna. Megszeppenve néztem utolsó falubelimre, s azt kérdeztem tőle:

— Nem félsz?

András vehemensen magyarázni kezdte, hogy ott a háromszorosát fogja keresni annak, amit itt, az építkezéseken kapott. Elpatkolni meg mindenütt elpatkolhat az ember, ha úgy van rendelve. Végül az utolsó érvet is bevetette:

— Tudod mit?! Még nők is jelentkeztek! Hát ha ük nem fílnek, akkor én meg igazán nem.

Ebben maradtunk. Engem húzott az ágy, de András még elmondta, hogy a bánya nem messze van Gorlovkától, villamos is jár oda, az egyik vasárnap feltétlenül látogassam meg.

András távozása után teljesen egyedül maradtam a falunkból. A bodrogközi munkatárssal jól elvoltam a munkában, s bár sohasem veszekedtünk, hazaérkezésünk után mindjárt a földijeit kereste. A bodrogköziek főleg Borsiból, Szentesről és Géresből valók voltak, szinte kivétel nélkül velem egykorúak, tehát ők sem voltak katonák. Jó barátságban voltam a Géresből való Géresi Lacival, akit hazaérkezésem után azonnal felkerestem, de jóban voltam a szentesi Kulcsárral, a borsi Hegedűssel, a szolnocskai Gályával, aztán Vida Pistával és Vida Sanyival, akik talán szőlőskeiek voltak, meg Téglásival, de nem emlékszem, hogy ő melyik faluból volt. Már a keresztnevükre sem emlékszem pontosan. A csöndes, nyájas, barátságos természetű Géresi Laci igen közel került hozzám. Sajnos, ma már ő sincs az élők sorában.

S ha már megemlékeztem a bodrogköziekről, hadd szaladjak kissé előre a történetben. Hegedűs mesélte már itthon, hogy a mi hazajövetelünk után ők egyre türelmetlenebbül kezdték faggatni az NKVD-s tisztet, hogy velük mi lesz. Erre átvitték őket más lágerba, de mert hazajövetelük körül teljes volt a csönd, ismét nyugtalankodni kezdtek. Végső elkeseredésükben sztrájkba léptek, azaz egyik reggel egyszerűen nem mentek munkába. Az őrség tagjai behatoltak hozzájuk, erőszakkal akarták őket rábírni, hogy kimenjenek a munkahelyre. Ők azonban hajthatatlanok maradtak, elbarikádozták magukat, később dulakodásra került sor köztük és az őrök között.

Székeket, asztalt és más mozdítható tárgyakat vagdostak a szovjet karhatalom embereihez, akik hasonlóan válaszoltak, ám végül meghátráltak. Néhány napig csönd volt, békén hagyták őket, de aztán csak hazaengedték a rebelliseket is. Voltak azonban olyanok is, akik csak egy évvel utánunk, sőt később térhettek haza, ha ugyan megérték ezt a napot.

András elmenetele után egyedül éreztem magam, s ez néhány napra levertté, bánatossá tett. A táncmulatságok azonban továbbra is rendszeresen folytak, s én most már kitartó látogatójuk voltam. Valamivel civilizáltabban éltünk, mint az előző években, munka után olykor meleg vízben mosakodhattunk, s át is öltözhettünk. Nem kellett már szégyenkeznünk a szász és sváb lányok előtt, sőt a berlini előtt sem. Idomításomban, azaz a táncoktatásban egyébként ő volt a legrámenősebb. Hálából aztán sokszor megtáncoltattam.

Nem volt állandó partnerem, olyan, akivel sülve-főve együtt lettem volna. Pedig vonzó volt a lágerházasélet: a nő mosott és főzött a férfira, aki keresetéből becsületesen hozzájárult a „közös háztartáshoz". Nos, nekem ilyen kapcsolatom nem volt, pedig nyilván könnyebbé tette volna a viszontagságos lágeréletet. Az ilyen kontaktus teremtéséhez sem elég tapasztalattal, sem kellő bátorsággal nem rendelkeztem. A bálokon mindig hol ezzel, hol azzal táncoltam.

Egyik este, mikor Rudi már javában harmonikázott, valami miatt csak később kapcsolódtam be a vigalomba. Egyelőre ráérősen cigarettáztam, s szemem legeltettem a hívásra váró lányokon, akik falusi szokás szerint oldalt álldogáltak, várván, hogy valaki táncba viszi őket. Egyszer csak egy magas homlokú szőke lányon akadt meg a szemem. Nedvesen csillogó ajka közül olykor elővillant hófehér fogsora, amint a mellette álló lánnyal beszélgetve elnevette magát. Úgy éreztem, hogy olykor engem néz, mosolya nekem is szól, s talán rólam sugdos valamit, mikor társnője füléhez hajol. Látásból eddig is ismertem a lányt, de úgy hírlett, van valakije, s ügyet sem vetettem rá. Most azonban meglepetten láttam, hogy férfikísérő nélkül ácsorog a lányok csoportjában. Eldobtam a cigarettát, és odasiettem hozzá:

— Erlauben sie?*

Jött a lány szívesen, kecses léptekkel, mosolyogva, s mindjárt egész lényét átadta a táncnak. Kitűnően táncolt, lába alig érintette a padlót, könnyedén keringett a tangóharmonika ritmusára. Úgy éreztem, hogy ez a tánc egészen más, mint az előző partnerekkel volt. A lány simulásában, mosolyában és behízelgő szavaiban volt valami bizsergető, férfivágyakat ébresztő, valami, ami mindjárt lenyűgöz, megbénít, ám a másik pillanatban cselekvésre

* Megengedi?

ösztönöz. Az első percben azt éreztem, hogy nagyon jó vele táncolni, beszélgetni, egyáltalán a közelében lenni. Nyilván ez az a megmagyarázhatatlan jelenség, amelyet a „szerelem az első látásra" névvel illetnek.

Összeszedtem minden német tudásomat, hogy minél pallérozottabban beszéljek, ám ő láthatóan nem sokat törődött a formaságokkal. Felszabadultan diskurált, a szünetben belém karolt. Eleinte magázódtunk, s ezt alighanem komikusnak találta. Egyébként én az ismerős stukatúrozó lányokon kívül magázódtam a táncpartnereimmel, nehezen vedlettem le a hazulról hozott szokásokat.

Aztán újból és újból együtt táncoltunk, keringőt, foxtrottot, tangót, angolkeringőt. Eszembe jutott, mit mondott András az udvarlás fortélyairól. Ő magyarázta egyszer, hogy ha az ember mindjárt meg szeretné tudni, vajon a lány szívesen fogadná-e udvarlását, szorítsa meg tánc közben a kezét, s ha ő ezt viszonozza, bizonyosak lehetünk a sikerben. Nos, életemben először ezt is kipróbáltam. Jobbját tartó bal tenyeremet óvatosan összecsuktam, s megszorítottam a kezét. A reakció igen meglepett, mert hirtelen heves szorítással viszonozta az „üzenetet". Fülig pirultam, de a gyér világításban ez nemigen látszott. Éreztem, hogy elönt a forróság. Ő meg továbbra is mosolyogva nézett rám, s felsőtestét még jobban hozzám szorította.

Tánc után lekísértem az asszonyok hálótermébez a földszintre. A hálóterem bejáratánál hirtelen jött ötlettel fordultam hozzá:

— Nem sétálunk még egy keveset az udvaron?

— Jól van — mondta —, csak beugrom a kendőért.

Az udvaron belém karolt, és lassan andalogtunk a kopott lágerépület körül. A lány javasolta, hogy ne magázódjunk, hiszen egyidősek vagyunk, nevetséges tehát a magázódás. Ha él még valahol, ma már alighanem boldog nagymama, de úgy érzem, vele szemben mindmáig kötelez a titoktartás, ezért igazi nevét a továbbiakban sem említem. Nevezzük őt, mondjuk, Katalinnak, s mert a becenevén szólítottam, Kätchennek, azaz Katinak. Vele volt a lágerban férjezett nővére is, akinek férje még a hadak útját járta, s azt sem tudták róla, él-e, hal-e.

Sétálgattunk, meséltük életünk történetét, s Kätchen mind szorosabban simult hozzám. Aztán megálltunk az udvar egyik sötétebb zugában, szembefordultunk egymással, s én mindkét karommal magamhoz öleltem és megcsókoltam. Viszonozta. Úgy éreztem, valami bűvös, csodálatos sikló peregve, forogva nyaldossa, ingerli, varázsolja ajkamat, nyelvemet, s ettől egész testemet, lényemet átjárta a boldogság, a szédület.

Így lettem hát felnőtt módra szerelmes Gorlovkán, egy lágernak kinevezett egykori művelődési ház udvarán, fogságom negyedik esztendejében.

# ÚJBÓL ÁCS LETTEM

1948/49 telét ez az új érzés segített átvészelni: egész lényemet betöltötte Kätchen varázsa. Munka után igyekeztem haza, s ha a lány otthon volt, én is részesültem a meleg vacsorák örömében. Eleinte ugyan szabódtam, sehogy sem tudtam rászánni magam, hogy behatoljak az asszonyok birodalmába. A földszinten, egy hosszúkás, viszonylag tágas teremben laktak, emeletes ágyakon aludtak. A fiatalabbak kerültek a felső ágyakra, az idősebbek alulra. Kätchen ágya a terem hátsó sarkában volt, nővére aludt lent, ő pedig fent.

Mikor aztán mégis rászántam magam, hogy bemegyek hozzájuk, úgy éreztem, hogy most minden szem rám szegeződik, engem tárgyalnak, ócsárolnak vagy kinevetnek. A lány azonban könnyedén jött elém, karon fogott, s úgy mentünk a hosszú terem túlsó végébe. Útközben persze láthattam, hogy nem egyedül képviselem a teremtés koronáinak táborát, mert itt-ott üldögélt egy-egy férfi, jóízűen kanalazva a vacsorát vagy csöndes beszélgetésbe bocsátkozva asszonytársával. Kätchen nővére barátságosan fogadott, bemutatkoztunk, váltottunk néhány szót, aztán szinte észrevétlenül magunkra hagyott bennünket.

Kätchen kínálgatott, s én, aki fogságom idején mindig azonnal elfogadtam az ételt, most szabadkoztam, hogy már ettem a városban. Ő mégis elém tett egy pléhtányér köleskását, amelynek tetején olajcseppek csillogtak. Ő maga is vett, s mosolyogva intett, hogy egyek csak, ne szégyelljem. Végül is hozzáfogtam, s békés kettesben kanalaztuk ki a kölest. Utána elégedetten gyújtottam rá, mint aki végre otthont talált.

Ahogy már említettem, a nők kivétel nélkül a lágerban főztek, az épület konyhájában, a téglából rakott tűzhelyen. Az étlap persze nem volt valami változatos, legtöbbször burizs, köles és krumpli szerepelt rajta, ám ez volt a legtakarékosabb megoldás. A nőknek mindig volt tartalékpénzük, természetesen jobban be is osztották, így gyakrabban tudtak ruhafélét venni, azaz inkább anyagot, melyet ügyes kezű társaik kiszabtak s valamiképp meg is varrtak. Persze a magukkal hozott ruhákra is nagyon ügyeltek, folyton varrogatták, alakítgatták azokat. Tény, hogy mindig tisztán, takarosan jártak. Kätchen nővére is értett a ruhaszabáshoz, s pár ruhát a húgának is készített.

Kätchen a salaktéglagyárban dolgozott, és váltakozó műszakra járt. Viszonylag jól keresett, s engem is győzködött, menjek a brigádjukba dolgozni. Egyszer aztán ráálltam, s ő Rudin keresztül elintézte, hogy

beosszanak hozzájuk. Éppen éjszakai műszakra mentek, mikor első ízben csatlakoztam hozzájuk. Úgy éjfélig még ment is valahogy a munka, de aztán elegem lett a fojtogató gőzből, porból, egyre nehezebben bírtam az egészet. Reggel be is jelentettem, hogy ne haragudjanak, de én oda többet nem megyek. Ő is, meg a brigadéros is szó nélkül tudomásul vették döntésemet, s visszamentem előző nacselnyikomhoz.

Tavasz felé levettek bennünket a teherkocsiról, s két civil került a helyünkre. A bodrogközit és engem újból ácsbrigádba tettek, amelynek egy belorusz férfi volt a vezetője. Én sem vagyok magas, de ő még nálam is alacsonyabb volt egy fejjel. Sápadt, soványka ember volt, de rendkívül fürge és jóindulatú. Lényegében ő is fogolyként élt, mert parancsra, erőszakkal irányították Belorussziából Gorlovkába, ahová különben nem jött volna. Donbasz volt egyébként a Szovjetunió olvasztótégelye, talán nem létezett olyan náció a nagy birodalomban, amely ne képviseltette volna magát ezen az iparvidéken: kirgizek, tatárok, örmények, grúzok és a jó ég a megmondhatója, ki mindenki nyüzsgött még a szovjet népek eme tarka kényszertáborában. Engem különösen a grúzok csoportja fogott meg: férfiak, nők sajátos népviseletben jártak munkába, rátartian, már-már gőgösen viselkedtek, nem ereszkedtek le egyetlen más fajtájú népcsoporthoz sem, még az oroszoktól, ukránoktól is igyekeztek távol tartani magukat. Szép emberek voltak, igen takarosan, tisztán öltözködtek; asszonyaik büszkén átnéztek a fejünk felett, ha kívácsiskodva mustráltuk őket, s valahogy mindig komolyak voltak, még mosolyra sem húzták a szájukat.

Brigadérosunk tehát szintén kényszerből tartózkodott a Don-medencében, talán ezért is vállalt azonnal szolidaritást velünk, távoli foglyokkal. Alig pár évvel volt idősebb nálunk. Azonnal jó barátok lettünk, s e barátság közös munkánk folyamán mindvégig tartott. A cigaretta neki is folyton a szájában csüngött, talán ezért is volt annyira sápadt. Nevetve fogott kezet velünk, s mindjárt megkérdezte:

— Kak familija?*

Mikor megmondtam, ő komolykodva folytatta:

— Nu, tak i zapisu** — és harsányan nevetni kezdett.

Ványának hívták a beloruszt, aki aztán még néhányszor megismételte ezt a látszólag ostoba jelenetet, ám ő ezt a bürokratikus komolykodás paródiájának szánta.

Visszatértünk tehát a szekercéhez, fűrészhez, kalapácshoz. Épülő lakóházakban padlóztunk, az erkélyekre cifra, gömbölyűre esztergált korlátfá-

---

* Mi a vezetékneved?

** Így is írom be.

kat állítottunk be, majd ajtókat, ablakokat. Ványa értette a munkát, dolgoztunk is becsületesen, ám vezetőnk megsúgta, hogy kereset szempontjából nem valami rózsásak a kilátásaink. Különben soha egy rossz szót sem szólt, nem hajtott bennünket, és nem vette észre, ha valamit elcsentünk. Valószínűleg ő is vitt magával ezt-azt, bár az ő számára mindez kockázatosabb volt, mert néhány évi börtönt, illetve kényszermunkát kapott volna, ha rajtakapják. Bennünket legfeljebb éjszakai elzárással büntettek, ha lebuktunk.

Ványa rettenetesen gyűlölte az ellenőrzésre olykor csoportosan kiszálló elvtársakat. Arca ilyenkor megkeményedett, s vad szitkokat morgott feléjük, persze szavait csak mi hallottuk. Egy ízben egyik épület tetőzetére raktuk be a padlásablakokat, kint ültünk a tetőn, amikor fekete személykocsik jelentek meg az udvaron, s kiszálltak belőlük az ellenőrző elvtársak. Ekkor ő mesélni kezdett egy hazai, tehát belorussziai történetet: egy hasonló látogatás alkalmával munkatársaival éppen gerendát emeltek be valahová, s mintha csak magukat akarnák buzdítani, ütemesen skandálni kezdtek:

— Raz-dva po gyelu,
huj vam, lodiri!

Ami szabad fordításban körülbelül azt jelenti, hogy: „Egy-kettő munkára, f... nektek semmirekellők!” És Ványa hahotázni kezdett, a fontoskodó elvtársak pedig egy szót sem szóltak, behúzott nyakkal igyekeztek tovább, mint akik semmit sem hallottak. Figyelmesen nézegettem az ellenőrök csoportját, amelynek vezetője egy jól megtermett asszonyság volt, bőrkabátban, fiúsra nyírt rövid hajjal. Ő haladt elöl, és szivarozott, ez volt a legérdekesebb benne, ilyet nemigen láttam életemben, szivarozó férfit sem láttam fogságom alatt, nemhogy asszonyt. Ment magabiztos léptekkel, körülötte nyüzsögtek, magyaráztak a többiek. A mi nacselnyikunk is ott volt, de tisztes távolságban a bőrkabátostól, az ő véleményére most nyilván nem tartottak igényt. Ványa úgy tudta, hogy a nő a város első embere, valami pártfunkcionárius, és a többiek nagyon tartanak tőle, mert igen szigorú. Fontosságát az is bizonyította, hogy ő egyedül jött egy nagy fekete kocsiban — természetesen a sofőrrel —, a többiek viszont párosával, hármasával szálltak ki a Pobjedákból, Volgákból.

Most, hogy újból ácsok lettünk, munka után megint jártuk a várost valamilyen munkát keresni, kiegészítendő megcsappant keresetünket. Egy ízben jobb módúnak látszó asszonnyal alkudoztunk kertásás ügyében, s ott akartuk hagyni, mert keveset ígért. De aztán eszünkbe jutott, hogy aznap már úgysem kapnánk másutt munkát, kedvetlenül hozzáláttunk hát. A vörös hajú asszony gyakorta kiszaladt ellenőrizni, jól ásózunk-e. Munka

után nem kínált meg semmivel, de pénzt se kaptunk, mert az egyezség úgy szólt, hogy majd csak az egész kert felásása után fizet. Másnap korán befejeztük, és a vörös hajú óvatoskodva, nagy gonddal kiszámolta a pénzt. Miután ezzel végzett, intett, hogy kövessük. Levezetett bennünket a pincébe, és a vakolatlan alapra mutatott:

— Itt, a fundamentumon át lyukat kellene vágni. Mennyiért vállalnátok? Nekünk semmi kedvünk nem volt az újabb munkához, de társam röhintve oldalba bökött:

— Figyeld csak, hogy fog ez mindjárt sápítozni!

És az asszonyhoz fordulva kivágta:

— Szto rubel! (Helyesen rublej.)

Az asszony meghökkent, láthatóan zavarba jött, gyanakodva méricskélte a fundamentumot meg bennünket, akik alig tudtuk visszatartani kitörni készülő nevetésünket. Aztán alkudozni kezdett volna, de társam ráförmedt: —Kár a dumáért, vén banya! — Majd igen kurtán kifejtette, hogy ez nagyon nehéz munka, tiszta kő, és mi ezt nem vállaljuk. Majd megelégelte a magyarázkodást, megint oldalba bökött és intett a fejével, hogy induljunk.

— Jól van, jól! — kapott utánunk ijedten az asszony. — Holnapután jönnek a vízvezeték-szerelők, addigra késznek kell lennie.

— Rendben van, holnap eljövünk, ma már úgysem fejeznénk be — szólaltam meg én is.

— Aztán biztosan gyertek el! — kiabált utánunk az asszony még akkor is, mikor már az utcán voltunk.

— Egy túrót neked! — morgott a társam. — Örülök, hogy megszabadultam tőled.

Másnap eszünk ágában sem volt odamenni. Másutt azonban hiába kerestünk munkát. Végül felvetettem:

— Te, nem kellene mégis megpróbálni a veres asszonynál? Száz rubel az száz rubel.

Társam kicsit gondolkodott, hümmögött, megvakarta a fejét, majd legyintett:

— Gyerünk, nem bánom. Meglátjuk, mi lesz belőle.

Az asszony már a kapu előtt várakozott, s láthatóan megkönnyebbült, mikor észrevett bennünket. Kalapácsot, vasrudat, vésőt kerestünk, és nekiláttunk a munkának. Szikrázott a kő minden ütés után, alig haladtunk előre. Az asszony eleinte ott ácsorgott mögöttünk, aztán alighanem megunta a tétlenséget, s távozott. Alighogy kilépett a pincéből, társam káromkodott egyet, és a nagykalapáccsal hatalmasat vágott a kőre. Az megmozdult, s mikor a vasrúddal megfeszítettük, ki is fordult a helyéből.

— Hű, az anyját! Ez hamar kijött — örvendezett a társam. — Tegyük csak gyorsan vissza a helyére, mert ha a veres visszajön és meglátja, nem fizeti ki a százast.

A követ tehát szépen visszatettük a helyére, cigarettára gyújtottunk, s nevetgélve tárgyaltuk a hirtelen jött szerencsét. Csak akkor ütöttünk nagyokat a kőnek feszített vasék fejére, ha az asszony lejött hozzánk.

— Ezen most kipótoljuk az ásózást. Ötven rubelt két délutáni ásózásért! — méltatlankodott a bodrogközi tettetett haraggal.

Napszállta előtt kivettük a követ, és én felmentem jelenteni, hogy készen vagyunk. Az asszony lesietett, megmérte a lyukat, majd kifizetett bennünket. Mi pedig jókedvűen, nagyokat nevetve mentünk a magazinba, hogy élelmiszert és cigarettát vegyünk a pénzen.

# RÁM JÁR A RÚD

Április közepén hosszabb levelet kaptam hazulról. Ez a levél is napokig foglalkoztatott, szinte mindegyik szavát külön-külön mérlegeltem, töprengtem a mondatok mögött rejlő üzeneten, próbáltam magam elé idézni a szülői ház környékét és a házban lakók mindennapjait. Ekkor már az ötödik esztendőt töltöttem fogságban, és sokszor ijedten azon kaptam magam, hogy nem mindenre emlékszem pontosan, valamely esemény vagy személy felidézésekor elbizonytalanodom, olykor jól ismert neveknél tétovázom. Az otthon képe egyre félelmetesebben távolodott, ködszerűvé vált, holott a szürke hétköznapok megélhetési gondjai, sőt az újonnan támadt szerelmi fellobbanás közepette is igyekeztem gondolatban megidézni azokat, akikhez legjobban kötődtem. Nagy néha az is eszembe jutott, hogy beszédem egyre durvul, mind gyakrabban hagyják el a számat azok a trágárságok, amelyektől fogságba esésem első heteiben, hónapjaiban annyira viszolyogtam.

A levelet másnap magammal vittem a munkába, újból el akartam olvasni néhányszor. Reggeli után nekitámaszkodtam az üzemi konyha falának, és szemem behunyva arcom a melengető napsugár elé tartottam. Reggelente egyébként mindig ott gyülekeztünk, s vártuk a kövér Ljubát, a vállalat egyik dolgozóját, aki ott, az étterem előtt közölte az esetleges munkahelyi változásokat. Támasztottam tehát a falat, és újból a levél tartalmán rágódtam. Ez most különösen felkavart, mert anyám viszonylag részletesen írt néhány iskolatársamról, akik már befejezték, vagy éppen akkor fejezték be tanulmányaikat. Ez volt talán a legérzékenyebb pont, amelyre a leghevesebben reagáltam gondolatban. A kettétört életpálya rémképe lebegett előttem ilyenkor, mert még ha hazakerülök is valamikor, mihez kezdek abbamaradt középiskolámmal...

Elővettem újból a levelet, és megint olvasni kezdtem, ki tudja hányszor már, amikor megszólalt mellettem valaki:

— Hát te mit olvasol?

Felpillantottam. A kövér, hirtelenszőke Ljuba állt mellettem. Kedvetlenül hajtogattam össze a papírt, és a zsebembe gyűrtem. Bosszantott, hogy megzavarták reggeli „ájtatosságomat". Kurtán válaszoltam:

— Semmit.

— No, az is bolond, aki neked levelet ír — biggyesztette le megvetően széles, erősen kifestett ajkát a lány.

— Bolond vagy te — mordultam fel hirtelen támadt indulattal.

Ljuba erre sírva fakadt, és törölgette a szemét mindaddig, míg ki nem értünk a munkahelyre. Én már megbántam hevességemet, de ott, abban a pillanatban igen megalázónak tartottam Ljuba otromba megjegyzését, mert anyám levelét tartottam a kezemben. Igaz, ő ezt nem tudhatta. Talán oda kellett volna mennem hozzá, és bocsánatot kérnem tőle. Nem tettem. Ő pedig kint azonnal bepanaszolt a nacselnyiknak. A katonás építésvezető aznap különösen rosszkedvű volt, nyomban magához hívatott, összeszidott, majd egy papírlapot vett elő, írt rá néhány sort, és a kezembe nyomta:

— Ezzel menj be a lágerparancsnokhoz!

Leverten kullogtam el az építkezésről, és odakint azonnal kibontottam az összehajtogatott papírt. Nehezen ugyan, de azért elolvastam a sietősen papírra vetett üzenetet: „Ezt az embert meg kell büntetni, mert munkatársunkat szidalmazta." Már csak ez hiányzott — gondoltam elszontyolodva. Nem elég az otthon miatti gondom, még ez is.

Elindultam, de sehogy sem akaródzott bemenni a lágerba. Szépen sütött a nap, hát lődörögtem a park környékén, le-leültem, rágyújtottam. Eszembe jutott az is, hogy Kätchen éjjeles, most otthon van, mit szólna, ha meglátna. Bizonyára azonnal a karcerba zárnak, s most ezt a lány miatt nagyon szégyelltem. Kezdtem „bűnömet" is mérlegelni, amely hol megnőtt, hol jelentéktelenné zsugorodott. Nézzük csak! Megsértettem egy oroszt. Én, a fogoly. Ez nagy vétek. De hát ő kezdte, ráadásul az anyámat szidta, nem is engemet! Ez pedig az egész világon az egyik legnagyobb vétségnek számít. Ekképpen vitatkoztam önmagammal, és sehogy sem tudtam megnyugodni. S ekkor felvillant bennem a szökés gondolata. Felülni nyomban a vonatra, eljutni Ungvárig, ott aztán majd csak lesz valahogy. De amilyen gyorsan jött az ötlet, olyan gyorsan el is hessentettem. A másik percben már marhaságnak tartottam, hisz pénz és papírok nélkül aligha jutnék el a következő városig. S aztán mihez kezdenék Ungváron, hogy jutnék át a határon, amelyet bizonyára legalább olyan szigorúan őriznek, mint a lágerokat. Egész délelőtt a város külső utcáin bolyongtam, sok kutya megugatott, néhány civil gyanakodva figyelte céltalan lődörgésem. Még az is megfordult a fejemben, hogy keresek valami alkalmi munkát, úgy hamarabb elmegy az idő. Aztán erről is letettem, nem volt hozzá kedvem. Délfelé bementem a városközpontba, a nyüzsgő piacon könnyen csellenghettem órák hosszat is. Ettem valamit, bámészkodtam, de sehogy sem tudtam magam rászánni a hazatérésre. Ha Kätchen elmegy munkába, majd csak akkor megyek be — határoztam végül.

Este aztán a hazafelé szállingózó emberekkel bementem. Az őrbódé folyosóján megtorpantam, majd mindenre elszánva magam bekopogtam. Az ügyeletes őr hümmögve olvasta a gyűrött papírt, aztán megkérdezte:

— Kit szidalmaztál te?

Igyekeztem részletesen elmondani a reggeli incidenst. Az őr hallgatott egy darabig, majd nagyot káromkodott, és azt mondta:

— Ma éjjelre bezárlak a karcerba.

Ettől kissé megkönnyebbültem, s engedelmesen elindultam utána. A fürdőbe vezetett, ahonnan egy szűk, cellaszerű kamrába nyílt az ajtó. Az ablaktalan kamrában csak egy fapad volt. Az őr rám csapta az ajtót, bereteszelte, és megparancsolta a fürdősnek, hogy reggelig ne engedjen ki. Mikor azonban az utolsó mosakodó is elhagyta a fürdőt, az idős sváb kinyitotta az ajtót, és beszólt:

— Gyere ki, öregem, és feküdj a kemencepadkára! Itt melegebb lesz, mint odabenn. Nesze egy pokróc is, takarózz be! De reggelig itt maradj!

Mintha csak a balsors üldözne, alig egy hét múlva az öreg Popovics, aki afféle raktáros és felügyelő volt az építkezésen, elkapott, amint éppen szeget rakosgattam a zsebembe. Akkoriban társammal egy magánházat padlóztunk, s természetesen a szeget is mi szállítottuk a munkához. Társam egyébként már előrement, néhány szál deszkát is cipelve magával. A lassú mozgású, testes Popovics tehát észrevett, s most káröröm nevetéssel visszatartott, hogy jegyzőkönyvet írjon az esetről. Kelletlenül ácsorogtam az irodának csúfolt lomtárban, s végiggondoltam, hogy csak nemrég kerültem összeütközésbe a vállalattal, s már megint jelentést, azaz feljelentést írnak rólam.

Miután kiraktam a szeget, és Popovics komótosan, nagyokat szusszantva elkészítette a „protokollt", szabadon engedett, de néhány káromkodást még utánam küldött. Másnap mindjárt azzal fogadott, hogy elküldte a lágerba a jegyzőkönyvet, s majd ő megmutatja, hogy nem fogjuk többé lopkodni az anyagot. Szorongva vártam a szombatot: ilyenkor szokott bejönni egy szovjet tiszt, aki rövid megjegyzéseket tett a munkánkkal kapcsolatban, esetleg megrótt vagy megdicsért valakit; ilyenkor szokta szétosztani a leveleket is, ha voltak.

Szorongva vártam a pillanatot, amikor a parancsnok kihív, és a fölsorakozottak előtt megszégyenít a lopás miatt. Kätchen ugyan nem volt jelen, mert akkor ismét műszakon volt, de barátnői másnap bizonyára elújságolják neki a hírt. És valóban, alig tartották meg a szokásos névsorolvasást, máris szólítottak.

Elvörösödve léptem a parancsnok elé.

— Hát te mit műveltél?

Tekintetem ekkor a bódé mellett álldogáló altisztre tévedt. Villámgyorsan átcikázott az agyamon, hogy nemrég ő is megszólított, nem tudnék-e szeget hozni neki, mert építkezik. És halkan, hogy a körülállók ne hallják,

mondtam a parancsnoknak, hogy ennek és ennek az altisztnek akartam szeget vinni, de elkapott a raktáros. A parancsnok merőn rám nézett, majd ingerülten azt mondta:

— Tűnj el gyorsan!

Munkatársam el sem tudta képzelni, mi történhetett, hogy ilyen gyorsan és simán megúsztam az egészet. Már ott helyben rángatta a kabátomat, hogy mondjam el, mi volt. Aztán oszolj után elmeséltem az egészet, mire ő jókat röhögött:

— A fene az eszedet, ezt jól kitaláltad! De most már igazán hozzál annak a szerencsétlennek valamit, ha egyszer rákented a lopást!

A következő munkanapon mindjárt délelőtt jókora csomó szeget rejtettem el távol a munkahelytől. Hazatértem után félrehívtam az altisztet, és átadtam neki a csomagot.

— Nem tudtam előbb hozni, mert Popovics elkapott — tettem hozzá.

— Köszönöm, fiú, ez éppen jól jött. Megszidott ugyan a parancsnok, de az a fontos, hogy van szeg. Máskor jobban vigyázz!

Na, te sem potyázol többször — gondoltam magamban befelé menet.

# SZERELEM A CSILLAGOS ÉG ALATT

Időközben átköltöztünk az egykori „kultúrpalotából" egy városszéli, a háború óta elhagyatott, kiégett bérházba. Hatalmas építmény volt, de csak az egyik vége volt lakható, a többi része továbbra is üresen, ajtók, ablakok és tető nélkül várta a megújhodást. Tágas udvarát palánk vette körül, amely még az előbbi otthonunkénál is rozogább volt. A kilazult palánkdeszkán át végtelen legelőre és szántóföldre lehetett kijutni, amely akkortájt mindig néptelen volt, senki sem művelte a földet. A kultúrházat renoválni kezdték, még a mi brigádunk is dolgozott néhány napot, a padlót raktuk le.

Májusban ránk tört a nyár, fullasztó meleg volt bent a szobákban. Itt már nem laktunk olyan nagy teremben, mint az előző szálláshelyen, hanem kisebb helyiségekben, egykori lakótelepi szobákban voltunk szétszórva. A melegen kívül ijesztő rémként jelent meg első számú ellenségünk, a poloska. Csinálhattunk mi bármit: lefekvés előtt körüllocsoltuk az ágyat, kitakarítottunk, ám alighogy elszenderedtünk, a poloskák fölébresztettek bennünket. Támadtak azok mindenfelől, lentről, fentről, a plafonról, a falról, nem volt előlük menekvés. Reggelre bűzlő poloskatetemek és kialvatlan emberek lehangoló látványa tárult a szemlélő elé.

Aztán egyik este néhányan elindultak pokróccal a kezükben az udvar felé. Egy ízben jól elhúzódott a sétánk Kätchennel; a tágas, füves udvaron akkorra már ott domborodtak a szürke pokrócok alatt nyughelyet kereső emberek. Azaz helyenként némelyik halom nyugvás helyett ugyancsak hullámzott, bizonyítván, hogy a legtermészetesebb emberi vágyakozás még ilyen sivár színtereken is beteljesülhet. A látványtól ösztönösen egymásra néztünk, hallgattunk egy darabig, aztán szinte egyszerre mondtuk:

— Kint alszunk.

Pár perccel később már pokróccal a kezünkben karoltuk egymást, és óvatosan nézelődtünk, hol találunk megfelelő helyet, lehetőleg tisztes távolban a többiektől. Aztán az egyik pokróc alánk, a másik fölénk került.

Mikor ezeket a sorokat írom, 1990 februárjában, az ismert politikai események következtében egyre több hadifogoly és hozzánk hasonlóan elhurcolt ember tragédiájáról szóló visszaemlékezés lát napvilágot. Beszámolók és tanulmányok sora örökíti meg a magyarokat és nem magyarokat ért törvénytelenségeket, az emberi jogok durva megsértését, népek, népcsoportok szétszóratását. Úgy illenék tehát, hogy az én visszaemlékezésem is csupa komor élmény láncolatából álljon, égbekiáltó igazságtalanságok felsorolásából. De gondoljanak bele: azon a bódító májusi estén már

búcsúztam huszonkettedik évemtől, legénykorom jószerével véget ért, s én végre ott állok a beteljesülni készülő férfiúi vágyakozás küszöbén, tehát érthető, hogy művemnek ez az esemény is igen fontos része, csodálatos mozzanata, melynek elhallgatásával nem volna hiteles írásom egyetlen sora sem. Mert akkor boldog voltam, olyannyira boldog, mint minden fiú, amikor először részesül abban a mennyei jutalomban, hogy eggyé forrhat a szeretett lénnyel, akihez vonzódik, akit kiszemelt magának. Vad vágyakozással öleltük egymást, megszabadulva fölösleges görcseinktől, és Kätchen, az okosabb és nyilván tapasztaltabb szász lány babusgatva, ugyanakkor kéjjel húzott magához, gyámolított, ám én igen ügyetlenül és izgatottan próbáltam őt magamévá tenni. A szenvedélyes dulakodás fiaskóval végződött, s ez engem igen szomorúvá tett. Sokan leírták már, hadd szaporítsam számukat eggyel: a legtöbb férfi tragédiaként éli meg az efféle kudarcot. Nemigen hisszük el, hogy a másik fél „elnéző" a sikertelenségünkkel szemben. Kätchen is anyáskodva cirógatott, vigasztalt, de azért megkérdezte, volt-e már dolgom azelőtt lánnyal. Én természetesen rögtön rávágtam, hogy igen, hogyne lett volna, s valószínűleg fülig vörösödtem a füllentéstől, de ez a sötétben nem látszott. Másnap este aztán már óvatosabban kezdtük a pajzán játékot, s végre a beteljesült férfivágy tudatában büszke győztesként váltam le a puha lánytestről, és fél kezemmel hálásan öleltem magamhoz őt, aki, íme, férfivá tett a ragyogó donbaszi csillagok alatt.

Kätchen unszolására aztán új ruhát is varrattam. Eleinte szabadkoztam, hogy nincs elegendő pénzem, meg jó az a nadrág és ing, amelyet még tavaly vettem, de ő hajthatatlan maradt. Egyik délután elcipelt a bazárba, ahol az ő választása alapján sötét ruhaanyagot vettünk; nem volt valami finom szövet, de éppen arra futotta a pénzemből, illetve Kätchen is kölcsönzött néhány rubelt, hogy megvehessük. A láger hajlott hátú szabója, aki természetesen munka után végezte ebbéli tevékenységét, egész csinos ruhát varázsolt az olcsó anyagból.

A következő vasárnap hármasban — Kätchen nővére is velünk tartott — kisétáltunk a városba. Én büszkén feszítettem új ruhámban, négy és fél év után először éreztem magam civilizált lénynek, aki feltűnés nélkül mozoghat az emberek között. Kätchen otthon még titkolózott, nem árulta el a csoportos kiruccanás okát, csak mikor a bazárszéli fényképészhez értünk, akkor tessékelt be bennünket a műterembe. Én meghökkentem, szabódott a testvére is, de a lány szelíden betuszkolt mindkettőnket. A tovaris fotograf elrendezett bennünket, s egykettőre megörökítette „fogságunk emlékét". Ez volt egyébként az első és utolsó fénykép, amelyet odakinn készítettek rólam.

A fényképezkedés után cukorkát vettünk, jóízűen szopogattuk, igazi békebeli hangulatban lődörögtünk. Kätchen nővére folyton ugratott bennünket, élcelődött, hogy hogy is lesz, ha majd hozzájuk költözöm, vagy a húga hozzánk, Mokcsakerészbe. Jókat nevettünk az elképzelt megérkezéseken és fogadtatásokon, s észre sem vettük, a főutcai mozi előtt álltunk. S hogy az élvezet teljes legyen, egy láthatatlan rendező jóvoltából éppen valamilyen magyar filmet játszottak, amint bent kiderült, egy tankistáról, talán Andris tankistáról, már jóformán semmire sem emlékszem a filmből. Feliratos film volt, így a szöveget anyanyelvemen élvezhettem. A legnagyobb meglepetés azonban még a vetítés előtt, az előcsarnokban ért. Itt az egyik sarokban, alacsony pódiumon egy hosszú hajú fiatalember vadul deklamált, mintha verset mondott volna. Csodálkozásom láttán Kätchen mindjárt fel is világosított:

— Verset szaval. Itt az a szokás, előadás kezdete előtt mindig van valami ehhez hasonló.

Beesteledett már, mire hazaértünk. Otthon még megjelentünk a táncmulatságon is, amely már újból az udvaron zajlott. Egy szobányi sima betonon keringőztünk a tangóharmonika dallamára. És mert meleg volt és nyár, hacsak nem esett, mindig az udvaron tértünk nyugovóra. Azok voltak a legboldogabb estéim, amikor kettesben álmodozhattunk a hazatérésről, majdani életünkről.

Kätchen most már teljesen ellátta a személyem körüli teendőket, kimosta a pár alsóneműt, megvarrta az elszakadt munkaruhát, kivasalta az „ünneplő" nadrágot, tehát igazi asszony módján törődött velem. És persze esténként együtt vacsoráztunk az ő főztjéből. Életem e korszakában mintha az otthon is jobban elhomályosult volna, hiába idéztük meg olyan gyakran; egész lényemet átjárta, betöltötte az új élmény. Úgy látszik, a feledéshez az idő múlásán túl az újabbnál újabb impressziók járulnak hozzá a leginkább.

# ÚJRA MEGCSILLAN ELŐTTEM A HAZATÉRÉS REMÉNYE

Egyik délután korábban tértem haza. Alighogy tisztálkodni kezdtem, odajött hozzám a szolgálatos altiszt, hogy menjek az őrszobába. Kérdéseimre, hogy mi van, miért hívatnak, csak a vállát vonogatta, s kurtán válaszolta, hogy ő sem tudja. Bent a vörös hajú, szeplős képű, mindig snájdigul öltözött kapitány, az NKVD tisztje fogadott, aki gyakran bejárt a lágerba; nyilván az ő felügyelete alá tartoztunk. Nyomban kérdezte is tőlem:

— Hová való vagy?

Mondtam neki, hogy Mokcsakerészből, de sietve hozzátettem, hogy most föltehetően Mokča-Krišovnak hívják, mint a háború előtt, a Csehszlovák Köztársaság idején. A kapitány figyelmesen hallgatott, mormolt valamit, majd tovább kérdezett:

— És tudod-e, hol van — s most a papírjába tekintve szótagolta — Krizsi vagy Križany, vagy az ördög tudja, hogy is hívják?

Tagadólag ráztam a fejem, hogy nem, soha nem is hallottam róla. A kapitány hümmögött, nézegette a papírt, majd a kezembe nyomott egy levelezőlapot, és azt mondta:

— Ezt olvasd el bent figyelmesen, és hozd vissza!

Ahogy kiléptem a bódéból, mindjárt olvasni kezdtem. Felül vastag betűkkel nyomtatott fejléc volt: MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJA KB Hadifoglyok Hazatelepítésének Osztálya, Budapest, lejjebb néhány soros gépelt szöveg: „Kérjük a bajtársakat, ha valaki tud valamit Géczi Lajos és Majoros András Mokcsakerészből származó hadifoglyokról, írja rá a lap túlsó oldalára, és küldje vissza hozzánk."

Hosszan forgattam a lapot. El sem tudtam képzelni, mit akarnak velünk. És mi az a Magyar Dolgozók Pártja KB? Egyáltalán, hogyan jutottak a nevünkhöz és címünkhöz Budapesten? Aztán arra a megállapításra jutottam, hogy bizonyára a rudabányai sógor próbálkozik valamivel. (Mint otthon kiderült, anyám unszolására falunk idős tanítónője — persze akkor nem tanított, mert nem volt magyar iskola — özvegy Gyurkovicsné írogatott a Magyar Vöröskeresztnek, s ennek folyományaként került nevünk és címünk a fenti osztályra.) Akkor azonban halvány fogalmam sem volt minderről, csupán sejtettem, hogy valaki ügyködik hazatérésünk érdekében.

Visszatértem tehát az őrbódéba, tollat kértem, és ráírtam a lap túlsó oldalára: Géczi Lajos és Majoros András Gorlovkán vannak, a 7280/1030.

számú lágerban. Mi magunk kaptuk meg a lapot, és magunk is válaszolunk rá. Tisztelettel — és aláírtam, majd András nevét is odakanyarítottam.

Alig vártam a vasárnapot. Villamosra ültem, és kimentem a bányatelepre Andráshoz. Éppen otthon volt, éjjeli műszak után. Hosszan fontolgattuk a budapesti megkeresés jelentőségét. És sokat tanakodtunk azon is, hogy öccsének, Pistának a neve nem volt a papíron.

— Lehet, hogy már otthon van — mondtam neki, miután tanácskozásunknak tanácstalanság lett a vége.

— Bár úgy lenne! — sóhajtott András. — Mióta elment a kolhozba, semmit sem hallottam rúla. Egyszer olyan hírt kaptam, hogy tán másik lágerba került.

Aztán másra terelődött a szó. András elmesélte, hogy viszonylag jól keresnek, bár keményen kell dolgozniuk. A bányászok kalóriapótlékot is kaptak, egyebek között olykor szalonnához is hozzájutottak, tehát nem bánta meg, hogy kijött. Aztán én is elmondtam, hogy jött hozzánk egy fiatal hadnagy, ennek a futball a mániája, csapatot szervezett, engem is bevett, és vasárnap készülünk egy bányászok elleni mérkőzésre. Valóban, most már délutánonként tréningeztünk a láger melletti füves térségen. A hadnagy minden fiatal férfit agitált, és mert nekem amúgy is kedvem szottyant a játékra, eljártam az edzésekre. A futball hazai emlékeket ébresztett bennem, s valahogy civilebbnek, tehát szabadabbnak éreztem magam azáltal, hogy olyasvalamit művelhetek, amit nem kényszerből kell tennem.

— No, öregem, akkor én ellened játszom — jegyezte meg András nevetve, mert otthon egy csapatban játszottunk.

S valóban, két hét múlva a hadnagy ígéretéhez híven megszervezte a labdarúgó-mérkőzést. Ezenkívül rábeszélte a nőket is, hogy jöjjenek a csapattal, buzdítani a fiúkat. Délben tehát jóformán az egész tábor elindult a villamosmegálló felé. Vidám kirándulók benyomását keltette nevetgélő csoportunk, nem pedig foglyok vagy száműzöttek, esetleg kényszermunkások csoportját.

Természetesen Kätchen is ott lépdelt mellettem. Hadnagyunk felajzottan szaladgált fel-alá, tanácsokat osztogatott, biztatott, még Kätchennek is odaszólt, hogy majd szurkoljon.

A bányatelepen azonban csalódás fogadta a vezetőnket. Bármily lelkesen szervezte is előzőleg a mérkőzést, a bányászok nem tudtak tizenegy embert kiállítani. Edzőnk és menedzserünk idegesen rohangált a barakkokban, ám a fáradt bányászoknak nem volt kedvük a nyári melegben futkározni a zöld gyepen. Végül úgy oldottuk meg a helyzetet, hogy a mi csapatunk „pótkeretéből" egészítettük ki a bányászok legénységét, s így kifuthattunk a pályára. Mondanom sem kell, hogy a bíró maga a hadnagy lett, aki most már

boldogan futkosott velünk együtt a pályán, s lelkesen fütyült, kiabált. Persze hogy mi nyertünk, s ettől a hadnagy még boldogabb lett, engedélyezte, hogy estig kint maradhatunk a bányászok táncmulatságán.

András se játszott, mert fáradt volt, de mérkőzés után örömmel kalauzolt kettőnket a tábor kantinjába. Ott már akkor is volt ilyen, sőt sört is csapoltak benne, italt és élelmiszert is lehetett ott vásárolni. A bányászokat tehát jobban megbecsülték, mint minket. Táboruk is csupán alacsony léckerítéssel volt körülvéve. Bent András otthonosan mozgott, italt rendelt és némi harapnivalót, aztán vidáman mustrálgatta Kätchent, s tett is néhány megjegyzést, miszerint nem választottam rosszul:

— Was sagt er?* — kíváncsiskodott Kätchen, aki nyilván érezte, hogy róla van szó, s láthatóan zavarta, hogy nem ért semmit.

— Tetszel a barátomnak — válaszoltam.

— Ne hazudozz! — játszotta a durcásat, majd Andráshoz fordult:

— Sprechen Sie nicht deutsch?**

— Csak vénig, málo, keveset — nevetett András.

— Dann sprechen wir russisch!*** — indítványozta a lány.

Ő folyékonyan beszélt oroszul, András is tudott már valamelyest, ezért egy darabig oroszul társalogtunk. Aztán ráuntunk erre a szórakozásra, és átváltottunk anyanyelvünkre. András beszélt a barátnőjéről, aki szerinte *nem valami jaj de jó nő,* de jól tud főzni, mosni, pénze is van bőven, s ez sem megvetendő. Előző látogatásomkor csupa jót mondott a bányászéletről, most viszont panaszkodott, hogy bizony nem könnyű a munka, műszak után nemigen akaródzik kimenni, csak pihenget, vagy néha lejön a kantinba.

Késő este értünk vissza a lágerba. Hadnagyunk még mindig az őrbódé mellett állt, s élénk taglejtésekkel kísérve magyarázta a szolgálatos altisztnek a mérkőzést. Vidáman üdvözölt bennünket, mi pedig a napi futkosástól elpilledve, sietve mentünk a pokrócokért.

* Mit mond?

** Maga nem beszél németül?

*** Akkor beszéljünk oroszul.

# SZERELMI GYÖTRELMEK

Néhány nappal az emlékezetes futballmérkőzés után húsz-huszonöt férfit hoztak a lágerunkba. Akkortájt már feloszlófélben voltak a külföldiek számára létesített lágerok, s ha valamelyik tábor létszáma megcsappant, a megmaradt állományt különböző lágerokba szórták szét. Röviddel az újak érkezése után Kätchen teljesen megváltozott. Elmaradozott az esti találkákról, mindig talált valamilyen kifogást; ha összefutottunk, kurtán válaszolgatott, s igyekezett minél előbb távozni. Egyik este, mikor már fogyóban volt a türelmem, benyitottam Kätchen szobájába. Megrökönyödve láttam, hogy szerelmem ágyán egy magas, barna legény ül az újonnan jöttek közül. Ismertem is, Hansnak hívták, jó kedélyű, barátságos fickó volt. Egyszerre mindent megértettem. Vissza már nem fordulhattam, mert Kätchen észrevett, és ő is zavarba jött, ám tettetett vidámsággal hellyel kínált, s magyarázni kezdte, hogy az otthoni dolgokról beszélgetnek, aztán még kedveskedve megkérdezte:

— Megiszol egy csésze teát?

Én morogva visszautasítottam, de azért még rágyújtottam, leültem az ágy szélére, hallgattam egy darabig a diskurzusukat, aztán felálltam és elköszöntem. A lány kikísért az udvarra, s ott igen gyorsan, mint aki minél hamarabb túl akar esni rajta, hadarni kezdte, hogy ne haragudjak, de Hans az ő vidékükre való, udvarolni kezdett neki, s a nővére meg a falubelijei tanácsára őt választotta, mert ugye „te hazamész Csehszlovákiába, és én akkor mihez kezdek egyedül"? Végezetül átkarolt és megcsókolt („zum Abschied"*), aztán sarkon fordult és befutott a szobájába.

Én meg ott álltam leforrázva, egy világ omlott össze bennem. Úgy éreztem, nincs értelme a további létezésnek. Kábultan botorkáltam egy darabig a sötét udvaron, s botladozva indultam a szobám felé. Azon az éjszakán igen keveset aludtam.

Ettől kezdve táncolni sem jártam, gyötrelmes lett volna Kätchent Hans karjaiban látnom. Ráadásul még szobatársaim is élcelődtek velem, hisz a hoppon maradt szerelmes mindig is kedvenc céltáblája a kárörvendőknek.

Délutánonként igyekeztem minél tovább kint maradni. Ha nem találtam munkát, céltalanul bolyongtam a városban, bejártam talán valamennyi utcáját. Egyik ilyen bolyongásom alkalmával elvetődtem egy hagymakupolás templomhoz, melynek ajtaján éppen akkor öregasszonyok tipegtek be.

* Búcsúzóul.

Érdekes, hogy addig fel sem tűnt a templomok hiánya. Pedig sem Jenakijevóban, sem Novaja Gorlovkában nem láttam templomot. Igaz, ezekben a városokban nem kószálhattam szabadon. És most ott álltam a nyitott templomajtó előtt, és bár röstelkedtem munkaruhám miatt, én is besompolyogtam. Kisszámú gyülekezet verődött össze, a pópán kívül férfit nem is láttam, csak csupa öregasszonyt és pár gyereket. Furcsa szertartás folyt, amelyből semmit sem értettem; imádkoztak, majd elnyújtott hangon énekeltek, és a pópa egyszer csak fogott egy edényt, majd evőkanállal a körbenállók tenyerébe tett valami fehéret, amit azok lenyeltek. De már előttem is állt, rám sandított, én meg ösztönösen előrenyújtottam a kezemet, s a következő pillanatban egy evőkanál főtt rizs fehérlett a tenyeremen. Számba vettem, s elégedetten tapasztaltam, hogy majdnem olyan ízű, mint egykoron mama sűrű rizskásája volt. Legszívesebben kértem volna még belőle, de erre a gondolatra elszégyelltem magam. Nézelődtem még egy darabig, aztán észrevétlenül távoztam.

Egy más alkalommal lakodalmi vigalomnak voltam szemtanúja. Ma is mosolygok, ha erre a bizarr lagzira gondolok. Sütött még a nap, mikor a vigasság színhelyéhez közeledtem, bár távolról azt hittem, hogy valami nagy veszekedés vagy verekedés hangjait hallom. A kíváncsiságtól ösztökélve meggyorsítottam lépteimet, és csakhamar elém tárult a tarka, zajongó násznép furcsa látványa. Mintha részegek lettek volna, férfiak és nők edényt és más tárgyakat kongattak, csörömpöltek, lármáztak, gajdoltak, kiabáltak, itt-ott nótába kezdtek, fel-alá rohangáltak. Egy csoport aztán sorba rendeződve ütemes táncléptekkel körbe-körbe járt az utcán. A násznép betöltötte az udvarokat, a széles, gyepes utcát is. Mindenki vigadott a környéken, egy pillanatra még a menyasszony mirtuszkoszorús feje is elővillant, de villámgyorsan el is tűnt az alacsony lakodalmas házban. Egyesek üveggel szaladgáltak ide-oda, közben jót húztak belőle, aztán másoknak is odakínálták. Egy ízben mellettem is elment egy üveges ember, pár percre megtorpant mellettem, úgy tűnt, mintha meg akarna kínálni, de csak rám vetett néhány bizonytalan pillantást, s tovább sodródott a forgatagban. Hosszan bámultam a különös vigalmat, s fölidéződött bennem a hazai lakodalmak vidám, ám szigorú, mértéktartó koreográfiája. A látott lagziban jómagam ugyan nem mulattam, mégis bódultan indultam haza.

Szerencsére Ványával, a kis belorusz brigadérosommal nagyon jól kijöttem, elnéző volt hozzám akkor is, ha olykor kókadozva elméláztam valamelyik gerendán üldögélve. Nem győzöm eléggé hangsúlyozni, hogy az egyszerű orosz, ukrán és egyéb nemzetiségű emberek, akiket eddig szovjet jelzővel aposztrofáltak, sőt még napjainkban is ezt teszik, többségükben jóindulatúan viseltettek irányunkban. De okuk nemigen volt lekezelően,

bántóan viszonyulni hozzánk, hiszen az ő életük sem volt rózsásabb a miénknél. Sőt.

Éppen Ványa brigádjában lehettem szemtanúja mindazoknak a megaláztatásoknak, amelyeket a „szovjet emberek" voltak kénytelenek elszenvedni. Az egyik alkalommal a város szívében, közel a főutcához és a mi üzemi konyhánkhoz dolgoztunk egy új lakótelepi házon. Szomszédságunkban ugyanilyen építkezés folyt, azonban az építkezési területet palánk és szögesdrót kerítés fogta körbe; az előbbi nyilván azért, hogy elzárja a bent dolgozókat a külső kíváncsiskodóktól. A fegyencek munkahelyének négy sarkán őrbódék álltak, mint egykor a mi hadifogolylágereinkben. Mi természetesen a szomszédos ház emeleti ablakaiból, balkonjairól, sőt a tetőről jól beláttunk a telepre.

Ide kísérték reggelente az elítélt szovjet állampolgárokat valamelyik börtönből, amelyet soha nem láttam. Hosszú, tömör sorokban jöttek a fáradt, szomorú emberek, nők és férfiak, fiatalok és öregek vegyesen. A menetoszlopot sűrűn körülvették a fegyveres őrök, lövésre tartott géppisztollyal, ezenkívül csaholó, pórázon tartott vérebek egészítették ki az őrizetet. Az első hónapokban bennünket is szigorúan őriztek, ám akkora „éberséget" és túlbiztosítást velünk szemben sohasem tanúsítottak. Nyilván úgy vélték, hogy a saját soraikból támadt ellenség a legádázabb, a legveszedelmesebb.

Mikor a tehergépkocsi az építkezésről ment kifelé, ketten-hárman vizsgálgatták hosszú perceken át. Ha például törmelék, homok vagy egyéb anyag volt a kocsi platóján, akkor két őr hegyes vasrúddal végigszurkálta a rakományt, nem rejtőzik-e valaki benne. Őket reggeltől estig dolgoztatták. Mi már régen a városban kószáltunk, mikor a rabokat gondos számolás után a szokásos „díszkíséret" közrefogta, és elindult velük a szállásuk, azaz a börtön, a tyurma felé.

Ványa később igen halkan, de részletesen tájékoztatott bennünket a kényszermunkások közé kerülés lehetőségeiről. Állítólag elegendő ok volt az is, ha valakit néhány rubelnyi „népvagyonlopkodáson" kaptak rajta, vagy azon, hogy akár a legcsekélyebb megjegyzéssel illette a fennálló rend bármelyik intézkedését vagy fogyatékosságát. Egyik reggel meglepődve láttuk, hogy üzemi konyhánk vezetője, egy magas, sovány zsidó ember szintén ott menetel a rabok között. Senki sem tudta, mi volt a bűne, ha a civileket kérdeztem, csak a vállukat vonogatták, de semmit sem válaszoltak. Egyébként a vezetőt csöndes, jóindulatú embernek ismerték; olykor kisegített az étterem sarkában álló büfénél, ahol jegyeket, néhányfajta élelmiszert és cigarettát, dohányt vehettünk.

A csalódás múltával lassan próbáltam visszatérni a normális életbe, változtatni emberkerülő szokásaimon, mégpedig a „kutyaharapást szőrivel" gyógymód alkalmazásával. Előbb egy dundi szász lánynak tettem a szépet, aki még nálam is fiatalabbb volt, és igen kedvesen fogadta közeledésemet. Ám ahogy „tapasztalataim" birtokában merészebb udvarlásra szántam rá magam, a dundi komikusan csapkodni kezdett a kezével, ami azonnal elvette a kedvem a további szépelgéstől.

Aztán egy alacsony, sovány lánnyal kezdtem szórakozni. Ő soha nem ellenkezett, ha megöleltem vagy megcsókoltam, de hideg maradt, akár a jégcsap, nem viszonozta efféle közeledésemet, sőt éreztem, hogy ilyenkor egész teste megmerevedik, mozdulatlan fatuskóvá változik. Ám furcsamód rendkívül ragaszkodott hozzám, mindjárt megismerkedésünk első napjaiban szinte kierőszakolta, hogy alsóneműm adjam oda kimosni, és folyton öltözékem vizsgálta, nincs-e rajta valami javítanivaló. És természetesen azonnal vacsorára invitált, tehát mindenképpen velem akart maradni, bár emocionális téren továbbra is zárkózott maradt, nem beszélve erotikus kapcsolataink lehetőségeiről. Úgy látszik, van a nőknek ilyen fajtájuk is, akiknek elegendő a férfiról való gondoskodás, s ebben tökéletesen kiteljesedik női szerepük.

Külsőleg mintha helyrebillent volna bennem a világ rendje. Miután látszólag újból szoros kötelékben éltem egy lágerbeli lánnyal, az élcelődések, csipkelődések is abbamaradtak, s csöndesen folydogáltak 49 nyarának napjai. Most már a táncokra is eljártam; a lány ugyan nem rajongott különösképpen az efféle szórakozásokért, de nyilván az én kedvemért hűségesen eljárt velem táncolni. Igaz, itt módfelett zavart az a körülmény, hogy Kätchen is ott keringett közöttünk az új fiújával, és szemünk tánc közben néha összetalálkozott. Ilyenkor mindketten ijedten kaptuk el pillantásunkat egymásról, s én mintegy „csak azért is megmutatom" elhatározással szorosabban szorítottam magamhoz a keszegtestű lányt, és kedveskedve valami ostobaságot suttogtam a fülébe.

Aztán egyszer arra lettem figyelmes, hogy az én Kätchenem ismét egyedül álldogál a lányok csoportjában, Hans pedig már egy másik lánynak teszi a szépet, vele táncol. Mondanom sem kell, hogy határozott elégtételt, kárörömmel elegy megelégedést éreztem, valami olyasmit, hogy „visszakaptad tehát, amit ellenem elkövettél". Érdekes a szerelmes ember, nem véletlenül ragadt rá a „vak" jelző. Még udvarlásom kezdetén, amikor Kätchennel kezdtem járni, érkeztek hozzám információk, hogy eléggé csapodár, volt már neki ügye ezzel is, azzal is. Persze hogy jól értettem ezeket a híreket, de szinte ügyet sem vetettem rájuk. És most is: hiába kaptam meg a legméltóbb

elégtételt, valahol a lélek legrejtettebb zugában nem káröromöt éreztem, hanem egyszerűen igazságosnak tartottam az események eme fordulatát.

Szinte törvényszerűnek tekintem tehát mindazt, ami ezután következett. Az egyik táncos vigalom után, miután barátnőmet a szobájába kísértem, én pedig rágyújtva ráérősen ballagtam a szálláshelyem felé, a romos ház sötét szegletéből hirtelen egy árnyék vetődött elém, majd emberi alakká formálódva Kätchen állt előttem. Izgatottan, szinte hadarva kezdte mondani, hogy szeretne néhány szót váltani velem. Én a meghökkenéstől szóhoz sem jutottam, ám ő hallgatásomat beleegyezésnek vélve méginkább felbátorodva mondta, hogy bocsássak meg mindazért, amit ellenem elkövetett, szánja-bánja tettét, igazából ő nem is volt boldog Hansszal, mert mindig csak engem szeretett, és úgy érzi, hogy én sem tudtam őt elfelejteni, ezt megérezte azokból a pillantásokból, amelyeket tánc közben váltottunk, és meg kellene próbálnunk újrakezdeni, ha meg tudok neki bocsátani... S így mondta, mondta a szöveget kifogyhatatlan szóáradattal, és közben azt vettem észre, hogy karja a vállamon nyugszik, majd óvatosan a nyakam köré fonódik, s mind jobban hozzám simul, arcunk már majdnem összeért, és ő akkor apró csókokat lehelt nyakamra, hajamra, arcomra, majd váratlanul hevesen csókolni kezdett, mint nagy szerelmi lángolásaink idején. Én megbénulva álltam, tehetetlenül tűrtem, hogy mindezek megtörténjenek velem, majd a régi bizsergés öntött el, és már én is öleltem őt, akitől először kaptam a nőktől kapható legnagyobb ajándékot.

Mikor végre kibontakoztunk a nagy szerelem összeborulásából, valamiféle ujjongást éreztem, a visszatért, újra megtalált szerelem örömét. Még jó darabig folytattuk a kvázivitát, közben Kätchen mindvégig átkarolva tartott, arcomat, nyakamat csókolta, és mint aki pontosan tudja, mikor és hogyan kell az efféle csatát berekeszteni, azt mondta:

— Menj a pokrócokért, jövök én is mindjárt!

Kábultan engedelmeskedtem, s a ragyogó csillagos ukrán égbolt alatt nemsokára békévé oldódtak az elmúlt hetek gyötrelmei.

Néhány napig kerültem a sovány barátnőmet, de éreztem, hogy ez nem megoldás, a kerülgetéssel nem tehetek pontot kapcsolatunk után. Megvártam hát az egyik délután, s idegesen szíva a cigarettát mondtam neki, hogy beszélni akarok vele. Ő szomorúan nézett rám, majd fejét lehajtva halkan közölte, hogy már hallott a Kätchennel való kibékülésemről, s hogy ezt nem gondolta volna rólam. Sírni kezdett, s ettől én teljesen elgyávultam, most már igazán nem tudtam, mitévő legyek. Újabb cigarettára gyújtottam, s bizonytalan hangon kezdtem győzködni, hogy „bizonyára találsz majd másik fiút, meg aztán közöttünk lényegében nem is történt semmi komoly, látod,

te mindig húzódoztál", s mert gyorsan véget akartam vetni ennek a kellemetlen jelenetnek, homlokon csókoltam és elhadartam:

— Váljunk el jó barátságban, igazán ne haragudj rám!

És hogy elejét vegyem a további magyarázkodásnak, mindjárt sarkon fordultam és elsiettem. Nagyokat fújtam, ám a megkönnyebbülés mellett azért azt is éreztem, hogy gazember vagyok, ugyanúgy bántam el szegény lánnyal, mint korábban az én csapodár Kätchenem velem.

# BÚCSÚ GORLOVKÁTÓL

Életemnek ez az újabb fordulata egészen felvillanyozott. Megint vidám lettem, most már abbahagytam a céltalan kószálásokat, csak akkor maradtam kint, ha valamilyen konkrét, biztos munkára hívott valaki. Egy ízben iskola tatarozásához irányították brigádunkat. Közelgett a tanév, sürgős volt a munka. Már azt hittem, hogy az iskola mint valóság talán nem is létezik, soha nem is volt, s most egyszerre tapinthatóan ott volt körülöttem. Az üres tantermekben elárvultan álldogáltak az iskolapadok, a falon feketéllett a tábla, ellőtte pedig ott volt a katedra. És bennem újra fölrajzottak az öt év előtti emlékek, az ungvári kereskedelmi középiskola császári sárga falával, boltíves bejáratával, és a többi is, az egykori zsidó elemi felső emeletére szorult magyar polgári iskola az első köztársaság idején, majd a Kálvária-dombon magasodó patinás fiúpolgári és a Rákóczi út végén az egykori kolostorból lett iskola. Ezek váltak most elevenné képzeletemben, s fájón hasított belém a tudat alatt mindig is ott lappangó kétség, hogy mi lesz velem, ha valamikor hazakerülök innen, mi lesz kettétörött diákságommal, tanulmányaimmal. Diák már nem vagyok, de munkásnak sem vagyok igazi, mit kezdek hát az életemmel?

Nyilván e szomorú gondolatoknak köszönhető, hogy elég sokat ügyetlenkedtem, amit vidám főnököm, a fürge Ványa persze mindjárt észrevett, s rám is szólt:

— Ide figyelj, barátom, ha még egyszer elrontasz valamit, szeptemberben beíratlak ebbe az iskolába.

Kätchennel ott folytattuk, ahol hűtlensége előtt abbahagytuk, bár a köztünk lejátszódott szerencsétlen epizód nem múlt el nyomtalanul. Óvatosan kerülgettük a témát, és ha néha előhozakodtam vele, a lány sietve és szinte kétségbeesetten kérlelt, hogy ne emlegessük a történteket. Szerelmünk második időszakában minduntalan a hazatérés utáni időszakkal hozakodott elő, mint aki sejti, hogy rövidesen ennek is el kell következnie. Természetesen abban állapodtunk meg, hogy majd utánam jön, s házasságot kötünk. Ha akkor ott anyakönyvvezető elé állhattunk volna, én készségesen igent mondok, olyan voltam, mint akit megbabonáztak. De hát az a férfi vesse rám az első követ, aki ifjan és tapasztalatok híján, ráadásul abban a helyzetben másként cselekedett volna.

A tervezgetések kötötték le tehát minden figyelmünket. Latolgattuk, hogyan intézzük majd el a hivatalos ügyeket, mit szólnak majd a hozzátartozóim, főleg anyám. Én könnyen átsiklottam ezeken a problémákon, s

valószínűleg mindent megígértem, csakhogy minél előbb túl legyünk ezeken a kérdéseken, melyeket végig sem gondoltam igazán. Itt kell elmondanom azt is, hogy hazatérésünk után néhány hónappal Kätchenék is hazamehettek, s ő nyomban írt nekem. Első levelében közölte, hogy mindent megtesz az áttelepülés érdekében, de nagy nehézségekbe ütközik, a román hivatalok nem éppen készségesek. Erre a levélre még válaszoltam, igaz, elég semmitmondóan, második levelét azonban megválaszolatlanul hagytam. Ezzel aztán végleg lezárult a kapcsolatunk.

Egyelőre azonban még ott voltunk Gorlovkán, lassan vége felé járt a nyár, ott kellett hagynunk a csillagok alatti nyoszolyát; ám nekibátorodva és elszemtelenedve most már odabent is egymás mellett pihengettünk. Kätchen nővére csöndes rezignációval vette tudomásul az új helyzetet. Nekünk kedvezett a két testvér ágyának fekvése is, mert az emeletes ágy a terem olyan kiszögellésében állt, hogy majdnem takarva volt a többitől. Élveztük hát az együttlétet, s én egyre kevesebbet gondoltam az otthonra.

Szeptember elején újra hívatott a szeplős, göndör hajú, vörös NKVD-s kapitány. Az asztalnál ült, előtte Európa térképe.

— Mondd csak még egyszer, hol laksz?

— Csehszlovákiában, Mokcsakerész nevű faluban. — Majd a térképre sandítva folytattam: — Most azonban föltehetően másképpen hívják.

— És tudod-e, hol van Križany?

— A Csehszlovák Köztársaságban Mokča-Krišovnak hívták a falunkat. Lehet, hogy most új neve van. Talán az lesz az a Križany. De magyarul Mokcsakerész a neve.

Gondolkodott egy darabig, majd a térképre bökött:

— Meg tudnád mutatni, hol laksz?

Természetesen Mokcsakerésznél lényegesen nagyobb helységek sem voltak berajzolva a térképen. Ám egykettőre felfedeztem Ungvárt, mellette az Ung vékony kanyarulatát, és ujjammal mutattam falum vélhető fekvését. Ungvárról már korábban megtudtam, hogy a Szovjetunióhoz csatolták, sőt üzenetet és pénzt is kaptam onnan. Még a nyár elején történt: megtudtam, hogy az egyik altiszt odautazik, s én találomra megmondtam neki egyik osztálytársam nevét — a címét nem tudtam, de elmagyaráztam, hol lakik —, s megkértem, keresse fel. Ő felírta, s elég bizonytalanul bólogatva megígérte, hogy megkeresi. És lássunk csudát! Visszatérte után hívatott, kezembe nyomott 300 rubelt, hogy ezt „barátaim küldik és üdvözölnek". Alig hittem a szememnek. Kérdezősködtem, de az altiszt nem szolgált további információkkal.

Most tehát nagyon ügyeltem, hogy ujjam az Ungvár és falum között húzódó határvonal melyik oldalára mutasson. Hiszen a valóságban mind-

össze 10-15 km a háború után meghúzott határ és a falum közötti távolság; ez pedig azon a térképen alig volt észlelhető. A kapitány némán írt valamit, majd rám nézett:

— Ide figyelj! Holnap menj be az építkezési vállalat irodájába, vedd fel a fizetésed, ha van, mert estefelé indulsz haza a barátoddal — s itt betűzni kezdte Majoros András nevét.

Bódultan támolyogtam ki az őrbódéból. Hát mégis lehetséges? Vagy holnap ez a remény is szertefoszlik, mint már annyiszor az eltelt öt év alatt? Mire beértem, a hír már megelőzött. A bodrogköziek izgatottan vártak:

— Igaz, hogy holnap hazamégytek Majorossal?

Bólintottam.

Egyszerre megbolydult méhkassá változott ágyam környéke. Hazai neveket, címeket mondogattak, hogy feltétlenül keressem meg a szülőket. Igen, kizárólag szülőket mondtak, mert az ott maradt környékbeliek többnyire korombéliek voltak, tehát elhurcolásukkor éppen hogy nagykorúkká lettek, egyikük sem volt nős. Zajongtak, saját esélyeiket latolgatták, irigykedve néztek. Én pedig mindmáig nem tudom pontosan elmondani, mire is gondoltam azokban a percekben, hiszen az öt év fogság és a hazatérési próbálkozásaimat kísérő folytonos frusztráció már szinte kiölte belőlem a nagy vágyakozást.

Valamilyen megfoghatatlan, megmagyarázhatatlan érzés kerített hatalmába, s egyre jobban hittem abban, hogy most az egyszer sikerül. S egyszerre csak zokogva Kätchen omlott a nyakamba. Az én szemem is megnedvesedett, s mire megembereltem magam, láttam, hogy a földiek tapintatosan elhúzódtak tőlünk. A hír tehát már a salaktéglagyárba is eljutott, és Kätchen ezt hallván csapot-papot otthagyva hazarohant.

Egész éjjel alig hunytuk le a szemünket. Kätchen kevés holmimat rendezgette, rakosgatta a faládába. Itt, a civil lágerban mi is csináltattunk az egykori katonaládákhoz hasonló alkalmatosságot, amelyet le is lehetett lakatolni, s ebben tartottuk „vagyonunkat", mint a régi lágerlakók. Háromszor is kiszedtük, újrarendeztük a ládát, de ez inkább időhúzás volt, afféle kvázitevékenység, mintha csak éreztük volna, hogy életünk utolsó közös munkáját végezzük. Aztán szorosan egymáshoz simulva csöndesen beszélgettünk, nekem újból el kellett ismételnem, hogy azonnal írok, és mindig írni fogok, várni fogom őt, aztán váltig bizonygattuk soha el nem múló szerelmünket, melyről talán tudat alatt ott is éreztük, hogy ellenkezőleg, nagyon hamar elmúlik majd, mihelyt kiszakadunk eddigi környezetünkből. De akkor komolyak voltunk, meghatottak, és hajnal felé egyre nagyobbakat hallgattunk, valószínűleg aludtam is egy keveset.

Reggel Kätchen is elkísért az irodába, ahol kaptam még kétszáz rubelt. Ebből vettem pár apróságot, zsebkendőt, törülközőt, főleg azonban élelmiszert és cigarettát. Elmentem a munkahelyre is, elköszönni Ványától. Most az egyszer nem tréfálkozott, meghatódva veregette lapockámat, szívélyesen üdvözölte az otthoniakat, majd szótlanul átölelt, s csak ennyit mondott:

— Nu, igyi!*

Elmentem a féllábú cipészhez is, akinél oly sok békés órát töltöttem, s akitől ha más nem volt, jó szót, barátságot mindig kaptunk. Meglátogattam egy idősebb özvegyasszonyt is, akinél egy időben sokat segédkeztem. Az asszony családja az októberi forradalom előtt jobb napokat látott, s ő suttogva mesélte azokat a rettenetes dolgokat, amelyeket családjának a 17 utáni években, sőt később is meg kellett élnie. Kérdésemre, hogy hogyan halt meg a férje, orosz szokás szerint mindkét kezének két ujját keresztbe téve mutatta a rács szimbólumát, azaz a tyurmát, a börtönt. A hír hallatára, hogy hazamegyek, hozzálátott valami útravalót készíteni, de leintettem, hogy hagyja csak, nincs időm várni, meg aztán van is mindenem. Így csak anyáskodva melegen átölelt, kikísért az utcáig, s közben sűrűn törölgette könnyeit, mintha csak hozzátartozójától búcsúzott volna.

Visszatérve a város központjába megint a vállalat irodája mellett haladtunk el, ahol összetalálkoztam Ljubával, a molett, telt keblű szőkeséggel, akinek az emlékezetes éjszakai karceremet köszönhettem. Vidáman hozzáléptem:

— Minden jót, Ljuba! Ma hazamegyek.

Először értetlenül bámult, majd megértette a helyzetet, s lassan préselve magából a szót ezt válaszolta:

— No, sok szerencsét! Élj boldogul! — és szokása szerint elbiggyesztette vastagon rúzsozott ajkát.

Bent az őrbódéban ott ült a vörös hajú kapitány, írogatott valamit az előtte heverő papírra. Kätchen bekopogott hozzá, s engedélyt kért, hogy este elkísérhessen a pályaudvarra. A tiszt szótlanul igent intett, s folytatta a piszmogást. A bejáratnál már ott mosolygott Majoros András, mellette két faláda. Sugárzó arccal rohant felém, sokáig ölelgettük egymást, mialatt Kätchen csöndesen sírdogált mellettünk. András mindjárt dicsekedni kezdett:

— Ne fílj, pajtás, nem halunk éhen az úton. Kerestem egy kis pínzt a bányába. És nem úgy megyek haza, mint a kódus, facipőbe meg gimnasztyorkába.

A délután hátralevő része türelmetlen várakozással telt. Nem leltük a

* No, menj!

helyünket, hol egyikünk, hol másikunk ment ki az udvarra kikémlelni, nem áll-e már ott a teherautó, amely elvisz bennünket az állomásra. Már azt is tudtuk, melyik altiszt kísér el bennünket, hisz ő maga közölte, sőt azt is elmondta, hogy estefelé indulunk, ám a mi türelmetlenségünk nem ismert határt, toltuk volna az időt két kézzel, ha tehettük volna. Közben a fogolytársak szállingóztak befelé, újból körülvettek bennünket, és ismételték a már sokszor hallott üzeneteket. Mi készségesen bólogattunk, ígérgettünk, ám fél szemmel folyvást az ajtót ügyeltük, ahol végre is megjelent valaki, s bekiabált:

— Géczi, Majoros, a kapuhoz!

Sietős ölelések, kézfogások után szaporán mentünk lefelé, Kätchen pedig velünk, s ha tehette, ő is fogta a ládám fogóját, készségeskedett, s megpróbált vidám maradni. A teherautó ott várt a kapunál, egykettőre földobtuk a platóra a ládáinkat. Még a kapitány is ott várakozott, búcsúzóul kezet fogott velünk, s ennyit mondott:

— Sok szerencsét, éljetek boldogan!

Magas, hajlott hátú altiszt volt a kísérőnk, az a Nyikolaj, aki annak idején pénzt hozott nekem Ungvárról, Melnik Zolitól, egykori iskolatársamtól. A város szélén megálltunk egy ház előtt, Nyikolaj bement, majd kisvártatva egy zsákot cipelt az autóhoz; ezt földobtuk a platóra, ahol mi ültünk a ládáinkon, ő meg beült a kabinba.

Az állomás igen messze volt, gyalog fél napig vagy tán tovább is kellett volna mennünk. Korán érkeztünk, még csak nyolc óra volt, a mi vonatunknak meg kilenckor kellett jönnie. Nyikolaj bement az állomásépületbe, s pár perc múlva visszajött:

— Ide figyeljetek, fiúk! Ti most Ogyesszába utaztok, a gyűjtőtáborba, onnan mentek majd haza.

Ez a közlés meghökkentett bennünket, mert azt reméltük, hogy ha beülünk a vonatba, csak valahol a határnál szállunk ki.

— És ott mennyi ideig kell majd várni? — kérdeztem.

— Csak néhány napig, talán tíz, tizenöt napig, amíg egy kisebb csoport összejön más táborokból.

— No, azt már csak kibírjuk valahogy! — legyintett András megkönnyebbülten.

— És még valamit — folytatta Nyikolaj —, a vonatban a felső padokra másszatok fel, ha van üres hely, nehogy valamit elcsenjenek tőletek útközben.

Miután informálódtunk utazásunkat illetően, leültünk egy lócára. Kätchen mindjárt hozzám simult, Nyikolaj pedig odaszólt Andrásnak:

— Gyere, te bányász, gyújtsunk rá!

Tisztes távolra ballagtak, magunkra maradtunk. Csöndesen, akadozva beszélgettünk.

— Te, aztán csak jót mondj rólam anyádnak! — szólalt meg Kätchen hirtelen támadt élénkséggel.

Az otthoniakkal való esetleges találkozása már korábban is izgatta. Váltig bizonygattam, hogy csupa jót mondok majd róla. És egyszerre elszorult a szívem, mert arra gondoltam, hogy már csak perceink maradtak, s ki tudja, látjuk-e még egymást. Újra elismételtük fogadkozásainkat, s közben nagyokat hallgattunk. Összesimulásunknak András kiáltása vetett véget:

— Lajcsi, gyön a vonat!

Távolról tüzes szempár villogott a sötétben, amely egyre tágult, majd prüszkölve, dohogva berobogott az állomásra a mozdony, gyéren megvilágított pullmankocsik hosszú sorát húzva maga után. Még egy ideges, kapkodó ölelés, könnyes csók, utolsó „Isten hozzád", Nyikolaj „davaj bisztro!" sürgetése; a ládákat bedobáltuk az ajtó mögé, majd becipeltük a hosszú kocsi belsejébe, ahol háromszintes fapadok sorakoztak. András és Nyikolaj gyorsan helyet foglaltak, fenntartva egyet nekem is, én meg lerángattam az ablakot, de a vonat már mozgott. Kätchen egy darabig futott a kocsi mellett, aztán lemaradt, alakja beleveszett a donbaszi éj sötétjébe.

# A FEKETE-TENGERNÉL, SZÖGESDRÓT MÖGÖTT

Szerencsénkre mindhármunknak jutott felső pad. Én, miután a lány alakja eltűnt a szemem elől, hanyatt feküdtem a széles fapadon, s némán bámultam a plafont. András vigasztalni próbált, de nemigen figyeltem rá, még mindig magam előtt láttam Kätchen könnyes szemét, számon éreztem szenvedélyes, kétségbeesett csókját. Aztán András hirtelen témát váltva megkérdezte:

— Tudod, mit cipel a mi Nyikolajunk a zsákba? Ki sem tanálnád. Mosóport! Mikor külön ültünk, azt magyarázta, hogy ez Ogyesszába keresett cikk, és ű bizonyára jól el fogi adni. Kípzeld el, mennyit cipekedik, hogy egy kis mellíkesre szert tegyen. Hát nekik sem rózsás az íletük. De hát mírt nem megy a bányába? Ott az oroszok, akik velem dógoztak, nagyon szípen kerestek, igaz, leginkább csak italra kőtöttík a pínzt. Te, egy liter vodka meg se kottyant nekik, azok úgy ittak, mint a kefekötő.

Így fecsegett mindenfélét, én csak nagy ritkán szólaltam meg. Majd Nyikolaj jött hozzánk megnézni, hogy minden rendben van-e, s újból óvatosságra intett bennünket, nehogy valamit ellopjanak tőlünk. Úgy látszik, igen lesújtó tapasztalatai voltak az ilyen utazásokról. Miután Nyikolaj visszahúzódott a vackába, András evést indítványozott, nekem azonban egyelőre nem volt ehetnékem, pedig az eltelt öt év alatt az efféle javaslatoknak nem szoktam ellenállni. De András nem nyugodott, kinyitotta a ládáját, matatott benne egy darabig, aztán vodkás üveget emelt ki belőle. Kinyitotta, belekortyolt, majd nekem nyújtotta:

— No, pajtás, húzz belőle, mindjárt jobb kedved lesz!

Nagyot nyeltem a torokkaparó tüzes vízből, s testemet kellemes forróság járta át. Vidámabb lettem, s kezdtem én is a ládám körül foglalatoskodni. András meg folytatta a kínálgatást:

— Tovaris Nyikolaj, igyon csak egy kicsit!

Nem volt szokás, pontosabban nekünk tilos volt parancsnokainkat tovarisozni, elvtársnak szólítani. Mindjárt Jenakijevóba érkezésünk után kihirdették, hogy szovjet elöljáróinkat csakis grazsdanyinnak, azaz polgártársnak szólíthatjuk, tehát „tovaris lityinant" helyett „grazsdanyin lityinant — hadnagy polgártárs" volt a megszólítás. Mostanra azonban már barátságos hangnem alakult ki köztünk és a bennünket kísérő altiszt között, aki András kínálására szó nélkül elvette az üveget, meghúzta, megköszönte, s visszaadta barátomnak. A vodkától nekem is megjött a kedvem, no meg az

étvágyam, kenyeret, kolbászt szedtem elő, és falatozni kezdtünk. Közben azt latolgattuk, vajon hogyan alakult volna a sorsunk, ha már idejövetelünkkor is legalább ilyen körülmények közé kerülünk. Aztán András azon tűnődött, megvannak-e még az apja lovai, amelyek annyiszor eszébe jutottak az öt év alatt. Megint kortyoltunk a vodkából, s most már csak hazai témákról beszélgettünk. Ahogy távolodtunk Gorlovkától, úgy közeledtünk gondolatban is az otthon felé. Végül elvertük éhünket, beszélgetésünk is egyre jobban akadozott, s a vonatkerekek egyhangú zakatolása álomba ringatott bennünket. Világos volt már, mikor Nyikolaj felrázott bennünket:

— Ébredjetek, mindjárt Ogyesszában vagyunk!

Álmosan, elgémberedett tagokkal nyújtóztunk, de ahogy tudatosítottuk a hír jelentőségét, máris talpon voltunk, s ládáinkat a kijárat közelébe rakva vártuk a megérkezést. Bár még kora reggel volt, a pályaudvar nyüzsgő méhkashoz hasonlított. Esetlenül csetlettünk-botlottunk az embertömegben a hórihorgas Nyikolaj után, aki nyugodtan haladt előttünk, vállán a mosóporos zsákkal, oldalán lapos táskájával. Sokáig bolyongtunk a tengerparti város forgalmas pályaudvarán, míg végül egy tágas udvarba értünk, ahol a sűrűn sorakozó lócákon emberek üldögéltek vagy még mindig elnyújtózva aludtak. Kerestünk egy szabad helyet, ahol leraktuk holminkat. Nyikolaj figyelmesen körülnézett, majd így szólt:

— Maradjatok itt, míg vissza nem jövök! De el ne kódorogjatok, nehogy a milicija elkapjon benneteket, vagy eltévedjetek! Értettétek?

Vállára kapta a zsákot, s csakhamar eltűnt a forgatagban. Mi pedig jobb híján falatoztunk egy keveset, diskuráltunk, cigarettáztunk, nézelődtünk. Majd András nógatni kezdett, hogy nézzünk széjjel, mert Nyikolaj úgysem jön meg egyhamar. Én eleinte szabódtam, majd engedvén az unszolásnak a ládát kézbe fogva elindultunk. Most már a nap is erősebben sütött, és még több ember nyüzsgött az állomáson, mint ideérkezésünkkor. Mindent megbámultunk, vettünk cukorkát, András pedig még fél liter vodkát. Lassan kiértünk a pályaudvar utca felőli oldalára. A bejáratnál cipőtisztító ült, komótosan rendezgette keféit, dobozait; nemigen akadt kuncsaftja, mindenki rohant ki- vagy befele. András hirtelen ötlettel felém biccentett:

— Gyere!

Nemigen értettem, hová hív, de ő már a cipőtisztító előtt állt, s jobb lábát az alacsony állványra dobbantva rászólt az emberre:

— Davaj csisztyity!*

És még rá is gyújtott, bal kezét hetykén csípőjére téve füstkarikákat eregetett a levegőbe. Huncutul felém kacsintott:

---

* Gyerünk tisztítani!

— Az istenit nekik, utójára még kipucoltatom velük a cipőmet!

Én rendkívül komikusnak találtam az egész jelenetet, alig bírtam visszafojtani kacagásomat. De mielőtt kimulattam volna magam a bizarr jelenet láttán, András rám dörrent:

— Nu, davaj i ti!*

Ellentmondást nem tűrő mozdulattal mutatott a cipőtisztító állványra, én meg engedelmesen feltettem rá a jobb lábamat. A mester gyors mozdulatokkal bekente a cipőt sárga kenőccsel, félig a vászoncipő vásznát is, és nagy buzgalommal máris fényesítette.

— No, ezt alaposan elintézte — pillantottam oda ijedten, aztán lemondóan legyintettem. — Ott egye a fene!

András gavallérosan előhúzta a pénztárcáját, kifizette a cipőtisztítót, még borravalót is adott neki.

— Ne mondja, hogy smucig a magyar.

Jó órát kószáltunk az állomás környékén, még sört is ittunk, de a városba nem mertünk bemenni. Elunva a lődörgést, visszatértünk a népes udvarra. Ott még várakoztunk vagy egy órát, mire Nyikolaj befutott, lihegve, izzadságát törölgetve. A zsák még majdnem félig volt mosóporral.

— Ennek sem ment valami jól a bót — jegyezte meg András kárörvendő vigyorral.

De nem volt időnk a tanakodásra, Nyikolaj intett, s elindultunk a kijárat felé. Kísérőnk hosszasan kérdezősködött, majd villamosra szálltunk. Végigvillamosoztuk a várost, aztán el is hagytuk. Az utasok jórésze már kiszállt, mi azonban bent maradtunk.

— Hová megyünk? — érdeklődött András, elunva a bizonytalanságot.

— Lujszdorfba, a Fekete-tenger partjára — válaszolta Nyikolaj kurtán.

— Hű, az áldóját! — fordult most hozzám a barátom. — Hallottad? A Fekete-tenger partjára megyünk!

És tovább kérdezgette az altisztet, hogy miféle hely az a Lujszdorf. Nyikolaj rövid töprengés után így válaszolt:

— Valami falu vagy üdülőféle.

— Az anyját, üdülni visznek! — vidámult fel András.

— No, csak várjuk ki a végét! — játszottam az aggodalmaskodót.

Utunk széles mezőn át vezetett, s nemsokára elszórt házak tünedeztek fel előttünk. És egyszer csak elénk tárult a tenger végtelen síkja. Mindketten izgatottan pattantunk fel helyünkről, hiszen életünkben először láttunk ekkora víztömeget. A várt, mégis váratlanul ható látvány lenyűgözött, elbűvölt bennünket. Az út mentén lombos fák, tuják és bokrok sűrű zöldje

* No, te is!

pompázott, mögöttük földszintes és emeletes villák bújtak meg, s helyenként tarka virágágyások díszlettek. Gyalogjárót alig láttunk, ám itt-ott magányosan vagy párosával pizsamás emberek sétáltak.

Nyikolaj egy laktanyához vezetett bennünket, amelyet tágas udvar vett körül, benne gyümölcsfákkal. Egyedül ment be, mi a bejáratnál várakoztunk. Kisvártatva szólítottak minket is. Tágas irodába léptünk, ahol egy alezredes ült az asztalnál, és kíváncsian végighordozta a szemét rajtunk. Nevünket, nemzetiségünket, állampolgárságunkat, lakhelyünket és fogságba esésünk körülményeit kérdezgette ő is — mint annyian az elmúlt években. Főleg az utóbbit hallgatta különös figyelemmel. Olykor följegyzett valamit az előtte heverő papírra, elgondolkodva maga elé bámult, majd folytatta a tudakolózást.

A kérdezősködés befejeztével kényelmesen felállt, a falon függő térképhez ment, s hosszan keresgélt valamit, mintha földrajzórán felelő diák volna. Európa térképe függött a falon, azon matatott ujjaival, ám úgy látszott, eredménytelenül. Aztán hozzánk fordult:

— Meg tudnátok mutatni, hol laktok?

Fürgén a térkép elé léptem, s mutatóujjam máris Mokcsakerész vélt helyén körözött.

— Mi a neve a falutoknak?

Elmondtam neki ugyanazt a szöveget, amit már a göndör hajú, nyalka NKVD-s kapitánynak is. És majdnem hajszálpontosan úgy reagált ő is, mint a kapitány. Hümmögött, matatott az íróasztalán, majd egy papírra írt valamit, lepecsételte, és átnyújtotta a háttérben várakozó Nyikolajnak. Az összeütötte a bokáját, köszönt és távozott. Az alezredes megnyomott az asztalán egy gombot, mire besietett egy altiszt. A parancsnok szólt neki, hogy kint várjon ránk.

Aztán hozzánk fordulva röviden elmondta, hogy most bevezetnek bennünket az itteni lágerba, itt várjuk meg, amíg transzportot indítanak országunkba. Nem tudja pontosan, hogy ez mikor lesz, de ne féljünk, nemsokára. Itt már nem kell kijárnunk dolgozni, csak a laktanya környékén akad olykor apróbb munka. Ha pedig netán Ogyesszából kérnének munkást valamelyik üzembe, oda csak önként jelentkezőket küldenek, akik aznapi bérüket munka után mindjárt megkapják, mert megtörténhet, hogy másnap már hazautaznak.

Miután ilyen kimerítő felvilágosítással szolgált, utunkra bocsátott bennünket. Kinn még várt ránk Nyikolaj, kezet rázott velünk, szerencsés hazatérést kívánt, aztán zsákját vállára dobva elment. A tizedes intett, hogy üljünk le a kertben és várjunk, nemsokára visszajön, s majd bevezet a lágerba. Mi nyomban rágyújtottunk, s bodor füstöt eregetve latolgattuk,

vajon mennyi fedezete lehet a „szkoro domoj” ígéretnek. Majd hirtelen ötlettel így szóltam:

— András, szaladjunk le a tengerhez, ha már itt vagyunk! Hiszen itt van egy ugrásnyira.

A szót tett követte. A ládákat egy fa alatt hagytuk, mi pedig a kerti ösvényen leszaladtunk a vízhez. Gyermekes örömmel tapsikoltunk benne, megkóstoltuk, valóban sós-e. Megfeledkeztünk mindenről, nagyokat kacagtunk, egymásra fröcsköltük a vizet, s azon sajnálkoztunk, hogy 1945 elején nem rögtön ide hoztak bennünket.

Miután gyerekek módjára kifickándoztuk magunkat, eszünkbe jutott a tizedes, aki már csakugyan ott ácsorgott a ládáink mellett, de nem szólt semmit, csak intett, hogy kövessük. A láger körülbelül háromszáz méterre lehetett a laktanyától. Egyemeletes, modern stílusú villa volt, békében nyilván üdülő lehetett vagy egy jómódú ember dácsája. De megdöbbenve vettük észre, hogy a kecses, tujákkal és egyéb bokrokkal övezett építményt szögesdrót kerítés veszi körül, a kapu előtt meg egy fegyveres katona sétálgat.

— Hű, a nemjóját! — horkant fel András. — Ezek megint lágerba zárnak bennünket.

Meditálásra azonban nem maradt időnk, mert nyílt a kapu, s máris az udvaron álltunk. Itt egy magas, rézbarna arcú fiatalember fogadott minket németül:

— Üdvözöllek benneteket! Gyertek, megmutatom a szobátokat!

Felvezetett az emeletre, s betessékelt egy kis szobába. Itt négy vaságy volt, egy asztal négy székkel és egy szekrény.

— Kik laknak még itt? — kérdeztem kalauzunkat.

— Egyelőre senki, csupán ti ketten — nevetett a fiatalember. — Akárcsak egy szállodában, nem igaz? — S megint jókedvűen villogtatta a fogsorát.

— Te vagy a parancsnok? — érdeklődtem tovább.

— Á, itt nincs parancsnok, meg nincs is kinek parancsolni, mert alig vagyunk tízen. Én csak afféle küldönc vagyok, mert én közvetítem a ruszkik üzeneteit.

Mi pedig fáradtan nyújtózkodtunk az egész napos törődés után, letelepedtünk, és leült a német is, rágyújtottunk. Kisvártatva András elővette a vodkás üveget, meghúzta, s nyújtotta a vendégünknek, oroszul kínálva őt:

— Igyál, kamarád! Hogy hívnak?

Az előbb jót kortyolt a tüzes vízből, krákogott utána, majd bemutatkozott:

— Hans vagyok, és ti?

Mi is megmondtuk a nevünket, közben magamban kicsit elkomorulva dünnyögtem, hogy miféle fatalitás sodorja elém Európa valamennyi Hansát, s hozzá még kísértetiesen hasonlít is ahhoz a gorlovkai Hanshoz, sandítottam a nevetgélő, fecsegő legényre, aki nyilván pillanatnyi elkomorulásomról mit sem sejtve beszélt a villa lakóiról. Megtudtuk tehát, hogy van a lágerban egy idősebb asszony a lányával, meg egy harmadik is, aki erősen festi magát, nyilván tetszeni akar, de már késő — s két tenyerével a hasán félköröket formálva mutatta, hogy már állapotos —, s ezen jókedvűen vihogott. Azonkívül van két belga is, aztán egy Késmárk környéki cipszer meg két bolgár, de azokról nem sokat tud, mert szakácsok, és senkivel sem beszélgetnek. Ő maga szudétanémet, tud csehül, „beszélhetünk úgy is, ha akartok". Beszélt megállás nélkül, közben sandán pislogott az üvegre. András megértette a pillantását, még egyszer megkínálta, de aztán a ládába zárta a vodkát, jelezve, hogy nincs további vendégelés.

— Estefelé, ha kongatok, gyertek vacsorázni! Ott az étterem — mutatott ki az ablakon egy hosszú barakkra, amely faoszlopos, fedett teraszban folytatódott, oldalt nyitott volt, tehát tágas filagória, amilyent a tengerparti üdülők mellett gyakran lát az ember. Benne hosszú kecskelábú asztalok és lócák várták a vendégeket.

Hans távoztával jobban szemügyre vettük a szobát. Tetszett, hogy csak ketten leszünk benne, nem kell mások elől dugdosni a holminkat. Aztán felfedeztük, hogy az ablak melletti üveges ajtó a balkonra nyílik. Mikor kiléptünk rajta, jobbra újból elénk tárult a tenger végtelenje.

— Te, ez igazán csodás! — lelkendeztem nagyokat szippantva a tenger felől áramló sós levegőből.

— Hát az, csak a szögesdrót ne vóna! — hűtött le András.

Én azonban próbáltam könnyen felfogni az egészet, most valahogy nem volt kedvem a komolykodáshoz.

— Mondd már, legalább vigyáznak ránk, nehogy ellopjanak — legyintettem nevetve.

Széket vittem a balkonra, jött utánam a barátom is, leültünk, és cigarettázva, diskurálva bámultuk a tengert, melynek látványával nem tudtam betelni. Idillünket erős kongatás zavarta meg. Lepillantottunk az udvarra, hát a mi Hansunk egy vasdarabbal kongatta az étterem oldalán csüngő eke nagyságú vaslemezt.

Lesétáltunk mi is, ráérősen, cigarettázva. Az asztalnál már együtt volt a Hans által bemutatott társaság. Köszöntünk, mindenkivel kezet fogtunk, bemutatkoztunk, mintha igazi üdülőben lennénk. Csak mikor leültünk, vettük észre, hogy nem teljes a létszám. Az állapotosnak mondott nő utolsónak érkezett, valóban feltűnően kifestve, kirúzsozva. Valami kopot-

tas, egykor jobb időket látott bordó hacukát viselt, s igen szertartásosan nyújtotta kezét bemutatkozásra. Hans mindjárt hozzánk sündörgött, s odasúgta:

— A hölgy mai dekorációja valószínűleg nektek szól.

Kis idő múltán megint odajött hozzánk, és sokat sejtetően suttogta:

— Nem csodálkoznék, ha estére a hölgy teára invitálna benneteket.

És valóban, amikor vacsora után lustán szedelőzködni kezdtünk, a hölgy hozzánk lépett, és kedveskedő mosollyal meghívott bennünket a szobájába egy csésze teára. Mindkettőnket meglepett a hívás, egyrészt azért, mert Hans jóslata bevált, másrészt szokatlan volt számunkra, hogy így, mindjárt első találkozásra vendégül óhajtanak bennünket látni. Németül társalogtunk, bár később kiderült, hogy a lány oroszul is jól beszél. Zavartan megköszöntük az invitálást, és megígértük, hogy elmegyünk.

András úgy gondolta, hogy illetlenség üres kézzel beállítani a lányhoz, akit Hans kissé csúfondárosan csak Frauleinnek titulált; egyébként Máriának hívták. Indulás előtt tehát zsebébe csúsztatta a vodkás üveget, így kopogtunk a hölgy ajtaján. Színes, elég kopott pongyolában fogadott bennünket. Kedves mosollyal tessékelt be a szobába, és hellyel kínált. Barátom otthonosan elterpeszkedett az egyik széken, előhúzta a flaskót, és odakínálta vendéglátónknak. A lány udvariasan mosolygott, elvette az üveget, az asztalra állította, majd poharakat tett mellé — sejtelmem sincs, honnan szerezhette ezeket —, egy tálcán apró kekszfélét tálalt, aztán az előre odakészített csészékbe teát öntött.

Ittunk a vodkából, ettünk a kekszből, teázgattunk, majd megkérdeztem, rágyújthatunk-e, mire azt mondta, egész nyugodtan, ő is dohányzik. Fújtuk tehát a füstöt, és szertartásosan társalogtunk, többnyire németül, mert ő valamiféle értelmiségi szász lány volt, de önmagáról nem beszélt, csak bennünket kérdezgetett, hogy hol dolgoztunk, hová valók vagyunk, kik várnak bennünket otthon és hasonlókat. Ha én kérdeztem, igen kurtán válaszolt, s mindjárt ő folytatta újabb kérdésekkel. András is közbeszólt néhányszor oroszul, s bár Mária röviden erre is válaszolt, láthatólag nem szívesen beszélt oroszul. Láttam, hogy András egyre ingerültebb, a legszívesebben faképnél hagyná a hölgyet, de nem akartam, hogy túlságosan udvariatlannak tűnjünk, ezért még beszélgettünk egy darabig, majd megköszöntük a teát és jó éjszakát kívántunk egymásnak.

A szobánkban András mérgesen és nagyokat fújva dobta magát a székre:

— Éngem ugyan híjhat még egyszer teázni, nem teszem be hozzá a lábom!

Bennem pedig ágaskodott a kis ördög, és incselkedni kezdtem, hogy hiszen mindez az ő kedvéért történt, nem látja, mennyire meregette rá a

szemét a Fraulein, mire András cifrákat káromkodott, majd jókat röhögtünk az egészen. És bár aznap oly sok élményben volt részünk, még mindig nem akaródzott lefeküdni. Újból kivittük a két széket a balkonra, rágyújtottunk, és néztük a tengeren fel-felvillanó fényeket, melyeket talán halászbárkák vagy egyéb tengeri járművek küldtek a part felé.

# OGYESSZAI EPIZÓDOK

Minden úgy történt, ahogy érkezésünkkor az alezredes mondta. Eleinte a laktanya konyhájára szólítottak dolgozni, főleg krumplit hámozni. Unatkozva, sőt enyhe undorral ültünk a nagy halom burgonyához. Hol volt már a sóvárgás ennyi élelmiszer láttán, mint fogságunk első hónapjaiban? Lassan dolgoztunk, mustrálgattuk a laktanya előtt elhaladó lányokat. Sokszor berzenkedtünk amiatt, hogy korlátozzák mozgásunkat, és éppen most, hazaindulásunk előtt. A lágerból jövet és menet katona kíséretében vonultunk, s bár kísérőnk fegyvertelen volt, zavart bennünket, hiszen már elszoktunk az ilyesmitől.

Aztán néhány napig vízvezetékhez ástunk árkot, mi ketten és a két belga. Fiatalok voltak; egyikük magas, cingár és szótlan, az alacsonyabb közlékeny, sőt olykor cigarettát kunyerált tőlünk, mert nemigen volt pénzük. Mindjárt első nap megkérdeztem tőlük, hogyan kerültek fogságba. A közlékeny elmesélte, hogy a háború utolsó évében a németek katonának sorozták be őket, és megkérdezésük nélkül az SS-alakulathoz vezényelték mindkettőjüket.

Egy ízben, mikor a napsütésben ing nélkül dolgoztunk, a kis belga, akinek éppen termete miatt vontam kétségbe SS múltját, felemelte a bal karját, s megmutatta a hóna alá ütött „cégjelzést". Eszembe jutott, hogy fogságunk első hónapjaiban de sokat kellett nekünk is magasba emelnünk a karunkat, hogy az orvosi vizit ürügyén egyébről is tájékozódjék a szovjet doktor.

— Aztán mi voltál civilben? — kérdeztem egyszer a belgát.

Hogy felragyogott erre a kérdésre a cingár emberke arca! Rátámaszkodott az ásójára, s már mesélte is:

— Pincér az anyám vendéglőjében, de a konyhában is segédkeztem. Te, ha ennél egyszer azokból az ételekből, amiket én felszolgáltam, s utána még egy korsó sört is innál... — és komikusan cuppogni kezdett, jobb kezének összefogott ujjaival szája előtt hadonászva mutatta, micsoda isteni élvezetben lenne részem.

A várakozás a kelleténél hosszabbra nyúlt. Már benne jártunk az októberben, de gyors hazatérésünkre még semmi sem utalt. Aggódva tapasztaltuk, hogy a pénzünk is megcsappant, feléltük kevéske tartalékunkat. Ezért ha ogyesszai munkára toboroztak, mindig jelentkeztünk. Villamoson jártunk be Lujszdorfból, egy tizedes kíséretében, akinek pisztoly fityegett a derekán.

Többnyire a fűrésztelepen dolgoztunk. Hatalmas rönköket görgettünk a fűrészhez, s mindaddig tartottuk, míg a körfűrész pokoli sivítással kezelésbe nem vette a megmunkálásra váró fát. Nem volt könnyű munka, de előző munkahelyeinkhez képest jól megfizették, és a pénzt minden nap kézhez kaptuk. Olykor még kisebb örömökben is részesültünk a munkahely révén. A fűrésztelep mellett volt ugyanis a futballpálya, amelyet palánk választott el tőlünk. A nyíláson át végignézhettük a mérkőzéseket, hiszen délután már alig akadt munka, csupán az őrt vártuk, aki reggel átadott bennünket, délután pedig értünk jött.

Az egyik szombat délután korábban kaptuk meg a bért, s nyilván a tizedesünk is tudott róla, hogy előbb végzünk, mert már várt bennünket. Bementünk a városközpontba, közel a villamosmegállóhoz, s megbeszéltük, hogy mikor és hol találkozunk. Aztán a tizedes ment a dolgára, mi meg nyakunkba vettük a várost. Öten voltunk, velünk volt a két belga és a Késmárk mellől származó cipszer is. Lődörögtünk egy darabig a házak között, aztán a piac felé vettük az irányt. Ott aztán kedvünkre alkudozhattunk. Vettünk fehér kenyeret, almát, sőt szőlőt is, egyszóval kedvünkre élveztük a derűs szombat délutánt. Kezünk már tele volt apró csomagokkal, s lassan indultunk a találkahelyre, de észrevettük, hogy egy szúrós tekintetű férfi hosszabb ideje figyel bennünket. Figyelmeztettem rá Andrást, de ő csak legyintett: „Hagy kisírgessen, ha nincs jobb dóga!" Amikor azonban az egyik kirakatot bámultuk ráérősen, az ismeretlen hozzánk lépett:

— Vasi dokumenti!*

Meglepetten s kissé megszeppenve néztünk az idegenre, s én mindjárt magyarázni kezdtem, hogy Lujszdorfban lakunk, a lágerban, most éppen a fűrésztelepen dolgoztunk, s egy tizedes jár velünk, jön is mindjárt, csak elugrott valahová, s aztán vele megyünk haza, a lágerba. A civil, talán nyomozó vagy mi, hallgatott egy darabig, figyelmesen méricskélte csapatunkat, főleg a cipszer német katonaruhából adjusztált öltönye kötötte le a figyelmét. Hallgatott, hallgatott, majd kurtán ennyit mondott:

— Nu, posli szo mnoj!**

Mi mást tehettünk, követtük az idegent, akihez akkor észrevétlenül egy másik is csatlakozott, azaz utánunk lépdelt; addig nem vettük észre, mert távolabb állt. Átmentünk néhány utcán, s egy nagy, komor épületbe tértünk be. Mindjárt a bejárat közelében, a földszinti folyosón hatalmas vasrács mögött tíz-tizenkét embert pillantottunk meg, akik jöttünkre kíváncsian kukucskáltak kifelé.

* Az igazolványukat!

** No, jöjjenek velem!

— Te, ezek börtönbe hoztak minket! — hüledezett András.

Nagy zajjal vonultunk a nyomozó után, s akkor néhány alma kiesett a zsebemből; gyorsan utánuk kaptam, de akkor megint leesett valami. András is segített összekapkodni a guruló almákat, mire megbomlott a vonulás rendje. A nyomozó is megtorpant elöl, mi pedig ettől a váratlan fordulattól nevetgélni kezdtünk, mintha csak valamilyen vidám találkozóra sietnénk, valahogy varázsütésre megszűnt a félelmünk. A szembejövő milicisták furcsálkodva bámulták nevetgélő, idegen nyelven beszélő csoportunkat, mi pedig az első percek ijedségétől megszabadulva szinte vidáman követtük a nyomozót egy tágas terembe.

A bent ülő tisztnek elismételtem ugyanazt, amit már a civil ruhásnak elmondtam. Az is nagyot hallgatott, nézett bennünket, majd telefonált valahová; kisvártatva jelentkeztek a vonal túlsó végén, föltehetően a lujszdorfi laktanyából, akikkel a milicista tiszt közölte, hogy náluk vannak az embereik, jöjjenek értük. Bennünket pedig kiküldött a folyosóra, hogy várjunk.

Nem sokkal később megérkezett a laktanyából egy másik tiszt, s az ő kíséretében elvillamosoztunk a lágerba. Hogy aztán a bennünket „elvesztő" tizedes mit kapott a mulasztásáért, azt máig sem tudjuk. De az ő hanyagsága jóvoltából belülről is láthattam egy szovjet rendőrségi épületet.

# ÉS ELJÖTT AZ IGAZI HAZAINDULÁS NAPJA

Október vége felé már fogytán volt a türelmünk. Második hónapja rostokoltunk Ogyesszában; a gorlovkaiak nyilván azt gondolták, hogy már régen otthon vagyunk, mi viszont egyre ingerültebben bámultunk esténként a tenger végtelen tükrére. Közben még egy kellemetlen incidensünk is támadt Hansszal, a küldönccel. Egyik este bekopogott hozzánk, és sürgető komolysággal kezdte mondani, hogy kimenőt kaptunk estére Ogyesszába, menjünk mi is, megiszunk valamit, talán táncolunk is, legalább mulatunk egyet. Éppen volt egy kis tartalék pénzünk, tetszett az ötlet, tehát igent mondtunk.

— No, akkor öltözzetek át, lent várunk rátok! — mondta és elsietett.

Mi kapkodva vettük fel az „ünneplőt", gondosan fésülködtünk, s lesiettünk az udvarra. Ott már várt bennünket Hans, s vigyorogva kérdezte:

— Hová, hová?

Megütközve bámultunk rá, mire ő röhögni kezdett, hogy mi igazán elhittük, s csak nevetett, nevetett a hasát fogva. András elfehéredett, keze ökölbe szorult, és megindult Hans felé. Ennek rögtön elment a kedve a nevetéstől, s hebegve mentegetőzött, hogy ő csak tréfált, ne haragudjunk. Csak annyi időm volt, hogy András elé ugorjak, mert ismertem erős indulatát. Próbáltam lecsillapítani s visszatuszkolni az épületbe. A tréfaszerző közben elillant, s ottlétünk hátralevő idején széles ívben elkerült bennünket.

November elején újabb öt ember érkezett hozzánk, s aznap közölték, hogy másnap indulunk haza. Érdekes, de ekkor már nem fogadtuk olyan örömmel a hírt, mint két hónappal korábban, Gorlovkán. Nyugodtan, sietség nélkül pakoltuk ki és vissza a holminkat, készülődve a másnapi útra. Megtudtuk, hogy a lágerban csak a két szakács marad meg az idős asszony a lányával. Úgy hírlett, valami probléma van velük, de hogy mi, pontosan senki sem tudta. Tizenkét főből állt a transzportunk, ezek közül öten mentünk Csehszlovákiába, öten Romániába és ketten Belgiumba. Indulás előtt kaptunk két váltás alsóneműt, egy igen hosszú, térden alul érő katonaköpenyt, kenyeret és konzervet. Kíséretünk egy őrnagyból és két altisztből állt.

Persze azért akkor is volt bennünk némi szorongás, hogy hátha az utolsó pillanatban érkezik valami más parancs, hiszen öt év alatt megszoktuk, hogy az itteni ígéreteknek kevés a fedezetük, s hogy az ember jelene és jövője a véletlenek szeszélyes játékának van kitéve. De most az egyszer semmi sem

jött közbe, a teherautó elindult velünk az ogyesszai vasútállomásra. Még egyszer megnéztük a város szélén még mindig készenlétben álló légvédelmi ágyúkat, végighordoztuk tekintetünket az egykor talán jobb napokat látott utcákon, amelyek nyüzsgésükkel, a házak pedig külsejükkel lényegesen elütöttek a donbaszi városokétól. Késő délután érkeztünk a pályaudvarhoz, ahol akkora embertömeg hullámzott, hogy alig tudtunk utat törni a vonatunkhoz. Három kísérőnk igyekezett sietésre ösztönözni bennünket, s aggodalmasan figyeltek, nehogy elsodorjon valakit az emberáradat.

A kocsi, amelyikbe beszálltunk, zsúfolt volt, kettőnknek csak egy pad, azaz fekvőhely jutott, de most nemigen törődtünk ilyen potomsággal, egész éjjel felváltva aludtunk. Így legalább egyikünk strázsálhatott, mert most valóban fennállt a veszély, hogy elemelik a poggyászunkat. Egész éjjel zakatolt velünk a vonat, és másnap is késő éjjelig. Akkor kiszálltunk, s elvittek bennünket a fertőtlenítőbe. Ránk virradt a reggel, mire végeztünk.

Az őrnagy közölte, hogy csak tíz órakor megyünk tovább. Andrással engedélyt kértünk és kaptunk, hogy elugorhassunk a piacra. Miután magunkhoz vettük a frissen kapott két váltás alsóneműt, megkértük a késmárki fiút, hogy vigyázzon a ládáinkra, s nekiindultunk. Nem kellett sokáig mutogatnunk a portékát, egykettőre elkelt. Gyorsan vásároltunk egy kis ennivalót, sőt egy üveg itókát meg cigarettát is, és siettünk az állomásra, nehogy lekéssük a továbbindulást.

Másnap reggel értünk Lvovba, ahol át kellett szállnunk. Bár megint hosszú várakozásnak néztünk elébe, az őrnagy senkit sem engedett be a városba. Ehelyett a pályaudvar előtti parkba hívott bennünket sétálni, s büszkén magyarázta, mi minden épült itt a háború óta. Mindjárt a pályaudvarral szemben egy magas palota állt, arról különösen sokat beszélt, mert az volt állítólag a város büszkesége, az új kultúrpalota.

A Kárpátok közelében az egyik állomáson az őrnagy kiszállt a Romániába és Belgiumba tartókkal, s most már csak a két altiszt maradt velünk. Ott komorlottak előttünk a Kárpátok fenyvesei, vonatunk pedig dohogott, kapaszkodott azon a hágón át, ahol majdnem öt éve mi kapaszkodtunk gyalogosan, sűrű hóesésben.

Bár éjszaka volt, amikor a Kárpátalján áthaladtunk, le sem hunytam a szemem. Bámultam kifelé a vaksötét erdőre, majd a lankás hegyhátakra, a szunnyadó, szétszórt faházakra. Lelki szemeim előtt megelevenedtek a régi, szomorú képek egy tizennyolc éves fiúról, aki valamikor érettségiről és főiskoláról álmodott, majd egyszerre valamilyen sátáni hatalom parancsára egy útszélre dobott népcsoport tagjaként indult a száműzetésbe, megalázottan, egyetlen biztató szó vagy jel nélkül, bele a szinte kilátástalan jövőbe. Hol volt bennem az erő, hogy mindazt, ami mögöttem van, végigcsináljam?

És most, fogságom éveit számba véve újból és újból ezeket a kérdéseket teszem fel önmagamnak. Hiszen szegény Miklós bátyám is csak engem féltett, a gyenge diákfiút; anyámmal történt utolsó találkozásán kétségbeesetten ismételgette, hogy „csak Lajcsira vigyázzanak, el ne engedjík, mert ű itt elpusztulna"! És ő pusztult el, mindjárt az elején, értelmetlenül. Miért kedvezett hát nekem a sors? Talán éppen azért, hogy hírmondója legyek mindannak a gyalázatnak, ami népemmel megesett, amit velünk szemben elkövettek. Pár nap híján 1825 nappalt és éjszakát éltem meg elhurcolt társaimmal, a legtermékenyebb korú férfiakkal. És most itt van ez a sovány könyv, válogatott emlékeimmel, amelyek között látszólag sok a szelíd, sőt humoros színezetű epizód. Nincs ebben semmi szándékosság, csupán az ember természetes védekező reflexe, páncélzata a múlt kegyetlen emlékeivel szemben. Nálamnál különb Atlasz sem igen bírná azt a terhet folytonosan a vállán cipelni.

De egyelőre még ott virrasztok az Ung és Latorca felé, illetve mentén robogó vonat ablakánál, arcomat az üvegre tapasztva, mint aki attól fél, hogy lemarad valamiről. És hajnal felé utolsó szovjetunióbeli állomásunkra, Csapra értünk. Elgémberedett végtagokkal kászálódtunk le a vonatról. Kerestem az ismerős állomásépületet, ennek a helyén azonban egy hatalmas építmény állt, rajta a város neve: Csop.

# „MIKÉNT FOGOM SZÓLÍTANI RÉG NEM LÁTOTT ANYÁM?”
(Petőfi)

A csapi állomás óriási várótermében már korán reggel nyüzsögtek az emberek. Az orosz és ukrán beszédbe magyar szavak vegyültek.

— Hát félig itthon is volnánk — szóltam Andráshoz, amint ládáinkat leraktuk az egyik sarokba.

Barátom élénken forgolódott, nézelődött, nem lát-e ismerőst, de miután kutakodása eredménytelen maradt, legyintett és így szólt:

— Meg kéne nyiratkozni. — Majd az egyik altiszthez fordult: — Mikor megyünk tovább?

— Még nem tudom, mindjárt megkérdezem, várjatok!

Térült-fordult, eltűnt az irodák felé, mi pedig rágyújtva tovább meregettük a szemünket ismerősök után, de már vissza is jött az altiszt.

— Körülbelül egy órát kell még várnotok, mert odaátról, tőletek küldenek motorvonatot.

Ez rendkívül imponált nekünk. Különvonaton megyünk át Csehszlovákiába! Micsoda parádé! Igaz, ha onnan gyalogszerrel hajtottak ki bennünket, legalább a hazatérésünk legyen parádés. A ládákat rábíztuk a többiekre, mi pedig felsiettünk az emeletre, ahol a borbélyműhely volt. A várószobában a falak mentén néhány katonatiszt várakozott, civilek csak mi ketten voltunk, de hát katonaköpenyünk után ítélve nem tudom, mit gondolhattak felőlünk az emberek. A vendégeket egy kedves arcú lány nyírta és borotválta.

— Ez biztosan csapi lyány lesz — súgta András. — No, majd megkérdezem.

És valóban, ez volt az első kérdése, amint elhelyezkedett a borbélyszékben. A lány meglepetten tekintett ránk, mert mint bevallotta, hosszú katonaköpenyünk alapján oroszoknak vélt bennünket. Aztán beszédes közvetlenséggel mesélte el, hogy elég szűkösen élnek, apja meghalt a háborúban, anyja beteges, így neki kell eltartania a családot.

Miután a lány végzett velünk, egymásra néztünk, s mintha csak egyet gondoltunk volna, megmaradt rubeljeinket odaadtuk a lánynak.

— Mi mán egy óra múlva úgyis koronában fogunk számolni — tette hozzá magyarázólag és önérzetesen a barátom.

Nyirakodás, borotválás után kisétáltunk a pályaudvar elé, s szomorúan pillantottam széjjel az ismerős-ismeretlen környéken, Soli Deo Gloriá-s

szerepléseim egykori színhelyén, amikor kiszállásainkon a magyar irodalom színe-javát tolmácsoltuk az iskolákba, templomokba egybegyűlteknek. Mikor is volt, Istenem, 42-ben? 43-ban?, hogy a csapi református templomban Ady istenes és egyéb verseit dörögtem ifjonti lelkesedéssel? És most nem a költő, hanem én állok itt megtépázva, harcból jövet, sebekkel a lelkemben, testemben.

Bent már nem sokat várakoztunk, nem is bírtuk volna sokáig, valósággal megszállt bennünket a mehetnék. Nem a szokásos utazási láz volt ez, jóval több annál. Megtérés a reménytelennek hitt, végtelennek tetsző pokoli útról, amelyről oly sok társunknak nem adatott meg a visszatérés lehetősége.

És végre megjelent az idősebb altiszt, némán intett, hogy kövessük. Hosszan gyalogoltunk a pályaudvar végébe, ahol magányosan várakozott az értünk küldött sínbusz, amilyenen egykor Ungvárt látogattuk. Kísérőnk átadta papírjainkat egy karszalagos civilnek, aki a motorral érkezett a túloldalról. Ott voltak a szovjet határőrök is, egyikük kinyittatta ládáinkat, beletúrt a holminkba, s mindegyikünktől megkérdezte, viszünk-e rubelt magunkkal. Miután ez is befejeződött, feldobáltuk a poggyászt a motorvonatba, s magunk is fürgén utánamásztunk. Már elhelyezkedtünk az üléseken, mikor megjelent két kísérőnk: barátságos arcot vágva kezet ráztak velünk, jó utat kívántak, aztán leugráltak a kocsiról. Az meg mintha csak erre várt volna, megindult a csehszlovák határ felé. A sínbusz vezetőjén és a karszalagos civilen kívül csupán mi ültünk a kocsiban, tehát azt a néhány száz métert a csehszlovák határállomásig valóban különvonaton tettük meg.

A határ túloldalán újból nagyméretű pályaudvar fogadott bennünket, de lényegesen kisebb forgalommal, nyüzsgéssel, mint Csapon. Pár kíváncsi vasutas és néhány arra lődörgő civil bámulta meg fura csoportunkat. Tiszacsernyőn voltunk, ám ezt csak ott tudtuk meg, mert akkor jártam életemben először azon a tájon. Sőt nemcsak ott, de a Bodrogközben sem jártam elhurcolásunk előtt, mint ahogy Kassán sem, bár Budapesten már voltam 42 tavaszán. Az én számomra a várost mindaddig Ungvár jelentette, a jól ismert tájat pedig az Ungvár és Mokcsakerész közti vasút mente.

A tiszacsernyői állomáson rögtönzött vendéglátásban részesültünk. Asztalt tettek ki a konyha elé, s forró gulyáslevessel és jó hazai kenyérrel kínáltak bennünket a szakácsnők. És mert tudták, honnan jövünk, kérdések özönét zúdították ránk: nem hallottunk-e erről és erről? Nem találkoztunk-e véletlenül ezzel és ezzel? — ahogy az a háborút követő hónapokban szinte Európa-szerte szokás volt. Mifelénk ez a szokás évekig megmaradt. Mikor aztán kifogytak a kérdésekből, rólunk érdeklődtek, hol voltunk, mit dolgoztunk, hogy éltünk. Időnk volt bőven, mert csak déltájban indult a

vonatunk tovább, tehát mesélgettünk, meg aztán jól is esett, hogy végre itthon érdeklődnek irántunk.

Mikor megmondtuk, hová valósiak vagyunk, élénken mutogattak északkelet irányába, hogy „hiszen csak itt laknak egy ugrásnyira, menjenek előbb haza, ráérnek aztán is Kassára menni". Időközben egyenruhás határőr jött hozzánk, s most már szlovákul közölte velünk, hogy várakoznunk kell még egy kicsit, aztán utazunk Kassára. Mi persze legszívesebben fogtuk volna magunkat, s azonnal nekivágtunk volna a Latorcának, csakhogy végre otthon legyünk már.

Déltájban aztán újból vonatra szálltunk, és elindultunk Kassa felé, ahová késő délután érkeztünk meg. Az állomás előtt villamosra ültünk, és azzal folytattuk utunkat. Az utasok kíváncsian méregettek bennünket. Öltözékünk miatt szégyenkezve, zavartan, szorongva, csöndesen húztuk meg magunkat a fapados üléseken.

Miután kiszálltunk, hatalmas, szürke épületbe vezettek. Késő estig várakoztunk a folyosón, míg végre egy rendőrtiszt behívott bennünket egy tágas terembe.

Újból kezdődött a Gorlovkából és Lujszdorfból ismerős társalgás. A tiszt szlovákul kérdezett, mi pedig oroszul válaszoltunk. A bonyodalmat itt is a lakóhelyünk megnevezése okozta. Mi váltig erősködtünk, hogy a magyar Mokcsakerészt valamikor Mokča-Krišovnak hívták, tehát nyilvánvaló, hogy most is hasonló neve van. A tiszt kelletlenül dünnyögött valamit, s hosszasan keresgélte az előtte heverő térképen az általunk bediktált falut, ám sehogy sem talált rá. Akkor egy altiszt lépett a terembe, s a tiszt tőle kérdezte meg, nem hallott-e valamit Mokča-Krišovról. Ez rövid tűnődés után elmondta, hogy ő szolgált azon a vidéken, de a Mokča-Krišov nevű falut most Križanynak hívják.

Ekkor értettem meg, miért kérdezgette oly buzgón a vörös NKVD-s ezt a falunevet. De hát én honnan tudtam volna mindezt, mikor még gyér levelezésemet is Rudabányán keresztül bonyolítottam le, Andrásék pedig egyetlenegyszer sem írtak haza, csupán a Kárpátaljához került Ungtarnócra, ahol egyik nagynénjük élt. Öt év után tehát végre megtudtuk, hol is lakunk, honnan hurcoltak el minket. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a nagy faluösszevonások idején szülőfalumat is egybekapcsolták Ungmogyoróssal, s a két falut jelenleg Krišovská Lieskovának hívják. Az itteni emberek ettől függetlenül Mokcsába és Mogyorósra járnak, de gondoljunk csak bele abba a tébolyba, hogy falum neve ötven év alatt négyszer változott!

Egy csendőr most fűtött terembe vezetett bennünket, de itt is csak az asztalok tetején helyezkedhettünk el, mert egyéb berendezés nem volt, s reggelig várnunk kellett. Virradatkor már talpon voltunk, gyűrötten, elgém-

beredett tagokkal. Vártunk még egy darabig, aztán újból beszólítottak bennünket egy irodába, ahol vasúti jegyet, kenyeret és konzervet kaptunk, no meg egy cédulát, amelyen tömören az állt, hogy „X.Y. urat a Szovjetunióból történt hazatérte után megvizsgáltuk és ideiglenesen igazoltuk, s mivel az egészségügyi vizsgálat során semmilyen akadályt nem észleltünk, nevezettet ezennel elbocsátjuk állandó lakhelyére — és itt falum régebbi, mi több, hibásan írt neve következett —, Mokče krišov községbe." A kiállítás napja: 1949.XI.10. Az áttelepülési központ hivatalfőnöke: Červenák s.k. A Belügyi Megbízotti Hivatal dolgozójának aláírása: a Nemzetbiztonsági Testület (a rendfokozatot a mai napig nem tudom elolvasni), Jurko s.k. A Kassai Áttelepítési Állomás (Presídlovacia stanica Košice) körpecsétje, az irat száma: DR. 3365.

Az egyik rendőr még röviden elmagyarázta, merre van a vasútállomás, aztán kezet fogtunk a más irányba indulókkal, és az éjjeli menedékhely, valamint az átélt izgalmak következtében kissé kábán indultunk el a főutcán, a Dóm irányába. Reggel volt, a diákok éppen akkor mentek iskolába. Ők is, de a többi járókelő is megnézett bennünket, de most cseppet sem törődtünk tolakodó kíváncsiságukkal, ládánkat cipelve botorkáltunk célunk felé. A színház közelében egy fiúcsoport állított meg bennünket, s egyikük mutogatva mondta:

— Tovarisi, dajtye russzkije szigareti!*

Szó nélkül a zsebünkbe nyúltunk, s mindegyiknek adtunk egy papiroszt. Megköszönték, akartak viszontkínálni, de mi legyintettünk, mire ők vidáman, nevetgélve folytatták útjukat.

Indultunk volna tovább, mikor észrevettük, hogy két szembejövő fiú közül az egyik feltűnően bámul bennünket. Ösztönösen megálltunk, s láttuk, ugyanezt teszi ő is. Áll és néz ránk. Aztán kitört belőle a kiáltás:

— Lajcsi, András! Hát ti vagytok azok?

Ekkorra már mi is felismertük őt, falunkbeli volt, Gyüre Zoli, akit kisdiákként hagytunk otthon. Boldogan ölelkeztünk össze, hogy végre igazán itthon vagyunk, ismerőssel találkoztunk. Megtudtuk tőle, hogy teológiára előkészítő tanfolyamon vesz részt, s a közelben lakik. Invitált is mindjárt magához, mert „a vonatotok úgyis csak délután megy", s fogta a ládánkat. Útközben egymást túlkiabálva kérdezgettük, válaszait jóformán be sem várva.

A szobában Zoli mindjárt csomagot vett elő, és zsírpapírból sült csirkét tálalt elénk. Te jó ég! Azt a látványt... Öt éve nem volt részünk ilyesmiben; hát létezik még efféle?

* Elvtársak, adjatok orosz cigarettát!

Délfelé már nagyon mehetnékünk volt. Zoli — csak utólag tudatosítottam, hogy a kedvünkért elbliccelte az aznapi tanítást — tartóztatott, hogy ne siessünk, ráérünk, mi azonban nem tágítottunk, szedelőzködtünk, hogy elkésünk. Türelmetlenségünk egyre fokozódott, hajtott bennünket a tudat, hogy végre zsebünkben az elbocsátó levél, karnyújtásnyira vagyunk az otthontól, ennek ellenére még mindig ebben az idegen városban rostokolunk, bármilyen szíves vendéglátás és baráti beszélgetés közepette is. Közben hazajött Zoli szobatársa is az iskolából, s most már valóban nekilódultunk a két fiú kíséretében, akik segítőkészen cipelték még a kofferunkat is egy darabon.

Jó ideig ácsorogtunk az állomáson, aztán végre-valahára beszállhattunk a vonatba. Zoli elmagyarázta, hol mindenütt kell átszállnunk. Zúgott a fejünk az újonnan hallott vasútállomásoktól és a teljesen új közegtől, amelybe kerültünk, ahol a már megszokott orosz-ukrán beszéd helyébe a szlovák lépett, itt-ott halk magyarral elegyítve. De megjelent a piros sapkás forgalmista, s mi meghatottan vettünk búcsút a két fiútól.

A vonatban érdeklődéssel fordultak felénk az utasok, kérdezgettek is egyet-mást. András válaszolgatott, én egyre ritkábban. Az foglalkoztatott, amire azelőtt is sokat gondoltam: hogy esik majd találkozásom mamával, milyennek találom, megállom-e sírás nélkül. Bár Gyüre Zolitól minden lényegesről értesültem az otthoniakkal kapcsolatban, most mégis forró hullám öntött el, mikor a mama alakját magam elé képzeltem. Mit mondok majd először is?...

Bánócon átszálltunk a motorvonatra, amely az utolsó pályaszakaszt futja meg azzal, aki a keleti végekbe látogat. Zolitól tudtam, hogy ezzel a vonattal szokott hazajárni unokaöcsém, Hornyák Béla, aki ez idő tájt tanulta a szabómesterséget Nagymihályban. Beszállás után András letelepedett, én pedig kimentem Bélát lesni. Mivel nem jött, illetve nem találtam, mentem vissza a helyünkre, ám ugyanabban a pillanatban két fiatalember is le akart ülni a nekem foglalt helyre, András ezért rájuk szólt, hogy „foglalt". Azok ránk bámultak, majd kiáltozni kezdtek: „András! Majoros András! Hát hazajöttél?" Majd miután engem is észrevettek, „Lajcsikám!" üdvrivalgással magukhoz öleltek. Egyikük Verba Jóska volt, annak a Verbának a fia, aki Pálócon oly teátrálisan ereszkedett térdre és fakadt hangos zokogásra, a másik pedig a nálunk lényegesen idősebb Lekk Sándor Mogyorósról. Elkezdődött hát újból a kérdezősködés, alig vettük észre, hogy már a mokcsacsicseri állomáson vagyunk, amelyet akkor már csak csicserinek (Čičarovce) hívtak. Csak hárman szálltunk ki, mert Verba Jóska akkor már Kaposon lakott. Ahogy a peron kavicsos talajára léptem, az ellenkező irányba indultam el, Csicser felé. Lekk Sanyi nevetve kérdezte, hogy hová

igyekszem. Zavartan fordultam vissza falum irányába. Istenem — gondoltam —, hat évig naponta kétszer tapostam ezen a peronon, s öt év múltán már az irányt sem tudom.

Sanyi velünk jött az útelágazásig, ahol egy kőkeresztre feszített pléh Krisztus áll mementóként, aki engem, az egykori kisdiákot mindig különös szorongásra késztetett, amikor hajnali szürkületben egyedül caplattam az állomásra. Itt Lekk Sanyi egyenesen folytatta útját, mi pedig befordultunk a falunk felé, amerre öt évvel előbb eredménytelenül hívogattak öcsémék. November 10-e volt, korán sötétedett. Akkor még nem volt villany a faluban, az ablakokban ugyanolyan gyengén pislákolt a fény, mint hajdanán, amikor hajnalban útra keltem, s estefelé megtértem. Útközben alig váltottunk pár szót, talán csak azt latolgattuk, ébren lesznek-e még. Andrásék mindjárt a falu szélén, a harmadik vagy negyedik házban laktak. Mikor a kapujuk elé értünk, letettük a ládákat, egymásra néztünk, majd némán átöleltük egymást.

Mi kissé beljebb laktunk, a bal oldalon. Az ablakból még világosság szűrődött ki, tehát ébren vannak. Ahogy beléptem a kiskapun, veszett kutyacsaholás fogadott. Ijedten rezzentem össze, mert erre nem számítottam, hisz kutyát azelőtt soha nem tartottunk. Faládámat magamhoz szorítottam, hogy védjem oldalamat az esetleges támadástól, s így, oldalogva tettem meg azt a pár lépést az ajtóig. Szerencsére most is nyitva volt, mint régen is mindig, beugrottam, s gyorsan bezártam magam után. A sötét pitvarban voltam, letettem a ládát, s megkönnyebbülten kifújtam magam. Aztán óvatosan benyitottam az első házba, azaz a szobába...

Ott ült anyám az ágy végénél, s akárcsak hajdanán, lefekvés előtt visszeres lábát áztatta a lavórban. Csöndes szomorúsággal az arcán nézett fel az ajtónyílásra, egy pillanatig megkövülten bámult rám, majd szinte eszelősen felsikoltott:

— Fiam!

És kiugrott a lavórból, de már akkor átölelve tartottam és csókoltam, ő pedig jajgatva sírt, és csak ismételgette kiabálva: „fiam!, fiam!", s patakban folyt a könny mindkettőnk szeméből. Végre megemberеltem magam, s babusgatva, de még mindig elcsukló hangon vigasztaltam:

— Mama, drága mama, ne sírjon már... Mama, most már itthon vagyok, igazán itthon vagyok... Ne sírjon már, mama...

# EPILÓGUS HELYETT FÜGGELÉK

Az eddigiekben főleg egyetlen elhurcolt ember sorsát, azaz fogságának öt évét ismerhette meg, természetesen csak kivonatosan a Tisztelt Olvasó. Őszintén meg kell azonban vallanom, hogy elsősorban az itt következő hosszú névsornak a megírása és kommentálása foglalkoztatott, tehát a puszta ténynek a közlése: hány embert hurcoltak el a győztes hadsereg katonái a győzőkhöz törleszkedők hathatós segítségével, s ezek közül hányan maradtak örökre távol szülőföldjüktől. Csupán az elpusztultak neveit olvasva is sok mindent megérthet népünk tragédiájából az, aki érteni akarja. Ezek a nevek, a 18 és 19 éves mártírok nevei, de az idősebbekéi is vádlón tekintenek ránk még ma is, 45 év távolából; vádolnak mindenkit, akinek köze volt e kegyetlen, pokolian kitervelt népirtáshoz. Ez a mi népünkkel szemben elkövetett genocídium nem volt része a nürnbergi pernek, hisz kitervelői ott ültek a vádlók igen tekintélyes soraiban. Az utókornak azonban tudnia kell erről is, mert a történelmi objektivitás így kívánja. Mi itt, Nagykaposon mindmáig valljuk a város szülöttével, Erdélyi Jánossal: „Ki kell mondatni a szónak, bármennyire is veszedelmes az idő, hogy el ne haljon, s emlékezetben tartassék."

Bár hangosan nem panaszkodtunk, nem is panaszolhattuk el az elmúlt 45 évben, milyen nagy baj esett meg velünk, egymás között számon tartottuk, suttogva mondtuk, hogy a túlélők távoztával a jövendő is tudjon a gyalázatról, amit velünk szemben elkövettek. A kollektív és egyéni fájdalom leírhatatlanul nagy volt, és súlyosságát az is növelte, hogy nyilvánosan ki sem beszélhettük magunkból ezt a mi nagy, közös fájdalmunkat. Tóth Andrásné Csicseri Piroska bési asszony idézi apját, Csicseri Andrást, aki könnyekkel a szemében mondogatta fogságból hazatérte után hosszú éveken át: „A templomban nem tudok felnézni a keresztre, mert rögtön eszembe jutnak azok a fiatal fiúk, akik a lágerban elpusztultak."

Hadd gondoljam tovább néhai Csicseri András panaszát: nem csak a bési templom karzatáról, hanem az egész Ung-vidék és a velünk egyazon tragédiát megélt falvak és városok templomainak karzatairól is iszonyúan hiányoznak azok a 18-19 éves fiatalok, akik mára a meghaltak unokái lehetnének, hisz az elhurcoltak túlnyomó többsége még abban a férfikorban volt, amikor újabb nemzedéknek adhatott volna életet.

Ezért hát a névsorolvasás előtt önként adódik a kérdés: vajon nem fontosabb-e ez a Függelék, mint a szerző egyéni megpróbáltatásainak, fogsága naplójának a közreadása, amelybe derűsebb napok, epizódok

emlékei is bekerülhettek, mivel írójának lágerbeli élményei közt ilyenek is akadtak. Nem valamiféle álszerénység mondatja tehát velem, hogy a visszaemlékezésemhez csatolt Függelék fontosabb a memoárnál, mert történelmi forrásul szolgálhat a múltat kutatók számára.

Mikor a nevek összegyűjtése céljából sorra jártam a falvakat, és megkerestem a még élő egykori hadifoglyokat, akik az elhurcoltak összeírásában segítettek, szinte kivétel nélkül mondani kezdték a megélt borzalmakat, amelyekből akár egy másik, többkötetes visszaemlékezést is összeállíthatnánk. És még ma is, annyi év után is bepárásodik a szem, elcsuklik a hang, ha valamelyik kedves barát vagy rokon halálára emlékezik a beszélő. Kiderült, hogy a jenakijevói és a gorlovkai lágerek a viszonylag szerencsésebbek közé sorolhatók, mert elkerülték az olyan tömeges pusztulást, amikor valamely láger lakóinak a fele, sőt olykor több is áldozatul esett egy-egy járványnak, legtöbbször vérhasnak, tífusznak vagy pedig az őrök kegyetlen bánásmódjának.

Hadd álljon itt rövid mutatóul néhány epizód az elkövetett brutalitások szemléltetésére. A nagyszelmenci Gilányi János falubelijeivel az ukrajnai Nyikitovkába érkezett 1945 januárjában, ahol a vérhas szedte áldozatait. Százával hordták ki a végelgyengülésben elhullt foglyokat, persze előzőleg minden ruhadarabjuktól megfosztva őket. Egy ízben ő is részt vett a szerencsétlenek temetésén, amely úgy zajlott le, hogy egy-egy élő hadifogoly a lábánál fogva vonszolta a jéggé dermedt tetemet a behavazott határba. 70-en vagy talán 100-an lehettek, mikor ő is a temetkezési brigádba került. Körülöttük pedig davajozó és káromkodó őrök, valamint csaholó farkaskutyák szolgáltatták a díszkíséretet. Falubélije, Majoros Ferenc tehetetlen dühében fogát vicsorítva morgott menet közben, amit az őrök ellenük irányuló rebelliónak véltek, ezért ráuszították a vérebeket. Azok egyenesen a szerencsétlen ember ágyékának estek, véresre marcangolva alsótestét, amely bent a lágerban hatalmas vörös daganattá nőtt, s Majoros rövidesen kilehelte lelkét. A temetés pedig úgy zajlott le, hogy a halottakat vonszoló román hadifoglyok még a a gödörbe dobás előtt csákánnyal szétfeszítették a halottak száját, s ha véletlenül aranyfogat találtak, azt a szerszámmal azon nyomban kiverték. A temetés itt is csupán annyiból állt, hogy csak annyi földet kapartak a tetemekre, amennyi éppen eltakarta őket.

Beszélt a temetésről egykori fogolytársam, a nagykaposi Szabó Endre is, aki szintén részese volt egy ilyen eseménynek. A jenakijevói láger halottait temette egy ízben, amikor a kegyetlen fagy miatt gödröt sem ástak, csupán hóval takarták be a tetemeket. S hogy olvadáskor mi történt? Ezt már ő sem tudta.

Az elembertelenedés iszonyatos példáját mondta el a mátyóci Pogány Barnabás, aki Fokinóba került, az úgynevezett cementlágerba. Pogány falubelije, Kropog István 45 áprilisában ötödmagával megszökött. Hosszú ideig sikeresen rejtőzködtek. Kettőről az emlékező bizonyosan tudja, hogy sikerült hazajutniuk. Ám Kropog István május 9-én, értesülvén a háború végéről, abbahagyta a bujdosást, s önként visszatért a fokinói lágerba, mondván: miért gyalogoljon most már hazáig, amikor hamarosan úgyis hazaszállítják őket? Megtérte után azonban döbbenetes esemény játszódott le. A szovjet parancsnokság felsorakoztatta a mintegy háromezer foglyot, Kropogot pedig a felsorakozottakkal szembeni épület ajtónyílásába állították, s teljes erővel rányomták az ajtót; szeme, agyveleje ott folyt ki a hadifogoly társak szeme láttára, miközben oroszul, franciául, magyarul és németül elhangzott a hírhedt szöveg: „Így jár az, aki szökni próbál."

És meghökkentő a szenvedély még 45 év után is izzó parázslása, amikor az elhurcolás körülményeit elevenítik fel az emlékezők. A kiegyensúlyozott egyéniségű, igen okosan, tárgyszerűen emlékező bési Fekete Zsigmond szeme villámokat szór, majd bepárásodik, hangja el-elcsuklik, mikor mondja a szomorú, nyilván sokszor ismételt történetet. Apját is, őt is besorolták a transzportba, mégpedig az akkori bíró, apai nagybátyja közreműködésével. Apja mindjárt át is ugrott a testvéréhez, és kérlelni kezdte, hogy legalább a fia maradhasson odahaza. Ám a testvér gőgösen vetette oda: „Azt próbáljátok megtenni!" Nos, Fekete Zsigmond gyilkos indulatokkal tért meg falujába, hogy leszámol gyűlölt nagybátyjával, aki apját a halálba, őt hadifogságba küldte. „Végzek vele!"— munkált benne sokáig a visszafizetés ösztöne. Sötét indulatain lassan mégiscsak győzött a józan ész, mert tudatosult benne, hogy tettével végzetes, jóvátehetetlen bűnt követne el önmagával és családjával szemben. De megérthetjük, hogy nem volt könnyű magában hordania azt a hamleti gyűlöletet hosszú éveken át.

A nagykaposiakban, veskóciakban is él az ádáz harag hazai kiszolgáltatóikkal szemben. A más-más változatban és különböző hőfokon elmondott történetekből a kaposi Kocsis István elbeszélését idézem. A helyi szovjet parancsnokság és kaposi kiszolgálói az összeszedett embereket Ungvárra irányították egy félszemű és egy fiatal szovjet katona kíséretében. Ezek Ungváron hosszú ideig keresgélték az illetékes parancsnokságot, ahol átadhatták volna a begyűjtött embereket, de nem találták. Erre úgy döntöttek, hogy hazaviszik a férfiakat és otthon széteresztik őket. Vidáman meneteltek hazafelé a kaposiak, még daloltak is, hisz abban a hitben voltak, hogy megúszták az elhurcolást. Ám a veskóci állomásnál találkoztak az egyik hajcsárral, aki lóháton, fehér kesztyűben nyargalászott az országúton. Megállította a csapatot és azt kérdezte: „Tik mi a kutya uristennek

gyöttetek vissza?" Szólt az őröknek, hogy állítsák meg a menetet, ő meg belovagolt Kaposra, ahol gyorsan intézkedett, s hazamenetel helyett Deregnyőre irányították az embereket.

Visszaemlékezésemben részletesen szóltam arról, mennyi gondot okozott az elhurcolt civileknek a nemzetiségi hovatartozás bevallása. Beszélgetéseim sora bizonyította, hogy így volt ez másutt is, nem csupán az én falubelijeim között. A vajkóci Berczik János még egy groteszk történetet is elmesélt, amely mindennél jobban tanúsítja e fontosnak tartott kérdés megválaszolásának esetlegességét. A vajkóciak és környékbeliek kihallgatásakor a vajkóci Szentimrey Mihály tolmácsolt, mert az első köztársaságban folytatott tanulmányai alatt jól elsajátította a szlovák nyelvet. Nos, földijei a már ismert módon kínlódva, kétségbeesetten kapaszkodtak a csehszlovák, szlovák nemzetiség hazugságába, bár egyesek azt hangoztatták, hogy mindez fölösleges, mert az oroszok a magyarokat is hamarosan hazaengedik. Szentimrey szintén magyarnak vallotta magát. Ám az történt, hogy jó néhányan, akik egy szót sem tudtak szlovákul, s csak az ő tolmácsi segítségével értekeztek az oroszokkal, csakhamar hazakerültek, őt viszont továbbhurcolták.

Különösen fölháborítónak tartom azt is, hogy sok családból három férfit is elvittek egyszerre: az apát és két fiút, mint például Dobóruszkáról a 3 Bérest, Mokcsakerészből a 3 Bosnyákot vagy Nagykaposról a 3 Fedor testvért, akik közül csupán a legfiatalabb tért haza; a 19 éves Miklós és a 21 éves István örökre ott maradtak. Nem tüntettem fel külön e szomorú eseteket, de az azonos nevek egymásutánja — ha nem is jelent minden esetben testvéreket — sok mindenről árulkodik.

Még ma is, annyi szomorú tapasztalat birtokában, hihetetlennek tetszik az a kegyetlen cinizmus, amellyel a magát munkás-paraszt hatalomnak deklaráló birodalom igen gyakran éppen a legszegényebb réteget sújtotta. Korábban már említettem azt a ruszin koldust, akit megszökött társaink helyett csaptak közénk kivonulásunk idején. De a nagyszelmenci Gilányi János is mesélt két falubelijéről, Bódy Sándorról és Gábor Ferencről, akiknek lábbelijük sem volt 44 decemberében, annyira szegények voltak. A szovjet katonák őket is elvitték; a két szerencsétlen ember kapcát kötözött a lábára bocskor gyanánt. Egynapi gyaloglás után már természetesen mezítláb caplattak, s a következmény nem is váratott sokáig magára. Mindketten már útközben elpusztultak.

Nem gyűjtöttem össze azok neveit, akik katonaként estek fogságba, még ha néhánynak közülük nyoma veszett is. Az is előfordulhatott, hogy páran Nyugatra sodródtak, túlélték a fogságot, de elkallódtak. A katonaként fogságba esettek számbavétele különben is nehezen ment volna, de az ilyen

esetek a háború „természetes” jelenségeként kezelendők. Nem tüntettem fel az elhurcoltak, ám hazatérők fogságának idejét sem, mert ma már rendkívül bajos volna megállapítani, ki mennyi ideig volt ott. A névsorban tehát szerepelnek olyanok, akik az elhurcolás után néhány nappal vagy héttel hazakerültek, de olyanok is (Bosnyák Gyula Mokcsakerészből, Juhász Lajos Nagykaposról), akik csak 10 év múlva tértek meg otthonukba. Azok nevét sem tüntettem fel külön, akik hazatértek ugyan, de a fogságban elszenvedett sérülések, ütlegelések vagy az ott szerzett betegség következtében itthon rövidesen távoztak az élők sorából. Mindezek külön-külön történő feljegyzése szintén nehéz lett volna, és bonyolítaná az áttekintést. De a hazatértek névsorának olvasásakor ezt a körülményt is figyelembe kell venni.

Előre kell bocsátanom azt is, hogy mind az én, mind a gyűjtésben segédkezők igyekvése ellenére előfordulhatnak pontatlanságok a mellékelt kimutatásban. Többszöri ellenőrzés, kérdezősködés ellenére kimaradhatott néhány név a felsorolásból. Különösen Nagykaposon áll fenn ennek veszélye, amely egyrészt a legnagyobb település volt a környéken már 44-ben is, másrészt itt volt a legnagyobb a lakosság fluktuációja. Laktak itt nem kevesen olyanok, akik csupán fészerekben, istállókban húzták meg magukat, s ma már a 60 éven felüliek sem emlékeznek rájuk. Az egyik ilyen csavargóféle alkalmi munkából élőnek csak a csúfnevére emlékeznek a helyiek (Istenlova Jóskának hívták), a névsorban én is így tüntetem fel az illetőt: ne tekintsék ezt valamiféle kegyeletsértésnek a részemről, valamiképpen meg kellett őt jelölnöm. Néhány embernek a keresztnevére nem emlékeztek, s csak többszöri kérdezősködés után sikerült megközelítő pontossággal kideríteni a kilétüket. Ismétlem, nehézségek csupán azokkal kapcsolatban merültek fel, akik rövid ideig tartózkodtak Nagykaposon vagy lumpenelemek voltak. A tősgyökeres nagykaposiakat mindenki pontosan számon tartotta, illetve tartja még ma is.

Nem kizárt a tévedés az elhurcoltak és az elhunytak korának meghatározásában sem. Az adatok pontosítása végett Nagykaposon felkerestem az anyakönyvi hivatalt is, ahol Kalitza Miklósné anyakönyvvezető készségesen rendelkezésemre bocsátotta a 40-es évek végén és az 50-es évek elején bejegyzett halottá nyilvánítások tényeit. Sajnos, a lágerban elpusztult 32 és a harctéren elesett 20 ember közül mindössze 10-12 esetben végezték el a halottá nyilvánítást, s ezek kora sem egyezik a hozzátartozók által közölt adatokkal.

Érdekes adalékként kell megjegyezni, hogy a lágerokba egyetlen cigányt sem vittek el, s a lelkészeket is kivétel nélkül a helyükön hagyták. Deregnyőt és Ptruksát (Szirénfalvát) nem bántották a szovjetek. Pontosabban: Ptruk-

sáról csupán a 46 éves Marczi P. Pétert vitték el, aki valamilyen atrocitással szembeni tiltakozása miatt jutott az elhurcoltak sorsára. Ptruksa megmenekülésérő1 úgy szól a fáma, hogy az Ungvárról kirendelt szovjet katonák két falu férfijainak a deportálására kaptak parancsot a Latorca eme szegletében. A katonák Nagyszelmenccel és Kisszelmenccel teljesítettnek vélték a feladatukat, s a szomszédságban fekvő Ptruksát békén hagyták. Ma már erről is nehéz kideríteni az igazságot.

Talán utaltam már rá, hogy a szomszédos Bodrogközből, a kompakt magyar területről még a miénknél is kegyetlenebb volt a deportálás. Bizonyítékul álljon itt csupán egyetlen adalék: félreértés következtében egyik adatközlőm elhozta a Ptruksával szomszédos, ám a Latorca bal oldalán fekvő Battyánból az elhurcoltak és fogságban elpusztultak névsorát. A veszteség itt iszonyú: a faluból 85 embert hurcoltak el, s 39 soha nem tért haza.

S most, hogy már valóban csak a tragikusan hosszú névsorok következnek, összegzésként el kell mondanom, hogy 19 Ung-vidéki és zempléni településen írtam össze az elhurcoltak neveit, külön azokéit, akik nem tértek haza. Összehasonlításul számba vettem a fronton, illetve odahaza, a háborús cselekmények következtében elhunytakat is.

Ezek szerint 645 embert hurcoltak el hazulról, akik közül 205 hunyt el a lágerokban vagy útközben. Az elhurcoltak között 89-en voltak 18 és 19 évesek, tehát olyanok, akik egy napig sem teljesítettek katonai szolgálatot. Közülük 37-en hunytak el a fogságban. Összehasonlításul: ugyanazokban a helységekben összesen 136 ember halt meg a fronton katonaként. Itthon pedig bombatámadás, aknaszilánk és egyéb következtében 38 ember lelte halálát. Lényegesen nagyobb emberáldozatot követelt tehát a deportálás, mint maga a II. világháború összes pusztításával egyetemben.

## ABARA

### Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bodnár Ferenc | 24 |
| 2. Csuri János | 23 |
| 3. Dobos András | 50 |
| 4. Halász Ferenc | 26 |
| 5. Hallér Sándor | 32 |
| 6. Lukács Mihály | 40 |

### Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Jakab Sándor | 38 |
| 2. Komáromi János | 40 |
| 3. Rezes János | 32 |
| 4. Szarvas Lajos | 36 |
| 5. Tamók Mihály | 22 |

### Otthon, a faluban lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Kaszonyi Pálma | 40 (Bombatámadás áldozata.) |

### Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Dobos János | 50 |
| 2. Dobos János | 35 |
| 3. Hornyák Sándor | 50 |
| 4. Kanócz Mihály | 40 |
| 5. Kaszonyi András | 50 |
| 6. Kiss Mihály | 40 |
| 7. Kocsis Sándor | 45 |
| 8. Lajos János | 24 |
| 9. Szabó Ferenc | 28 |
| 10. Szallár András | 39 |
| 11. Szilágyi János | 40 |
| 12. Tamók András | 19 |
| 13. Újlaky János | 30 |

Megjegyzés: Abarán a 18-19 éveseket a határ egyik eldugott szegletében, az Aratony nevű dűlőben, a szőlődomb oldalába vájt gödörben bújtatták. Mintegy 15-16 fő menekült meg így az elhurcolástól. Az egyetlen Tamók András (19 éves) állítólag önként ment el, hogy világot lásson. Szerencséjére életben maradt.

A nevek összegyűjtésében Csuri Bertalan, Kaszonyi Sándorné Kovács Jolán, Popély Albertné Bodnár Piroska, Tamók Gyula, Újlaky János, Urván István segítettek.

## BAJÁNHÁZA

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Darbóczy Ferenc | 30 |
| 2. Meglész Ferenc | 34 |
| 3. K. Nagy Ferenc | 18 |
| 4. Nyisztor Gyula | 32 |
| 5. Szalai István | 34 |
| 6. Ujlaki István | 23 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bányász András | 22 |
| 2. G. Hudák István | 22 |
| 3. T. Kark István | 29 |
| 4. T. Kark János | 24 |
| 5. Marics János | 28 |
| 6. Mátyás Mihály | 28 |
| 7. Meglész István | 22 |
| 8. K. Nagy István | 25 |
| 9. Nyisztor István | 23 |
| 10. A. Szalai Ferenc | 30 |
| 11. Trenics István | 22 |

Otthon, a faluban lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. P. Genco István | 16 (Akna végzett vele a határban.) |
| 2. B. Hudák István | 16 ( - " -, együtt voltak.) |
| 3. K. Nagy János | 20 ( - "-, - " - ) |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Horváth Béla | 38 |
| 2. K. Kark János | 38 |
| 3. T. Kark János | 32 |
| 4. Kontra Ferenc | 18 |
| 5. Nagy István | 45 |
| 6. K. Nagy János | 30 |
| 7. Nyisztor Ernő | 23 |
| 8. Nyisztor Ferenc | 20 |
| 9. Nyisztor István | 30 |
| 10. Visnyai István | 34 |
| 11. Visnyai Lajos | 20 |

A nevek összegyűjtésében Újlaky László segített.

## BÉS

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Csatlós Zsigmond | 23 |
| 2. Csutorás András | 31 |
| 3. Csutorás Péter | 50 |
| 4. Csutorás Péter | 40 |
| 5. Fekete István | 45 |
| 6. Kalán Bertalan | 19 |
| 7. Kalán Gyula | 35 |
| 8. Makó Béla | 18 |
| 9. Móré Sándor | 18 |
| 10. Sándor Béla | 18 |
| 11. Sipos András | 30 |
| 12. Sipos Sándor | 19 |
| 13. Tirpák Béla | 18 |
| 14. Tóth János | 45 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Dudás György | 30 |
| 2. Fekete Sándor | 21 |

| | |
|---|---|
| 3. Ficu Károly | 22 |
| 4. Ficu Sándor | 21 |
| 5. G. Kalán Sándor | 25 |
| 6. Nagy Béla | 25 |
| 7. Sipos Sándor | 25 |
| 8. J. Sipos Sándor | 21 |
| 9. Szabó Jenő | 19 (Önként jelentkezett katonának.) |

Otthon, a faluban lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Magyar András | 55 (Aknára lépett.) |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1.Bocán István | 40 |
| 2. Csatlós István | 35 |
| 3. Csicseri András | 50 |
| 4. Csutorás István | 32 |
| 5. Csutorás Sándor | 50 |
| 6. Dudás János | 35 |
| 7. Fekete Zsigmond | 21 |
| 8. Géczi András | 32 |
| 9. Halász József | 43 |
| 10. Handruk János | 40 |
| 11. Kalán István | 36 |
| 12. G. Kalán János | 37 |
| 13. J. Kalán Mihály | 39 |
| 14. Lengyel Mihály | 36 |
| 15. Lengyel Sándor | 19 |
| 16. Matyi János | 28 |
| 17. Nagy Sándor | 23 |
| 18. Nagy Sándor | 43 |
| 19. Pallai János | 43 |
| 20. S. Sipos András | 44 |
| 21. S. Sipos János | 37 |
| 22. P. Sipos János | 33 |
| 23. K. Szabó Bertalan | 31 |
| 24. Szakala István | 34 |
| 25. Szakala Sándor | 48 |
| 26. Tamaska József | 20 |

| | |
|---|---|
| 27. Titka Albert | 21 |
| 28. Titka István | 50 |
| 29. Titka István | 50 |
| 30. Titka Sándor | 33 |
| 31. Tóth András | 29 |
| 32. Tóth Lajos | 20 |
| 33. Tuza István | 36 |
| 34. Tuza Sándor | 40 |
| 35. Vajó István | 43 |
| 36. Varga Gyula | 34 |
| 37. E. Varga István | 26 |
| 38. Varga János | 30 |

A nevek összegyűjtésében Fekete Zsigmond, Tóth Andrásné Csicseri Piroska, Tuza Sándorné Sipos Margit segítettek.

## BUDAHÁZA

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Jáger János | 30 |
| 2. Kázsmér András | 31 |
| 3. Mihók Mihály | 26 |

Harctéren, katonaként elhunyt

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bodnár Péter | 22 |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bodnár Mihály | 40 |
| 2. Bornemisza Gyula | 40 |
| 3. Csizmár Tamás | 45 |
| 4. Jakab István | 40 |
| 5. Jakab József | 50 |
| 6. Kozma János | 18 |
| 7. Mihók István | 18 |
| 8. Mihók János | 45 |
| 9. Mihók Pál | 18 |
| 10. Vaszily Ferenc | 55 |
| 11. Vaszily Ferenc | 31 |

A nevek összegyűjtésében Mihók István segített.

## CSICSER

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Balogh János | 42 |
| 2. Bodnár János | 40 |
| 3. Bodnár Péter | 30 |
| 4. Csanak Sándor | 35 |
| 5. Dózsicky László | 20 |
| 6. Erdélyi Gyula | 30 |
| 7. Erdélyi István | 20 |
| 8. Hornyák Péter | 28 |
| 9. Jackó András | 30 |
| 10. Jackó István | 30 |
| 11. Kaszonyi János | 19 |
| 12. Kecskés János | 42 |
| 13. Kiss János | 30 |
| 14. Koczur György | 45 |
| 15. Kocsis Gyula | 46 |
| 16. Kódus János | 19 |
| 17. Lencsés János | 45 |
| 18. Lengyel János | 40 |
| 19. Lengyel Sándor | 28 |
| 20. Majoros Péter | 38 |
| 21. Markó József | 42 |
| 22. Onderko István | 19 |
| 23. Palágyi István | 20 |
| 24. Sándor Gyula | 41 |
| 25. Szakács János | 40 |
| 26. Szakács Péter | 45 |
| 27. Szakala István | 19 |
| 28. Szallár László | 19 |
| 29. Szűcs Gábor | 25 |
| 30. Tóbiás István | 19 |
| 31. Tóth József | 35 |
| 32. Tóth Sándor | 35 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Csernyánszky Péter | 23 |

| | |
|---|---|
| 2. Kertész János | 23 |

Otthon, a faluban lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bodnár András | 30 |

(Agyonlőtték a telefonhuzal elvágásáért a faluvégen. A szovjet parancsnokság 3 napig nem engedte eltemetni. A helyi fáma szerint a tettet nem ő, hanem egy közelben lakó asszony követte el, akinek ruhaszárító spárgára volt szüksége.)

| | |
|---|---|
| 2. Holub János | 17 |

(Aknára lépett, mikor az országúti munkáról tért haza a mezőn át.)

| | |
|---|---|
| 3. Hornyák Péter | 17 (Kézigránáttal manipulált.) |
| 4. Piskár Mihály | 55 |

(Német katonasapkában ment át az udvarán, ezért egyik szovjet katona lelőtte; a lövedék az arcán ment át.)

| | |
|---|---|
| 5. Stica Anna | 26 (Házukat bombatalálat érte.) |
| 6. Stica István | 28 (Ugyanaz.) |
| 7. Szmutko Emil | 35 (Pincéjében ágyúlövedék által.) |
| 8. Vajó András | 24 (Holub Jánossal volt.) |
| 9. Varga Istvánné | 28 |

(A csűrben ásott pincéből menekült, mikor a csűr égni kezdett.)

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Babos András | 30 |
| 2. Bacskai István | 30 |
| 3. Bodnár István | 27 |
| 4. Bodnár János | 42 |
| 5. Bodnár János | 19 |
| 6. Bodnár Mihály | 37 |
| 7. Bodnár Péter | 30 |
| 8. Bodnár Sándor | 30 |
| 9. Csanak István | 45 |
| 10. Csanak István | 19 |
| 11. Csanak Sándor | 19 |
| 12. Dargóczi István | 32 |
| 13. Dózsicky István | 19 |
| 14. Erdélyi János | 40 |
| 15. Erdélyi Sándor | 40 |
| 16. Gregus Sándor | 30 |

| | | |
|---|---|---|
| 17. | Gyüre Gyula | 30 |
| 18. | Helmeczi Sándor | 30 |
| 19. | Hornyák Gyula | 30 |
| 20. | Hornyák László | 23 |
| 21. | Iván József | 40 |
| 22. | Jeckó János | 35 |
| 23. | Kassai János | 30 |
| 24. | Kocsis Gyula | 40 |
| 25. | Kocsis Mihály | 35 |
| 26. | Kódus János | 19 |
| 27. | Köblös Béla | 20 |
| 28. | Köblös Ferenc | 30 |
| 29. | Lengyel Sándor | 40 |
| 30. | Majoros András | 35 |
| 31. | Móré András | 19 |
| 32. | Ontko János | 40 |
| 33. | Pál András | 30 |
| 34. | Potocky István | 19 |
| 35. | Riczo Gyula | 33 |
| 36. | Szabó Sándor | 20 |
| 37. | Szakács Péter | 43 |
| 38. | Szallár Mihály | 23 |
| 39. | Szimecsko János | 23 |
| 40. | Tóbiás József | 45 |
| 41. | Tóth Albert | 35 |
| 42. | Tóth András | 30 |
| 43. | Tóth Gyula | 26 |
| 44. | Tóth János | 30 |
| 45. | Tóth Sándor | 28 |
| 46. | Varga Gyula | 33 |
| 47. | Vaszily Gyula | 30 |
| 48. | Verner Gyula | 32 |
| 49. | Világi Béla | 19 |
| 50. | Világi János | 23 |
| 51. | Vojtko József* | 35 |

* Vojtkót útközben halottnak vélték, s betették a halottas vagonba. Másnap azonban életre kelt.

A nevek összegyűjtésénél Csanak István segített.

## DOBÓRUSZKA

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Csizmár Ferenc | 25 |
| 2. Fulajtár Ferenc | 40 |
| 3. Fulajtár János | 22 |
| 4. Fulajtár Péter | 40 |
| 5. Hornyák István | 25 |
| 6. Károly Gyula | 30 |
| 7. Kondás Sándor | 32 |
| 8. Köblös Mihály | 35 |
| 9. Kuik Péter | 30 |
| 10. Pekár Sándor | 20 |
| 11. Popovics István | 25 |
| 12. Tomori József | 45 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Csiribán Lajos | 23 |
| 2. Gálya János | 21 |
| 3. Kuik József | 22 |
| 4. Majoros Imre | 25 |
| 5. Pekár Péter | 42 |
| 6. Renyo István | 22 |
| 7. Tóth Sándor | 45 |
| 8. Turda Bálint | 35 |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Andrejcsik András | 50 |
| 2. Andrejcsik Géza | 20 |
| 3. Béres Albert | 30 |
| 4. Béres Emil | 20 |
| 5. Béres Imre | 40 |
| 6. Béres János | 25 |
| 7. Béres János | 20 |
| 8. Béres Lajos | 25 |
| 9. Béres Péter | 18 |
| 10. Cserép Ferenc | 25 |

| | |
|---|---|
| 11. Csiribán Endre | 19 |
| 12. Csizmár József | 40 |
| 13. Dancso János | 45 |
| 14. Fulajtár István | 30 |
| 15. Fulajtár Sándor | 30 |
| 16. Fulajtár Sándor | 45 |
| 17. Hasák András | 20 |
| 18. Hornyák Vince | 23 |
| 19. Károly Ferenc | 20 |
| 20. Károly János | 25 |
| 21. Károly János | 24 |
| 22. Károly Péter | 45 |
| 23. Károly Sándor | 45 |
| 24. Károly Vince | 45 |
| 25. Károly Vince | 30 |
| 26. Késő János | 45 |
| 27. Késő János | 24 |
| 28. Kondás Benjámin | 18 |
| 29. Kondás Gergely | 24 |
| 30. Kondás Ferenc | 45 |
| 31. Lakatos Balázs | 22 |
| 32. Lakatos Béla | 22 |
| 33. Lakatos Béla | 18 |
| 34. Lakatos Bertalan | 42 |
| 35. Lakatos Péter | 40 |
| 36. Lakatos Vince | 36 |
| *37. Maslanko János* | 25 |
| 38. Pekár Benjámin | 34 |
| 39. Pekár György | 48 |
| 40. Pekár János | 40 |
| 41. Pekár János | 25 |
| 42. Pekár Lajos | 20 |
| 43. Pekár Péter | 45 |
| 44. Pekár Sándor | 45 |
| 45. Renyo János | 20 |
| 46. Reso Péter | 41 |
| 47. Takács Sándor | 35 |
| 48. Tóbiás Sándor | 25 |
| 49. Tóth János | 20 |
| 50. Varga Lajos | 20 |

| | |
|---|---|
| 51. Varga Péter | 30 |
| 52. Varga Sándor | 45 |

A nevek összegyűjtésében Kondás Benjámin, Lakatos Vince, Varga Lajos segítettek.

**HEGYI**

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Csörgő János | 25 |
| 2. Csörgő Mihály | 46 |
| 3. Jesso Géza | 18 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. P. Csörgő János | 25 |
| 2. Kajla János | 35 |
| 3. Kastély Endre | 26 |
| 4. Pálinszky István | 26 |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Csicsák János | 40 |
| 2. Csörgő Géza | 22 |
| 3. Csörgő Imre | 21 |
| 4. K. Csörgő János | 33 |
| 5. Csörgő Jenő | 40 |
| 6. Garnay János | 37 |
| 7. Hrinyo Sándor | 46 |
| 8. Jantó Mihály | 46 |
| 9. Jencso József | 37 |
| 10. Jesso János | 22 |
| 11. Kanócz Gyula | 38 |
| 12. Kastély István | 37 |
| 13. Kastély János | 21 |
| 14. Labik Mihály | 46 |
| 15. Pálinszky András | 40 |
| 16. Pálinszky Béla | 21 |
| 17. Pálinszky Endre | 22 |
| 18. Szincsák Endre | 23 |

| | |
|---|---|
| 19. Valyo Gyula | 46 |
| 20. Vlaszács Mihály | 35 |

*A nevek összegyűjtésében Pásztor György segített*

## ISKE

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Kaszonyi Sándor | 41 |
| 2. Tóth B. József | 35 |
| 3. Vajó Zoltán | 19 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Kiszely András | 32 |
| 2. Orosz Péter | 41 |
| 3. Sz. Sipos János | 41 |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Csutorás András | 36 |
| 2. Csutorás Béla | 31 |
| 3. Csutorás János | 42 |
| 4. Halász Béla | 18 |
| 5. Kaszonyi Bertalan | 40 |
| 6. Németh András | 24 |
| 7. Popély Gyula | 38 |
| 8. Popély Zsigmond | 36 |
| 9. Sipos András | 35 |
| 10. Sipos Sándor | 44 |
| 11. Szallár András | 43 |
| 12. Szemján Zoltán | 19 |
| 13. Tóth B. József | 36 |
| 14. Tóth B. Sándor | 42 |

A nevek összegyűjtésében Popély Istvánné Kaszonyi Ilona és Tóth Erzsébet segítettek.

## KAPOSKELECSÉNY

### Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Csörgő Gyula | 18 |
| 2. Fuksz György | 43 |
| 3. Kelény Sándor | 33 |
| 4. Molnár István | 18 |
| 5. Molnár Zoltán | 18 |
| 6. Papp Zoltán | 18 |
| 7. Pcsolinszky Mihály | 43 |
| 8. Tóbiás Antal | 18 |
| 9. Tóbiás Lajos | 40 |

### Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Banykó Péter | 26 |
| 2. Becza István | 27 |
| 3. Fedor József | 23 |
| 4. Fuksz Péter | 43 |
| 5. M. Kovács Béla | 33 |
| 6. Kovács Sándor | 31 |
| 7. Lukács Gyula | 27 |
| 8. Varga András | 23 |
| 9. Varga Gyula | 23 |

### Otthon, a faluban lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| *1. Kovács József* | *43 (Bombatalálat érte.)* |
| 2. Köblös Béláné | 22 (Bombatalálat érte.) |

### Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| *1. Csizmár Mihály* | 42 |
| 2. Csörgő Jenő | 34 |
| 3. Demcsák János | 33 |
| 4. Demjén Bálint | 21 |
| 5. P. Demjén István | 32 |
| 6. Ferenc Béla | 21 |
| 7. Ferenc Sándor | 42 |

| | |
|---|---|
| 8. Ferkó János | 27 |
| 9. Fuksz Péter | 21 |
| 10. Kovács Bálint | 21 |
| 11. Kovács István | 21 |
| 12. Móré András | 40 |
| 13. Romanko Péter | 40 |
| 14. Szallár István | 40 |
| 15. Timkó János | 50 |
| 16. B. Tóbiás István | 23 |
| 17. Varga Béla | 21 |
| 18. Vaszily István | 40 |

A nevek összegyűjtésében Csizmár Bertalan, id. Horváth Béla és Kovács Péter segítettek.

## KISRÁSKA

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Babincsák László | 41 |
| 2. Bányász János | 36 |
| 3. Bajusz Imre | 37 |
| 4. Kanóc Ferenc | 32 |
| 5. Lázár János | 36 |
| 6. Molnár Mihály | 35 |
| 7. Molnár Sándor | 29 |
| 8. Perhács János | 38 |
| 9. Saffo János | 38 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Csörgő Sándor | 22 |
| 2. Istenes Ferenc | 23 |
| 3. F. Kanóc Ferenc | 32 |
| 4. Király Gyula | 30 |
| 5. Krocsko János | 37 |
| 6. Molnár József | 24 |
| 7. Molnár Lajos | 24 |
| 8. Szűcs József | 30 |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Babincsák János | 38 |
| 2. Balogh János | 38 |
| 3. Csicseri János | 36 |
| 4. Kacso János | 35 |
| 5. Kajla Sándor | 38 |
| 6. Kanóc Mihály | 35 |
| 7. Király Béla | 18 |
| 8. Király Sándor | 38 |
| 9. Kulcsár Ferenc | 30 |
| 10. Kulcsár Lajos | 23 |
| 11. Lipcsák János | 23 |
| 12. B. Molnár Gyula | 32 |
| 13. H. Molnár András | 35 |
| 14. Sz. Molnár János | 38 |
| 15. Saffo Mihály | 30 |

A nevek összegyűjtésében Horkay László segített.

## MÁTYÓC

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Balogh Sándor | 42 |
| 2. Czap Gy. János | 35 |
| 3. Csáti István | 35 |
| 4. Filip Bertalan | 42 |
| 5. Filip Gyula | 19 |
| 6. Filip P. István | 45 |
| 7. Filip S. István | 22 |
| 8. Filip P. Sándor | 47 |
| 9. Kocsis Gyula | 21 |
| 10. Kondás Imre | 19 |
| 11. Kropog István | 27 |
| 12. Lizák Jenő | 40 |
| 13. Manyo János | 40 |
| 14. Ruszka Dániel | 39 |
| 15. Seszták Ferenc | 23 |
| 16. Szemcsicsa Péter | 18 |
| 17. Tóth János | 35 |

| | |
|---|---|
| 18. Tóth Péter | 39 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Balogh János | 25 |
| 2. Buskó Péter | 25 |
| 3. Cserép Péter | 27 |
| 4. Filip Sándor | 25 |
| 5. Haraszthy Gyula | 25 |
| 6. Lékó Sándor | 36 |
| 7. Melnicsek György | 36 |
| 8. Persely Péter | 25 |
| 9. Seszták Miklós | 25 |
| 10. Tóth István | 36 |
| 11. Vékássi Sándor | 25 |
| 12. Virág Jenő | 25 |

Otthon, a faluban lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bumbák Gyula | 19 (Akna ölte meg.) |
| 2. Csondák János | 65 (Aknaszilánk érte.) |
| 3. Filip István | 6 (Aknaszilánk érte.) |

Otthonról elhurcoltak, akik hazakerültek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bodnár Ferenc | 39 |
| 2. Bumbák István | 32 |
| 3. Bumbák János | 22 |
| 4. Czap B. János | 30 |
| 5. Czap B. József | 21 |
| 6. Czap G. Sándor | 35 |
| 7. Jáger Miklós | 22 |
| 8. Kvásznai Péter | 46 |
| 9. Manyo István | 40 |
| 10. Pogány Barnabás | 19 |
| 11. Sziszák András | 35 |

Külön csoportba soroltam azokat, akiket otthonról hurcoltak lágerba, de Szamborban sikerült bekerülniük a Csehszlovák Légióba, s egy kivételével onnan kerültek haza:

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Buskó János* | 25 |
| 2. Filip Gy. István | 37 |
| 3. Filip M. János | 26 |
| 4. Jankovics István | 23 |
| 5. Jankovics János | 32 |
| 6. Jankovics Sándor | 30 |

*Buskót Homonnán kiemelték a légióból, mert magyarnak találták, és újból lágerba vitték. Három év múlva került haza.

A nevek összeírásában Pogány Barnabás segített.

## MOKCSAKERÉSZ

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bálint József | 37 |
| 2. Balogh Gyula | 44 |
| 3. Balogh Miklós | 35 |
| 4. Bódi Péter | 34 |
| 5. Bosnyák Barnabás | 44 |
| 6. Böszörményi Gyula | 41 |
| 7. Dezső Bertalan | 45 |
| 8. Géczi Miklós* | 22 |
| 9. Sipos Péter | 36 |
| 10. Vas Lajos | 18 |
| 11. Végső István | 40 |

* Ungváron rejtőzött, már civilben, onnan vitték el.

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Balogh Albert | 25 |
| 2. Koldus Gyula | 35 |
| 3. Purelecky Sándor | 30 |
| 4. Tóth Sándor | 23 |

Otthon, a faluban lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Böszörményi István | 50 (Aknaszilánk érte az udvaron.) |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Balázs Ferenc | 35 |
| 2. Balogh Dániel | 40 |
| 3. Balogh Ferenc | 34 |
| 4. (Nagy) Balogh Sándor | 33 |
| 5. Balogh Zoltán | 23 |
| 6. Bosnyák Gyula | 55 |
| 7. Bosnyák Mihály | 21 |
| 8. Brandics András | 30 |
| 9. Galgóczy László | 33 |
| 10. Géczi Lajos | 18 |
| 11. Haraszty György | 23 |
| 12. Hires Gyula | 33 |
| 13. Hornyák Mihály | 40 |
| 14. Kalapos János | 26 |
| 15. Kristóf János | 18 |
| 16. Kristóf Sándor | 25 |
| 17. Majoros András | 22 |
| 18. Majoros István | 19 |
| 19. Majoros János | 30 |
| 20. Majoros József | 44 |
| 21. Majoros Sándor | 24 |
| 22. Mihálkó János | 40 |
| 23. Mikula János | 26 |
| 24. Móré János | 33 |
| 25. Oláh József | 20 |
| 26. Petró János | 23 |
| 27. Tóbiás András | 32 |
| *28. Tóbiás Sándor* | *25* |

A nevek összegyűjtésében Balogh Ferenc és Oláh József segítettek.

## NAGYKAPOS

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Balogh Bálint | 40 |
| 2. Balogh István | 44 |
| 3. Balogh Lajos | 41 |
| 4. Barra Zsigmond | 41 |

| | |
|---|---|
| 5. Basa Gyula | 42 |
| 6. Békési (?) | 32 |
| 7. Bisztray Károly | 42 |
| 8. Bodnár István | 19 |
| 9. Cap István | 45 |
| 10. Csengery Antal* | 45 |
| 11. Dudás Béla | 19 |
| 12. Eszterhay Sándor | 40 |
| 13. Fedor István | 21 |
| 14. Fedor József | 40 |
| 15. Fedor Miklós | 19 |
| 16. Fülöp József | 40 |
| 17. Helmeczy József | 19 |
| 18. Kelény István | 42 |
| 19. Kelőcsi Antal | 40 |
| 20. Kis Antal | 30 |
| 21. Kovács Márton | 40 |
| 22. László Béla | 38 |
| 23. Mikolay János | 50 |
| 24. Németh József | 18 |
| 25. Pál Lajos | 20 |
| 26. Pellei József | 20 |
| 27. Rindó György | 40 |
| 28. Simon András | 39 |
| 29. Szabó Gyula | 38 |
| 30. Szabó István | 40 |
| 31. Tippan András | 42 |
| 32. Tóth Béla | 19 |

* Csengery Antal Ungváron bujkált, onnan vitték el.

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Asztalos János | 27 |
| 2. Bacsó Géza | 25 |
| 3. Bajusz József | 23 |
| 4. Dadu János | 24 |
| 5. Elek János | 26 |
| 6. Farkas Antal | 24 |
| 7. Gallyas Imre | 22 |
| 8. Halász József | 28 |

9. Jakubcsik Árpád 28
10. Juszt Sándor 30
11. Kázsmér János 26
12. Kenyherc István 26
13. Lengyel János 25
14. Lukács Gyula 28
15. Pasztirák István 30
16. Saca Béla 22
17. Salamon József 30
18. Sziránka István 32
19. Szmutkó János 22
20. (Istenlova) Jóska 32

Otthon, a községben lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Balogh Zsuzsanna | 40 (Bombatalálat érte.) |
| 2. Csabala Ferenc | 16 (Aknaszilánk érte.) |
| 3. Csabina Péter | 55 (Bombatalálat érte.) |
| 4. Hangodi István | 17 (Bombatalálat érte.) |
| 5. Kása Kálmánné | 50 (Bombatalálat érte.) |
| 6. Kis András | 60 (Puskagolyó érte.) |
| 7. Kovács Józsefné | 40 (Bombatalálat érte.) |
| 8. Nagy Sándor | 15 (Bombatalálat érte.) |
| 9. Rindóné (?) | 60 (Aknaszilánk érte.) |
| 10. Szabó István | 52 (Bombatalálat érte.) |
| 11. Szabó Istvánné | 50 (Bombatalálat érte.) |
| 12. Szicsinka József | 17 (Aknaszilánk érte.) |
| 13. Szmutkó Csaba | 17 (Gránátrobbanás.) |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Agárdy Antal | 40 |
| 2. Albert György | 45 |
| 3. Albert Ferenc | 20 |
| 4. Albert József | 35 |
| 5. Balogh Béla | 18 |
| 6. Barra Bertalan | 45 |
| 7. Béres Gyula | 20 |
| 8. Béres István | 40 |

| | |
|---|---|
| 9. Béres János | 45 |
| 10. Bodnár Ferenc | 20 |
| 11. Buza István | 18 |
| 12. Czinke Mihály | 36 |
| 13. Csabala István | 22 |
| 14. Csengery Ferenc | 22 |
| 15. Csernicky Ambrus | 32 |
| 16. Dadu Lajos | 38 |
| 17. Elek László | 22 |
| 18. Eszenyi István | 40 |
| 19. Eszenyi József | 21 |
| 20. Eszterhay Bertalan | 46 |
| 21. Eszterhay István | 19 |
| 22. Eszterhay Kálmán | 45 |
| 23. Fedor István | 19 |
| 24. Fedor József | 45 |
| 25. Fedor László | 18 |
| 26. Ficz László | 20 |
| 27. Géczi Kálmán | 38 |
| 28. Géczi László | 19 |
| 29. Gere György | 41 |
| 30. Gere István | 45 |
| 31. Gere János | 40 |
| 32. Gere László | 19 |
| 33. Guraj Gyula | 35 |
| 34. György Miklós | 39 |
| 35. Ilkó Dezső | 40 |
| 36. Jakubcsik János | 24 |
| 37. Jakubcsik Zoltán | 19 |
| 38. Juhász Lajos | 48 |
| 39. Kanócz István | 45 |
| 40. Kanócz István | 35 |
| 41. Kocsis István | 20 |
| 42. Kovács Béla | 40 |
| 43. Kropok Béla | 22 |
| 44. László Bertalan | 19 |
| 45. László Lajos | 40 |
| 46. Lokk István | 22 |
| 47. Magyar Béla | 19 |
| 48. Majoros Béla | 21 |

| | |
|---|---|
| 49. Németh János | 20 |
| 50. Pál Gyula | 18 |
| 51. Perinay János | 19 |
| 52. Salkovics Gyula | 36 |
| 53. Sánta János | 40 |
| 54. Serfőző János | 20 |
| 55. Smajda István | 28 |
| 56. Stofán János | 40 |
| 57. Szabó György | 19 |
| 58. Szabó Endre | 19 |
| 59. Szabó Kálmán | 45 |
| 60. Szalontai Gábor | 30 |
| 61. Szathmáry Miklós | 41 |
| 62. Sztasko Viktor | 40 |
| 63. Vajó Antal | 52 |
| 64. Vajó László | 18 |

A nevek összegyűjtésében Géczi László, Jakubcsik Zoltán, Eszterhay István, Kocsis István, Szabó Endre és Vajó László segítettek.

## NAGYRÁSKA

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Béres Béla | 18 |
| 2. Gyurka János | 41 |
| 3. Kaszonyi Mihály | 32 |
| 4. H. Kaszonyi Mihály | 34 |
| 5. Popély Béla | 18 |
| 6. Tamás István | 22 |
| 7. Tóth Péter | 40 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bajusz János | 38 |
| 2. Csörgő András | 27 |
| 3. Pribula János | 25 |
| 4. Rudik Gyula | 32 |
| 5. Tamás Gyula | 25 |
| 6. Tamás Mihály | 37 |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bálint Péter | 40 |
| 2. Biláz Vince | 18 |
| 3. Bucskó Endre | 21 |
| 4. Czinke András | 45 |
| 5. Dőry Zoltán | 18 |
| 6. Hami István | 36 |
| 7. Kacsó András | 40 |
| 8. Kaszonyi Sándor | 22 |
| 9. Koscsánszky Bertalan | 37 |
| 10. Menyhért Gyula | 27 |
| 11. Takács András | 31 |
| 12. Takács István | 41 |
| 13. Takács József | 18 |
| 14. Tamás János | 41 |
| 15. Tamás Zoltán | 19 |

A nevek összegyűjtésében Hami Istvánné Pribula Erzsébet és Takács József segítettek.

## NAGYSZELMENC

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bódy Lajos | 38 |
| 2. Bódy Sándor | 34 |
| 3. Gábor Ferenc | 27 |
| 4. Ignácz Gyula | 40 |
| 5. Jakab János | 34 |
| 6. Majoros Ferenc | 39 |
| 7. Tóth K. Lajos | 40 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Begalla János | 26 |
| 2. Gábor János | 25 |
| 3. Ilko Miklós | 25 |
| 4. Iván Ambrus | 30 |
| 5. Iván Jakab | 33 |
| 6. Iván Vince | 21 |

| | |
|---|---|
| 7. Kis Iván Miklós | 29 |
| 8. Lizák János | 22 |
| 9. Stefán Imre | 37 |
| 10. Tippán Mihály | 24 |
| 11. Tippán Zoltán | 21 |
| 12. Veres István | 24 |
| 13. Veres Sándor | 25 |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Balogh Lajos | 40 |
| 2. Balogh Lajos | 37 |
| 3. Éles Béla | 19 |
| 4. Éles Bertalan | 19 |
| 5. Éles Imre | 43 |
| 6. Éles Péter | 40 |
| 7. Gilányi János | 20 |
| 8. Grecko János | 20 |
| 9. Iván Illés | 20 |
| 10. Ivánfalvi Sándor | 19 |
| 11. Kiss Miklós | 36 |
| 12. Lizák János | 20 |
| 13. Makula János | 40 |
| 14. Pekárovics Béla | 30 |
| 15. Szatmáry Sándor | 20 |
| 16. Tóth Imre | 30 |
| 17. Tóth Jakab | 41 |
| 18. Tóth Péter | 18 |
| 19. Tóth T. Péter | 21 |

A nevek összegyűjtésében Gilányi János segített.

## UNGMOGYORÓS

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Böszörményi József | 37 |
| 2. Diószeghy István | 38 |
| 3. László Elek | 18 |
| 4. László József | 35 |
| 5. Újváry István | 35 |

| | |
|---|---|
| 6. Vajó András | 34 |
| 7. Vas Ferenc | 24 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Eötvös Miklós | 28 |
| 2. Németh György | 22 |
| 3. Vajó Sándor | 22 |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Albert János | 20 |
| 2. Böszörményi Zoltán | 20 |
| 3. Diószeghy Dániel | 40 |
| 4. Diószeghy Ferenc | 36 |
| 5. Diószeghy Gábor | 36 |
| 6. Diószeghy László | 23 |
| 7. Eötvös Elek | 36 |
| 8. Eötvös Gábor | 23 |
| 9. Eötvös Gyula | 38 |
| 10. Eötvös Gyula | 23 |
| 11. Eötvös Zoltán | 20 |
| 12. László István | 22 |
| 13. Mokcsay Dezső | 20 |
| 14. Pápay Dezső | 36 |
| 15. Sárközy Dániel | 32 |
| 16. Sárközy Ferenc | 20 |
| 17. Tóth Béla | 30 |
| 18. Vajó János | 30 |

A nevek összegyűjtésében Diószeghy Ferenc, Mokcsay Gyuláné és Ócsváry Lászlóné segítettek.

## VAJÁN

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Budai István | 25 |
| 2. Erdélyi Péter | 40 |
| 3. Illés* | 38 |
| 4. Jávorszky József | 30 |

| | |
|---|---|
| 5. Soós Dániel | 36 |
| 6. Varga Lajos | 18 |
| 7. Végső András | 42 |

* Illés az anyaországból jött állomásfőnök volt; adatközlőimen kívül másoknál is érdeklődtem keresztneve iránt, de senki sem tudta. Útközben halt meg.

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bodnár Dániel | 24 |
| 2. Erdélyi József | 37 |
| 3. Felsőczi István | 38 |
| 4. Gyüre József | 40 |
| 5. Kiss János | 28 |
| 6. Kovács Árpád | 23 |
| 7. Kovács Sándor | 22 |
| 8. Lázár István | 23 |
| 9. Nagy Gyula | 36 |
| 10. Németh József | 24 |
| 11. Teru Gyula | 23 |
| 12. Varga Gyula | 40 |

Otthon, a faluban lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Bekányics Borbála | 40 (Bombatalálat érte.) |
| 2. Varga Júlia | 21 (Bombatalálat érte.) |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Faggyas Ferenc | 50 |
| 2. Faggyas Sándor | 45 |
| 3. Frankó Mihály | 40 |
| 4. V. Gyüre János | 42 |
| 5. Kaszonyi Péter | 40 |
| 6. Mórik Ernő | 19 |
| 7. Rigász Zoltán | 22 |
| 8. Szendrei Endre | 40 |
| 9. Tóth Andor | 23 |
| 10. Tóth Ferenc | 45 |
| 11. Vajó János | 25 |

12. Vajó Sándor 22
13. Végső Sándor 50

A nevek összegyűjtésében Kőmíves Tibor, Mórik Miklós és Tóth Géza segítettek.

## VAJKÓC

Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Berczik György | 44 |
| 2. Berczik Ferenc | 45 |
| 3. Füzesséry Vince | 46 |
| 4. Reisz László | 21 |
| 5. Rózsa Lajos | 30 |
| 6. Vaszily János | 22 |

Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Csalfa József | 23 |
| 2. Halász István | 22 |
| 3. Kovács István | 22 |

Otthon, a faluban lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Korkobec János | 40 (Aknaszilánk érte.) |

Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Berczik Árpád | 21 |
| 2. Berczik István | 28 |
| 3. Berczik János | 32 |
| 4. Berczik János | 19 |
| 5. Berczik Zsigmond | 31 |
| 6. Füzesséry Márton | 46 |
| 7. Gyüre István | 46 |
| 8. Szentimrey Mihály | 20 |
| 9. Zsiró István | 45 |

A nevek összegyűjtésében Berczik János segített.

## VESKÓC

### Otthonról elhurcoltak és fogságban meghaltak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Albert Endre | 25 |
| 2. Andrejcsik Péter | 42 |
| 3. Balogh Gyula | 39 |
| 4. Barkó János | 50 |
| 5. Böszörményi László | 19 |
| 6. Czinke Ferenc | 18 |
| 7. Károlyi György | 36 |
| 8. Kása Barnabás | 19 |
| 9. Kása Dániel | 42 |
| 10. Molnár András | 38 |
| 11. Szőlősi Mihály | 25 |
| 12. Urbán József | 25 |
| 13. Zsiró Kálmán | 39 |

### Harctéren, katonaként elhunytak

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Kudrács Ferenc | 36 |
| 2. Rácz Antal | 25 |
| 3. Sutka József | 35 |

### Otthon, a faluban lelte halálát

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Rácz Antalné | 55 (Bombatalálat érte.) |
| 2. Vékási János | 25 (Aknaszilánk érte.) |

### Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek

| Neve | Kora |
|---|---|
| 1. Balogh István | 39 |
| 2. Balogh Zsigmond | 40 |
| 3. Baranyi László | 18 |
| 4. Barkó József | 37 |
| 5. Barkó László | 23 |
| 6. Böszörményi Ferenc | 42 |
| 7. Demjén Ferenc | 45 |
| 8. Jónás Ferenc | 33 |
| 9. Kovács Béla | 35 |

| | |
|---|---|
| 10. Lengyel József | 37 |
| 11. Nyitray László | 36 |
| 12. Smajda Sándor | 53 |
| 13. Szathmáry Ferenc | 39 |
| 14. Vásárhelyi Dániel | 45 |

A nevek összeírásában Barkó Zsigmond és Böszörményi Gyuláné segítettek.

# ÖSSZEGEZÉS

| I. | II. | III. | IV. | V. | VI. | VII. |
|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. Abara | 6 | 5 | 1 | 13 | 1 | - |
| 2. Bajánháza | 6 | 11 | 3 | 11 | 2 | 1 |
| 3. Bés | 14 | 9 | 1 | 38 | 7 | 6 |
| 4. Budaháza | 3 | 1 | - | 11 | 3 | - |
| 5. Csicser | 32 | 2 | 9 | 51 | 15 | 6 |
| 6. Dobóruszka | 12 | 8 | - | 52 | 4 | - |
| 7. Hegyi | 3 | 4 | - | 20 | 1 | 1 |
| 8. Iske | 3 | 3 | - | 14 | 3 | 1 |
| 9. Kaposkelecsény | 9 | 9 | 2 | 18 | 5 | 5 |
| 10. Kisráska | 9 | 8 | - | 15 | 1 | - |
| 11. Mátyóc | 18 | 12 | 3 | 17 | 4 | 3 |
| 12. Mokcsakerész | 11 | 4 | 1 | 28 | 4 | 1 |
| 13. Nagykapos | 32 | 20 | 13 | 64 | 21 | 6 |
| 14. Nagyráska | 7 | 6 | - | 15 | 6 | 2 |
| 15. Nagyszelmenc | 7 | 13 | - | 19 | 4 | - |
| 16. Ungmogyorós | 7 | 3 | - | 18 | 2 | 1 |
| 17. Vaján | 7 | 12 | 2 | 13 | 2 | 1 |
| 18. Vajkóc | 6 | 3 | 1 | 9 | 1 | - |
| 19. Veskóc | 13 | 3 | 2 | 14 | 4 | 3 |
| Összesen: | 205 | 136 | 38 | 440 | 89 | 37 |

Magyarázat:

I. A vizsgált község (város) neve
II. A fogságban meghaltak száma
III. A harctéren, katonaként elhunytak száma
IV. Otthon lelte halálát
V. Otthonról elhurcoltak, akik hazatértek
VI. Az elhurcoltakból a 18-19 évesek száma
VII. Ezek közül (18-19 évesek) meghalt

# TARTALOM

# Géczi Lajos
# CIVILEK HADIFOGSÁGBAN

A kötésterv és a grafikai elrendezés Varga Lajos munkája. Első kiadás. Kiadta a Madách Könyv- és Lapkiadó, Pozsony/Bratislava 1992.
Oldalszám 240. Felelős szerkesztő Cséfalvay Eszter.
Nyomta a Tlačiarne BB, Banská Bystrica. Szerzői ívek szám 14,18. Kiadói ívek száma 14,74.

Témakör 13
ISBN 80-7089-154-8